

له کندهاره تراټکه

(په پښتو کلاسیک ادب کې د لوېدیځې لهجې څرک)

څېړنه
د
محمد معصوم هوتک

پیل : لسمه د فبروري ۲۰۱۰ع
اوکویل - کاناډا

Ketabton.com

اهداء

په ژبپوهنه کي د لوی لاس
خښتن او منلي عالم ډاکټر
عبدالرازق پالوال
ته

بسمه تعالی

ما ته چي به خوشحال خټک (۱۰۲۲) - ۱۱۰۰هـ ق) له ژبي سره د خپلي لهجې مشابهنه ځای ځای په مخه راتلل، هر وخت به مي فکر کاوه، چي که په دې برخه کي څېړنه وسي، د پښتو په خیر به تمامه سي او د معیاري پښتو د منځته راتگ له جریان سره به مرسته وکړي، خو د خپل پښتنو وروڼو بې‌ځایو او بې‌موردو حساسیتو به هر وخت په دغه برخه کي د علمي کار او څېړنې څخه خواتوری کولم. یو وخت چي مي^(۱) له گوربت مجلې (لومړۍ کال، ۶ گڼه - ۲۵ مخ) سره د خپل خواخوږي استاد علامه رشاد ► مرکه په پردېسي کي وکتله او په هغې کي مي د علامه مرحوم له خولې ولوستل چي د لهجو قطعي ترک په هیڅ ژبه کي نسته او په دې باب "... تاریخي سلسلې باید سړی په نظرکي ونیسي. کوم وخت چي فیصلې سره کېږي، هغه وخت پر دې مفصل بحث په کار دی..." نو مي له ځانه سره عزم وکړ، چي د دغو تاریخي سلسلو یوه برخه به هرومرو څېړم. په دې ترڅ کي زه په نورو کارو مصروف سوم او کله چي د ډاکتر عبدالرازق پالوال (معیاري پښتو) کتاب راووت او په هغه کي مي د دوی دغه سپارښتنه ولوستله، چي وایی: "پښتانه دي د تقلید پر ځای باندي پالنه غوره کي ... پښتانه پوهان، ادیبان، او لیکوالان دي خپل کلاسیک آثار وپالي چي خوشحال، رحمان، حمید، قادر او نورو په میراث ورپرې ایښي دي. دوی دي دغه خپل مثل اعلی وگرځوي او د فهم له مخي څخه دي ئې پالنه وکي څو په دغه کار سره ئې د دوی امانت لغات او جملات بشپړ او منظم ساتلي او پالي وي". نو مي پخوانی عزم، جزم سو او کله چي بیا د پوهاند ډاکتر

^(۱) معیاري پښتو - ۱۸ مخ.

مجاور احمد زیار (د خوشال ادبي پښتو) کتاب لاس ته راغی^(۲) په ما کي یې بیرته د خپلو کت سوو پاڼو د بیا رااخیستلو او سره اوډلو هڅه ژوندی کړه. د ډاکټر پالوال صاحب او ډاکټر زیار صاحب په کتابو کي ډېر داسي مطالب راغلي دي، چي زه یې پر خپله څېړنه باندې نور هم باوري کړم. دغه راز آثار د معیاري ژبي تر ټاکلو وړاندې ډېر ضروري دي او زه هیله من یم، چي د ژبي دغه پیاوړي استادان دغه شان نوري څېړني هم پر "خوارکی" پښتو باندې ولوروي.

زه په دې حاضره لیکنه کي د خوشحال خټک اونور پښتو کلاسیک ادب ژبه له خپلي هغي ژبي سره مقایسه کوم، چي د مور په غږ کي مې زده کړې، د خالپوڅو (خاپوړو) پر مېنه مې پسې تعقیب کړې او له ورکیني څخه تر زاړه سن پوري په رغېدلی یم او لا اوس هم په رغېږم، له دېرشو څلوېښتو کالو راهیسي مې شعوري څېړنه پکښې کړې ده او قلم مې پکښې چلولی دئ. په دې مقایسه کي مې ترزیاتي اندازې پوري دخوشحال خان اودده دکورنۍ ژبه په پام کي نیولې ده خو پرڅنگ مې دکلاسیک ادب نور آثار دخپلي څېړني دپیاوړتیا په نیامت هم پرکتلي دي.

زه په دې څېړنه کي د خوشحال ژبه له هغي پښتو سره ایږدم، چي ما د مقرر (مکور) د پښ له کندي څخه تر فراه پوري، له روزگان

(۲) د ډاکټر پالوال کتاب په ۱۳۸۴ ش کي خپور سو خو لیکلي یې د وخته وو او د ډاکټر زیار کتاب واردواره په ۱۳۸۲ ش کي او دوهم وار په ۱۳۸۴ ش کي چاپ سو. ما ته د ډاکټر زیار کتاب د ۱۳۸۶ ش = ۲۰۰۷ ع په نومبر کي په لاس راغی. دغه وخت زیار صاحب کانادا ته تشریف راوړی وو او ما ته یې دغه کتاب د ښاغلي رحمت آریاله پاره راکړ. ما د ښاغلي آریاله اجازه له ځانه سره وساته، چي له مطالبو څخه یې گټه واخلم. که څه د ډاکټر پالوال صاحب د کتاب د مستدلو او مفصلو څېړنو په موجودیت کي به زما د دې کتابگوټي خپرول، "تکرار مکرر" وي خو ما خپله کښلې خواري هیسته نه سوی غورځولای او که تکراري هم وي، له درنو لوستونکي سره یې په دې نیامت شریکوم، چي گوندي څه گټه به ځني واخیستلای سي.

څخه تر کوتي و قلات (بلوچستان) پوري، له لښکرگاه (هيلمند) څخه تر لکي و صفار پوري اورېدلي ده. دغه لغاتونه چي زه يې تر څېړني لاندې نيسم، د دغي پراخي حوزې په يوه يا څو برخو کي ما اورېدلي او تحقيق کړي دي او يقين مي دئ چي ښايي يوه زياته برخه به يې همدا اوس هم د خلگو په خولو کي متداول وي او بله برخه به يې ښايي اوس دونه عام رواج ونه لري او يا ښايي اوسنی نسل به يې پخپله ورځنۍ محاوره کي نه کاروي، خو ما دا ټول په سرسره اورېدلي دي، په معنا کي مي غور کړی دئ، د استعمال موارد مي په ياد دي.

زه نه غواړم په دې څېړنه کې وښم، چې د خوشحال ژبه کټ مټ زما د لهجې ژبه ده او په دې ډول ځان او خپلې لهجې ته امتياز وگټم. زه غواړم چې د خوشحال د ژبې او زما د مورنۍ لهجې تر منځ مشابهتونه وښم. دغه لغات چې زه يې پخپله لهجه کې څرک ورکوم، ښايي په نورو لهجو کې هم ژوندي او مروج وي. زما يقين دئ چې دا شان مشابهتونه د نورو لهجو ويونکي هم موندلای سي. د پښتو لهجې خو د يوې ونې ښاخونه دي. اصل يې يو او تاداو يې يو دئ:

در اصل مذهب همه صاحب‌دلان یکیست
از ناقصان بدسخن اینجا رسیده است
خو زما د خپلي مشاهدې او څېړنې له مخې
راته معلومه شوې ده، چي که دغه لغتونه په
نورو لهجو کي موجود هم وي، **بیابانه** یې
تلفظونه توپیر سره لري، د استعمال ځای به
یې متفاوت وي او نور راز راز بدلونونه به
باندې راغلي وي.

ما دا څېړنه له دې اسسته هم کړې ده ،
چې په دې وختو کې هڅه کېږي د لوېديځې لهجې
ټولې گرامري او تلفظي ځانگړتياوې د دغې
لهجې په بېنظميو ، گډوډيو او بې قاعدې گڼو
کې وشمېرلې سي . لوستونکي به د دې کتاب په
راتلونکو پاڼو کې وگوري ، چې د دې

ځانگړتياوو له پاره پاڅه کلاسيک تاداوونه موجود دي.

ما چي له خپلي څېړنې څخه کومه نتيجه رايستلې ده، د هغې پر بنسټ باندي ويلاي سم، چي د خوشحال خان اونورکلاسيک ادب د ژبي زياتره گرامري جوړښتونه، لغتونه، ترکيبونه او وراشې په لوېديځه لهجه کي تر ننه لا هم خوندي دي. ما ته د خپلو مقاييسوي څېړنو له مخي ښکاره سوې ده، چي لوېديځه لهجه د نورو لهجو په نسبت د لرغونو ځانگړتياوو په خوندي ساتلو کي محافظه کاره پاته سوې ده. ما ته ثابته سوې ده، چي په کلاسيکه پښتو کي د سوچه توب تمايل کورټ نه ليدل کېږي، بلکي د هغه پر خلاف يې د نورو ژبو د کلماتو د هضمولوقابلت ته لاد لاسه وده ورکوله^(۲). د سوچه پښتو او د سوچه کولو ذهنيت زموږ پر ژبه باندي وروسته راخپور سوې دئ. د دې ذهنيت تر شا سياسي انگېزي پرتې وې او دي.

ما ته دا هم ثابته سوې ده، چي د پښتنو د ژونداجتماعي، اقتصادي او سياسي شرايطو د هغوی ژبي ته د هغوی د استوگني د مېني په تناسب د ودي او تکامل بېلابېل استقامتونه ورکړي دي. د هغوی د ژبي د پرمختگ آهنگونه يې متفاوت کړي دي، د هغوی د ادبي او ژبني فعاليتو لوري يې پر مشخصو او سره بېلو جهتو باندي روان کړي دي. زه د خپلي دغي ادعا د ثبوت له پاره د ډيورند د منحوسي کرښې د دواړو غاړو پښتنو د ادبي او ژبني تحرک جريان ته اشاره کولای سم، چي نه يې د انکشاف او پرمختگ سرعتونه سره يو دي، نه يې د ژبنيو او ادبي ايجادياتو ساحې سره

(۲) وگ : د خوشحال، حميد مومند، کاظم خان شيدا او نورو ډېوانونه. د دوی په کلام کي د فارسي وعربي لغاتو پرېماني پر دې خبره دلالت کوي، چي دغو شاعرانو د نورو ژبو له لغاتو سره هيڅ راز ستونزه نه درلوده.

ورته دي او نه يې د ژبني جوړښت شکل او
محتوى سره يو راز پاته سوې ده.
ما په دې څېړنه کې د خوشحال خان خټک
له آثارو څخه د هغه غزليات او قصايد (يوه
برخه)، دستارنامه، سواتنامه، فراقنامه
غوره وگڼل. د طب نامې ژبه د طبابت ژبه ده
او د بازنامې دا هم د يوې ځانگړې تخصصي
ځانگړې ژبه ده او د خوشحال د لهجې په څېړنه
کې ډېره مرسته نه سي کولای. سره له دې مې
دا دوه اثره هم له پامه پر يوه مخ نه دي
ايستلي او مرور مې پر کړی دئ. د خپل کار
په جريان کې مې د خوشحال خان او د هغه د
کورنۍ د غړو دا لاندي چاپي او خطي نسخې
کتلي دي:

۱ - د خوشحال خټک مرغلري:

د لوی استاد علامه عبدالحی حبيبي له
خوا په ۱۳۱۷ ش کال په کندهار کې خپور سوی
دئ.

۲ - ارمغان خوشحال:

د میان سیدرسول رسا په زیار په ۱۹۶۴ ع
کال د یونیورسیتی بُک ایجنسی له خوا په
پېښور کې خپور سو. ما چې له کومې نسخې څخه
استفاده کړې ده، ښاغلي عبدالباري جهاني له
خپل کتابتون څخه رالېږلې ده چې مننه ځني
کوم.

۳ - سواتنامه د خوشحال خان خټک:

د پوهاند عبدالحی حبيبي له سريزي او
څرگندونو سره د افغانستان د علومو اکاډمۍ
د ژبو او ادبياتو انستيتوت له خوا په ۱۳۵۸
ش کال په کابل کې خپره سوه.

۴ - دستارنامه:

دستارنامه د خوشحال خټک د ۲۸۶ تلين په
مناسبت د پوهاند صديق الله رشتين په سريزه د
پښتو ټولنې له خوا په ۱۳۴۵ ش کال خپره سوې
ده. دغه راز د پښتو اکاډمۍ پېښور له خوا
د پروفیسر محمدنواز طائر په سريزه او د
حاجي پردل خان خټک په زیار په ۱۹۹۱ع کال

چاپ سوې ده. ما (هوتک) په دې حاضره ليکنه کې زياته استفاده د پېښور له چاپه کړې ده. ۵ - د خوشحال خټک کليات - لومړۍ ټوک:

د پوهندوی دوکتور گل محمد نورزي په سريزه او خپرندوی محمد صديق روهي په پېژندگلوی د افغانستان د علومواکادېمي د ژبو او ادبياتو د انستيتوت د ادب او فولکلور څانگې له خوا په ۱۳۵۹ ش کال خپور سوی دئ.

دا متن که څه هم له "خو" څخه خلاص نه دئ خو بيا هم تر بل هر متن ما ته دقيق ايسي ځکه چې د هغې نسخې بدیلونه يې هم راوړي دي، چې د خوشحال خان په ژوند ليکل سوې ده او ويل کېږي، چې د خوشحال پخپل خط ده^(۴).

۶ - د خوشحال رباعيات: د پوهاند رشتين په سريزه (پاييزه) د پښتو ټولنې له خوا په ۱۳۴۹ ش کال په کابل کې خپاره سوي دي. ۷ - فراقنامه:

د زلمي هيوادمل له سريزي، څرگندوونو او ويي پانگې سره د کابل پوهنتون د ژبو او ادبياتو پوهنځي له خوا په ۱۳۶۳ ش کال خپره سوې ده. په سر کې د علامه پوهاند عبدالحی حبيبي، پوهاند ميرحسين شاه په قلم ياداښتونه (پښتو او پارسي) هم لري.

د فراقنامې متن د اعتماد وړ دئ، ځکه په تهيه کولو کې يې له ډېرو نسخو (چاپي او خطي) څخه کار اخيستل سوی دئ. زه فکر کوم چې د خوشحال د کلام د ژبنيو خصوصياتو په څېړنه کې حساب پر کېدلای سي خو بيا هم ما د هغه متن څخه د رااخيستل سوو برخو مقابله له نورو چاپو سره له پامه نه ده ايستلې.

^(۴) د (خوشحال ادبي پښتو) په ۲۱ مخ کې د استاد بڅاني په حواله د خوشحال خان د خپل لاس کښلې نسخه "په پېښور کې راخوندي شوې فضلنامه" ښوول سوې ده. په دغه مخ کې د استاد له نامه سره د "ع" راوړل، چې د "عليه السلام" لنډيز دئ، د حيرانتيا وړ خبره ده.

۸ - د عبدالقادر خان خټک دېوان:

واردواره د علامه عبدالحی حبیبی په همت له کندهار څخه په ۱۳۱۷ ش کال خپور سوی دئ او دوهم وار د افغانستان د علومو اکاډیمي د ژبو او ادبیاتو د مرکز له خوا د نورالله ولسپال په سریزه، تحشیه، تصحیح او مقابله د پوهاند عبدالشکور رشاد تر لارښوونې لاندې په ۱۳۶۸ ش کال خپور سوی دئ. په سر کې د پوهاند رشاد، پوهاند عبدالاحمد جاوید او سرمحقق محمدصدیق روهي په قلم یاداشتونه هم لري.

ما له دواړو چاپو څخه استفاده کړې ده، خو ډېره تکیه مې پر دا دوهم چاپ کړې ده. د عبدالقادر خان نوی چاپ دېوان سره له دې چې په دقت تهیه سوی دئ خو د لیکدود تجانس یې یو څه کمزوری دئ.

۹ - د کامگار خټک دېوان:

د افغانستان د علومو اکاډیمي له خوا د څېړونکي عبدالمتین متین په زیار په ۱۳۵۸ ش کال د خوشحال خټک د درې سوم تلین د بین المللي سیمینار په مناسبت خپور سوی دئ. په سر کې د څېړندوی محمدصدیق روهي یو یاداشت هم لري.

۱۰ - د هجري دېوان:

د همېش خلیل په زیار په ۱۹۵۸ع کال د پېښور په شاهین برقي پریس کې چاپ سوی دئ. د دې تر څنگ مې په ځینو برخو کې د کلاسیک ادب دا لاندې دېوانونه هم پر کتلی دي:

۱۱ - د عبدالرحمن بابا دېوان:

په ۱۹۷۶ع کال د یونیورسیتي بُک ایجنسي له خوا خپور سوی دئ د میاسیدرسول رسا په قلم اوږده دیباچه لري. دا چاپ د پادري هیوز په لاس د خپاره سوي دېوان فوتوکاپي ده. د دې خبري یادونه د دېباچې په ۱۷ مخ کې سوې ده.

۱۲ - د عبدالحمید مومند کلیات:

دا کلیات د محمد آصف صمیم په سریزه،
څېړنه، اوډون او وییپانګې سره د دانش
څېړندويي ټولنې له خوا په ۲۰۰۴ ع کال خپور
سوی دئ، چې د عبدالحمید مومند دېوان،
نیرنگ عشق او قصه شاه وګدا لري.

ما په دې حاضره لیکنه کې پر دغه کلیات
سربېره د عبدالحمید مومند دېوان (د زلمي
هیوادمېل په زیار - ۱۳۶۳ش)، د عبدالحمید
مومند دېوان (د صدیق الله رشتین په زیار -
۱۳۳۰ش)، د ژر او مرجان (مرتبه سید انوارالحق
جیلاني - ۱۹۷۸ع) او زما د کتب خانې د نیرنگ
عشق له خطي نسخې څخه استفاده کړې ده.

۱۳ - د میرزاخان انصاري دېوان:

دا دېوان د څېړنمل دوست شینواري په
زیار ترتیب سوی دئ (۱۳۵۴ش). د دې دېوان په
باب په زړه پوري خبره دا ده، چې په ټول
دېوان کې یې (چې) د (چه) په شکل کښلی دئ.
ارواښاد دوست شینواری پخپل وخت کې منلی
ژبپوه وو او د ژبې په باب یې درانه آثار
کښلي دي. ده چې په دغه دېوان کې (چه) په
همدې شکل راوړی دئ آیا معنا به یې دا نه
وي چې ده دا کلمه په اوږده (ې) نه تلفظ
کوله؟

د میرزاخان انصاري پر دغه دېوان
سربېره مې زما د کتب خانې د میرزاخان د
دېوان له خطي نسخې څخه هم ځای ځای استفاده
کړې ده.

د ارواښاد استاد کامل مومندپه لاس (د
خوشحال کلیات) ته مې تر دې ګریه (د اپریل
دریمه ۲۰۱۰ع) لاس نه رسېږي.

دمیرزاخان بارکزي اوشمس الدین
کاګرددېوانوله هغه چاپه مې کاراخیستی دئ
چې دصحاف نشراتي مؤسسې لخواپه ۱۳۸۸ش کال
خپاره سوي دي.

زه دا اوسنی مقایسوي څېړنه په دې
نیامت کوم، چې ګوندي د معیاري پښتو د منځ
ته راتګ په کار کې مې د څېړونکو او
متخصصینو کار یو څه وراسانه کړی وي. د

معیاري کېدلو او معیاري کولو کار په دفتر کې نه کېږي، چې څو تنه مامورین سره کېښېني او د ژبي مقدرات پخپلو منځو کې سره فیصله کړي^(۵).

د ژبي د معیار د ستري ودانۍ د جوړولو له پاره اومو موادو ته اړتیا سته. اومه مواد د ساحوي څېړنو او کتبي متونو د سپړلو له لارې تر لاسه کېدلای سي. زه پخپل دغه حاضر کتاب کې پر دغو مسئلو باندې، چې پورته مي اشاره ورته وکړه، رغېدلۍ يم. په دې بیان کې مي گرامري جوړښتونه ډېر لږ څېړلي دي. زیاته پاملرنه مي د لغاتو مقایسې ته اړولې ده. له گرامري جوړښتو څخه د اجتناب دلیل مي دا دئ، چې نه غواړم د ژبي د متخصص رول ولوبوم او هغه بیا په دې دلیل نه غواړم چې زه د دغه راز تخصص له پاره نه رسمي جواز لرم او نه هم علمي صلاحیت و توان. مگر دا خبره په پوره ډاډ سره کولای سم چې څېړنه مي تر سر تېره کړې نه ده. د خپل صلاحیت په حدودو کې مي پر هره برخه باندې ښه پوره دقت کړی دئ. د مثالو ډېرښت به یې ښايي پر لوستونکو باندې ستومانوونکي تمام سي خو ما په دې نیامت نه دي رااخیستي چې لیکنه بې‌ځایه په وپرسوم. له امکانه لیري نه ده، چې زما له دقت سره سره دي بیا هم تېروتلۍ يم. په هغه صورت کې د هر راز سالم انتقاد اورېدلو ته تیار يم. دم درحاله تاسي د کتاب لوستلو ته رابولم او خبري به د ستر خوشحال په دې بیت پای ته ورسوم:

خدایه! چاوته یې کښم، څوک به پرې پوه شي

^(۵) په دې شپو و ورځو کې د پښتو د یوه مشر او درانه حقدار لیکوال له خولې په یوه انټرنیټي ویبپاڼه کې د "مونږ، موږ - غږ، غږ - پزه، پوزه" په باب ځینې تبصرې خپرې سوي دي، چې د ډېري اندېښنې وړ دي او ژبپوهنه یې تر مضحکې سوبې پورې راټیټه کړې ده. دغه راز لیکنې، هغه هم د حقدارو مشرانو استادانو په آدرس خپرول د دغو مشرانو په حق کې ظلم دئ. نه پوهېږم پښتانه ولې پخپل خپروشرنه پوهېږي؟

_____ ویلی
_____ ریو بیت دی
دفترونه

په درنښت
محمد معصوم هوتک
اوکویل - کاناډا

اول فصل

۱ - خوشحال خان خټک او کورنۍ يې:

ارواښاد سيد رسول رسا (۱۹۱۰ - ۱۹۹۰ع) پېښور د "پښتو شېراز" بللی دئ^(۱). له شېراز څخه يې مراد د پارس هغه مشهور ښار دئ، چي د پارسي ژبي دوه مشهور نوابخ، شيخ مشرف الدين مصلح بن عبدالله سعدي شېرازي (۶۹۱ يا ۶۹۴ هـ ق مړ) او خواجه شمس الدين محمد حافظ شېرازي (۷۹۲ هـ ق مړ) ورته منسوب دي^(۲).

خواجه حافظ شېرازي د دغه ښار د فضيلت او د هغه د اوسېدونکو د کمال په باب پخپله ويلي دي:

خوشا شیراز و وضع
بیمثالش
خداوندا! نگه دار
از زوالش
به شیراز آی وفیض
روح قدسی
بجوی از مردم صاحب
کمالش

د خوشحال خان خټک کړوسی کامگارخټک چي کله د خپل پلرني ټاټوبي (سرای) پر توصیف باندي راسي نو يې له (شېراز) او (خجند) سره پرتله کوي:

^(۱) د رحمان بابا دېوان ديباچه - ۳۴مخ، د ۱۹۷۶ع چاپ.

^(۲) خوشحال خان د (شېرازي) په نامه د يو راز ښو خوارو يادونه لري :

شېرازي که ښه خوراک و، وار وه تېر شه
ملوکي که ښه پوښاک و، وار وه تېر شه

(مرغلري - ۳۴۶مخ)

د کامگار د سرای په مثل
نه شېراز دی نه خجند^(۳)

(دېوان - ۳۴مخ)

پېښور له شېراز سره پرتله کول یوه
تعارفي خبره نه ده. د دغه ښار په لمن کې د
پښتو ادب داسې ستر نخه گان زېږېدلي او
لوی سوي دي، چې تر څو پښتو او پښتانه پر
دې نابوده دنیا باندې ژوندي وي، د دوی په
نامه به ویاړي^(۴).

د پېښور د تاریخي سیمې ادبي اهمیت هغه
وخت یو په سله سوی دئ، چې پر دغه مېنه
باندې د یوه شعوري ادبي خوځښت تاداو
کښېښوول سو او تر مراده ورسېد. دا زمانه د
یوولسمې هجري قمري پېړۍ د منځ کلونه دي او
دا بیا هغه وخت دئ، چې د سرای اکوړې د
مشرتابه بگری د ملک اکوړي د کړوسي، د یحیی
خان د لمسي او د شهباز خان د زوی خوشحال
خان خټک (۱۰۲۲ - ۱۱۰۰هـ ق) پر سر ایښووله
سوي ده.

دا ادبي خوځښت زه ځکه شعوري حرکت
بولم، چې تر یوه ټاکلي پروگرام لاندې یې د
یوه ټاکلي هدف له پاره هڅه راپیل کړې ده.
په منظمه توګه یې اشخاص روزلي دي، د ادب
او شعر لارښوونې یې کړي دي، په پښتو ژبه یې

(۳) (خجند) د ماوراء النهر د مشهورو تاریخي ښارو
څخه دئ، چې د سیحون رود پر غاړه پروت دئ. په
پخوانیو کتابو کې خجند(د دنیا ناوې) بلل سوی دئ.
دغه ښار اوس د تاجکستان د جمهوریت دوهم لوی ښار
دئ. د شوروي واکمنۍ په دوران کې د دغه تاریخي ښار
نوم په (لنین آباد) باندې واوښت (۱۹۳۹ع) خو د
شوروي اتحاد تر ړنګېدو وروسته یې بیرته خپل پخوانی
نوم (خجند) راژوندی سو.

(۴) رحمان بابا(۱۱۲۸ هـ ق مړ) که د "ظالمانو
حاکمانو" له اسیته دا ښار له (ګور) سره یو شان
بللی دئ، خو دا غندنه د هغې ستاینې پله نه ورسپکوي
چې د پېښور په باب کماحقه بیان سوي دي.

د آثارو د ژباړلو کار پر مخ وهلی دئ^(۵). د دې خوځښت باني، ستر خوشحال خان د پښتو ژبي خوار موقعيت درک کړی وو او په پوره برياليتوب سره يې دا کاروان تر ډېري اندازې و منزل ته رسولی دئ. خوشحال خان له خپل دغه ادبي تلاښ څخه رضائيت په دې بيت کي ښه پوره ښوولی دئ، چي وايي:

له خوشحال سره که کښېني يو څو کاله
دا د غـــــــــــــره خټک به واړه شاعران شي
دا خوځښت له پلاره زامنو ته او له هغو
څخه لمسيانو ته راوغزېدی او په دې ډول يې
د پښتو ادبياتو د تاريخ يو پشپرفصل جوړ
کړ.

خوشحال خټک يو خانزاده پښتون وو. پلارونیکه يې د خپل وخت ننگيالي و توريالي پښتانه مشران ول. دی وايي:

راپاتي يو نه شو دوولس مې ترونه وو
ولاړل فنا شول چه اولسونه وو
څه بادشاهان ولاړل، څه څه خانان ولاړل
چه په دربار يې ولاړ زرگونه وو
(رباعيات - ۳۴ مخ)

دغه وخت پر هندوستان باندي د مغولي شاهانو واکمني چلېده. د ډهلي دربار که په اتنيکي لحاظ د مغولي تورکانو په لاس کي وو، خو په فرهنگي لحاظ يې تر پارس او ماوراءالنهر وروسته د فارسي ژبي او ادب يو بل پياوړی مرکز تشکيل کړی وو. له دغه سياسي او فرهنگي مرکز سره د خوشحال خان د کورني اړېکو د دغي کورني غړو ته د پارسي ادب د مطالعي پراخه زمينه برابره کړې وه او ستر خوشحال له دغي زمينې څخه تر بل هر چا پراخه استفاده کړې وه. ده د پارسي ادب

(۵) د پښتو آثارو د ترجمې او خپروني کار تر خوشحال خان دمخه د روښاني خوځښت پيروانو او د هغو مخالفينو هم کړی دئ (قصيده برده، د مخزن نوري برخي) خو د هغه ډېره پاملرنه د مذهبي شخړو او تصوفي فرهنگ لور ته وه.

کلاسیک آثار لیدلي ول او پخپل کلام کي يې د
دغو آثارو نومونه پر دې خبره دلالت کوي، چي
هغه يې ټول لوستلي هم ول.

چه لاس مې نه رسي غليم مې يار دی
چه لاس مې وړسي غليم مې پلار دی
دا پند به نه مومي پــــه شاهنامه کېږي
په شاهنامــــه کېږي که ډېر اسرار دی
- (رباعيات)

(۱۲۹مخ)

خوشحال خان خو لا خان په فارسي شعر
"طاق" بولي.

زه خوشحال پښتون چې په پښتو په پارسي طاق
يم

لامې په پښتو ژبه کي ژبه درغلېږي^(۶)
اشرف خان ويلي دي:

د پښتو ژبه مې ناوې کړه په نظم
د مغلو په شعر هم عالي مکان يم
- (دېوان)

(۱۰۱مخ)

يا:

هسي نه چي شعر کړم په خپله ژبه
تر پښتومي د فارسي شعر والا دی
(۵۰۱مخ)

خو دا چي ولي يې پښتو شعر ته مخه کړې
ده، داسي وايي:

د پښتو ژبي مې آب ورکه پــــه شعر
د فارسي شعر چي نه وایم افغان يم
(۹۸مخ)

د ډهلي له دربار سره روابطو پر ده
باندي د کتاب پرېماني هم ميسره کړې وه. دی
په دستارنامه کي د داسي کتابو حوالي
ورکوي، چي د سراي اکوړې يوه اولسي خان ته
يې د هغه وخت په شرايطو کي تر لاسه کول له

^(۶) خوشحال خان خټک په دستارنامه په يوه مخ کي (۱۲۶مخ) د
مثنوي معنوي، سلسله الذهب، نفحات الانس، معارج النبوة،
شاهنامه، سکندرنامه، ظفرنامه، اخلاق ناصري، گلستان،
بوستان او نورو کتابو نومونه راوړي دي، چي په پارسي ژبه
د ده د پراخي مطالعي ښکارندويي کوي.

ناممکناتو څخه وه. دی په دستارنامه کې د چنگېزخان په ارتباط پر تاریخ روضه الصفا باندې حواله ورکوي. دا تاریخ خواندمیر هروي (۹۰۳ یا ۹۰۴ هـ ق مړ) د لسمې هجري پېړۍ په سر کې لیکلی دی. تاریخ روضه الصفا خو به د هندوستان پایتخت ته رسېدلی وو، خو د روه د یوه پښتانه لاس ته رسېدل یې که له ناممکناتو څخه نه وه نو ډېره مشکله خو هرومرو وه. دا د ډهلي د دربار له علمي و ثقافتی اشخاصو سره د اړیکو برکت وو، چې د خوشحال لاس یې د خپل وخت نادر و او مهمو کتابو ته رساوه. له دغې مساعدې زمینې څخه د ده پلارونیکه دومره استفاده نه وه کړې او هغوی له دې دونه قومي او اولسي دبدې سره سره عالمان یا لږ تر لږه باسواده خلک نه ول. د خوشحال خان د پلار د بې سوادۍ شهادت خو پخپله خوشحال هم ورکړی دی. دی د پلار د سخا او توري توصیف کوي خو بېسوادي یې نه پټوي:

پلار مې شهبازخان په سخاوت لکه
حاتم وو

زړه یې د مزي پـــــــه
توره تېر وو تر رستمه
ټینگ ولاړ په شرعه تل یې کار وو په رښتیا
کښې

خط ســـــــواد یې نه وو
نـــــــور دانا وو له فهمه
(ارمغان) -

(۶۵مخ)

له دې څخه څوک حدس وهلاي سي، چې د خوشحال خان نیکه یحیی خان هم د سواد له خوا بابېز وو، ځکه باسواده پلار هرومرو پخپل زوی لیک لوست زده کوي.

د دې کورنۍ علمي و ادبي تاریخ له خوشحال خان خټک څخه را شروع کېږي او د علم او پوهې خراغ پکښې له خوشحال خان په هیسته بل سوی دی خو د رونا اواز په عین تر دکن

و کندهار پوري لا هم رسېدلې وه. عبدالقادر
خان خټک ویلي دي:

نوم يې لار وو تر دکن تر قندهاره^(۷)
نه وو بل هسي نامي لــــه زمينداره
(۴۶۲ مخ)

خوشحال خان په دستارنامه کي شاه اويس
صديقي ملتاني د خپل استاد په توگه راښيي
او وايي چي "ډير بزرگ متبرک سړی وه - د
علوم ظاهري او باطني بهره ور وه "
(دستارنامه ۳۹ مخ). دغه راز يې د شاه جهان د
دربار له ستر عالم مولانا عبدالحکيم
سيالکوټي سره د پېژندلو يادونه هم کړې ده،
(دستارنامه ۷۰ مخ). د شاه اويس ملتاني د
پېژندگلوی په باب مي څه ونه موندل خو
مولانا عبدالحکيم سيالکوټي (۱۵۶۱ - ۱۶۵۶ع) د
شاه جهان په دربار کي تر ټولو محترم عالم
وو. وايي چي شاه جهان يو وار له سرو زرو
او دوه واره له سپينو زرو سره تللی وو.
نوموړی عالم د ۱۰۶۶ هـ ق کال د صفري پر
څلېرويشتمه مړ سوی او د سيالکوټ په تاريخي
ښار کي ښخ دئ^(۸). د ده د قبر پر شاوخوا
احاطه باندي اوس يو پارک سته چي د ده په
نامه نومول سوی دئ^(۹).

خوشحال خان خټک له دغه ستر عالم څخه د
باغي (ياغي) د مال د رواوالي او ناروا توب
په باب او دغه راز د سعد و نحس "ساعت" په
برخه کي پوښتني کړي وې.

خوشحال خان خټک د نابغه (Genius) شخصيت
څښتن وو. پياوړي حافظه يې وه. ده

^(۷) په چاپي متن کي "تر دکنه تر قندهاره" دئ چي د
شعر وزن يې يوه هجا زيات کړی دئ.

^(۸) وگ: ويکيپيډيا - په تقويم تاريخي (مرتبېه عبدالقدوس
هاشمي ۲۶۷ مخ کي د عبدالحکيم سيالکوټي وفات د اپريل ۲۵
مه ۱۶۵۶ ع کال د سه شنبې ورځ بللې ده، چي دغه نېټه د
صفري له مياشتې سره سر نه خوري).

^(۹) د سيالکوټ تاريخي ښار د پاکستان د پنجاب ايالت په
شمال ختيځ کي د چناب رود ته نژدې پروت دئ له لاهورڅخه يې
واتن ۱۲۵ کيلومتره دئ (ويکيپيډيا).

دستارنامه د رنتنبور په جېل کې په داسې حال کې کښلې ده، چې هېڅ راز ماخذ ته يې لاس نه رسېده او وايي، چې: "...کتابونه راڅخه نه وو او که نه ښې ټکي مې به په دا کتاب کې وې. نظم نثر عربي، فارسي مې به په اشتهاد په کښې ډير راوړي وو. اما په عنديات په حافظه خو به دا هونبره څه کېده..." (دستارنامه - ۲۳۸، ۲۳۹ مخونه).

خو د کتاب په دغسې نېستي کې يې په دستارنامه کې تقريباً شپېته آيت، حديثه، ادعيې، مقولې راوړي دي او د غزل، مثنوي، قطعې، رباعي، فرد او مصرع په چوکاټ يې خپل و پردي فارسي و پښتو دوه سوه اتيا بيته له حافظې څخه رانقل کړي دي.

خوشحال خان جهان گشته سړی وو د پښتونخوا زياتره برخې يې تر پښوکښلي وې او په هغو کې يې د اولسو د ژوندوژواک، ژبي او کلتور په باب پراخ مشاهدات راغونډ کړي ول. د دې پر څنگ يو با فرهنگه جنرال وو د جنگ و جگړو پر ميدانو يې ډېرې سړې و تودې ليدلي وې او هر څه ته يې د يوه مدقق سړي په توگه کتلي ول او د دې ټولو پر څنگ بيا ښکاري وو. ما ته د خپل ژوند تجربې راښوولي ده، چې ښکاريان په مختلفو سيمو کې د گڼت و ښکار کولو له اسيته له خورا ډېرو اولسي لغاتو، د ونو، بوټو، حيواناتو، مرغانو او نورو له نومو سره مخامخ سوي او هغه يې په ياد کړي وي. دې کار د ده شعر ته د رنگينو لغاتو او وراشو د لاري موندلو زمينه برابره کړې ده.

د خوشحال خان تر وخت ښه ډېر کلونه پخوا د هندوستان نيمې وچې ته د اروپايانو تگ راتگ شروع سوی وو. د ده او د ده د زمانو له اشعارو څخه څرگندېږي، چې دوی له اروپايي کلچر او مصنوعاتو سره يو څه بلد سوي ول. خوشحال خان د پرتگالي شرابو يادونه کوي:

دواړه شونډي دي شراب پرتگالي دي

په ســــره والي له ياقوتو په سيالي دي
(کليات -

۳۸۵ مخ)

عبدالقادرخان هم دې ته ورته مطلب لري:

ساقی می بــــویه چي وي پرتگالي

خواه پیاله وي مرصع خواه سفالي

(۳۰۲ مخ)

خوشحال خان په ښکار کي د "فرنگستان"
له توپکو څخه کار اخیست او په دستارنامه
(۵۵ مخ) کي لیکي: "د توپک ښکار له
فرنگستانه اوس په دا آخر پیدا شه".

د شطرنج، نرد، موسیقي، نقاشی په اصولو
پوهېږي او په دې برخه کي یې لیکنې داسي
ایسي لکه د یوه ماهر شطرنج باز، موسیقي
پوه او نقاش له خوا چي لیکلي سوي وي.
دا ټول مطالب پر دې خبره باندي دلالت
کوي، چي خوشحال او کورنی یې مهذب، باسواد
او مدني اشرافي خلک ول.

خوشحال خان د دیني علومو پراخه مطالعه
درلوده خو متعصب او رانده مذهبي افکار یې
نه درلودل، بلکي د ژوند په چارو کي دی او
د کورنی زیاتره غړي یې لیبرال کسان ول. زه
نه غواړم چي له دوی څخه د نن زماني
روښانفکران جوړ کړم لکه دا کار چي د ثور
په اوله پاچاگشتی کي ځینو کسانو کاوه او
له صوفي رحمان بابا څخه یې د یوه بیت له
اسیته "طبقاتي مبارز" جوړکړ^(۱۰). موږ وینو
چي د خوشحال کورنی کله چي دخانی منافع پر
غالب سي، له خپل تنور سره سره بیا د محتسب
او احتساب حمایه د "امراوو" وظیفه او د
"غیرت" جزء بولي او هغه هم په دې دلیل چي
گویا که دوی نه وي خلک بې لاري کېږي (وگ):
دستارنامه ۲۱۷ مخ، د ۱۹۹۱ع چاپ، پېښور).
مگر پخپل خصوصي ژوند کي بیا د اشرافي ژوند

^(۱۰) هغه بیت دا وو:

نشي د خانانو او ملنگو سره کلي
چيرته عزيزخان چيرته ملنگ عبدالرحمان

له غوښتنو سره سم مذهبي حدود ماتوي او "پر
بکره باندي لاس بری" د "هغه جهان د سقر" په
بیه رانیسي :

که دي لاس په بکره بر شي پرې یې مه ږده
که دي خُ ای شي په هـــــــــــــــــغه
جهان سقر

۵۷ - (ارمغان

مخ)

او اشرف خان د بیجاپور په بند کي په
سپینه ږیره له نامحرمو څخه د وصال غوښتنه
کوي او کله چي د "رد" جواب اوري نو بیا
خپل خبط و خطا د شعر په ویلو پاکوي (وگ
دیوان - ۵۵۳، ۵۵۴ مخونه).

د خوشحال خان د کورنۍ ژوند د "امراوو"
په شان دئ د یوه عادي پښتانه خان ژوند یې
نه دئ. د خانۍ په ژوند کي زامن د پلار
اطاعت پر ځان باندي لازم گڼي خو د امراوو
او سلطانانو دود و دستور بیا بل راز او د
سیاست پر غوښتنو ولاړ دئ. د سلطنت او آمریت
د بقا له پاره بیا پلار و زوی سره وژني.
شاه جهان ته زوی د سر په کاسه کي اوبه
ورکوي او د بهرام له لاسه خوشحال خان په
غرو کي سرگردانه گرځي. داسي معلومېږي چي
نااهله بهرام دي دا ور (میکروب) د هند له
درباره څخه اخیستی وي.

د خوشحال د شخصي و ټولنیزو ادبي ژوند
په باب کتابونه بویه چي وکښل سي او کښل
سوي هم دي. زما د همدې لیکني سره په
ارتباط کي، فکر کوم، همدومره به بس وي.

۲ - د خوشحال خان خټک او د هغه د کورنۍ ادبي ژبه:

که څوک د خوشحال خان خټک د ادبي ژبې یا لهجې په باب پوښتنه کوي نو ساده او بسیط جواب یې دا دی چې خوشحال خان په خټه خټک وو، په سرای اکوړه کې اوسېدی. د دې سیمې خټک چې اوس په کومه لهجه ږغېږي، د خوشحال ژبه هم دغه او لهجه یې هم همدا وه. دا راز جواب په کلیاتو کې سم خپړي خو کله چې خبره د ژبې تحولاتو، انکشافاتو، جزئیاتو او بدلونو ته ورسېږي، هلته بیا دا راز استنباط د دغې مسئلې په واقعي پېژندنه کې مرسته نه کوي. او یا دا چې ځینې ما واورو! بیا کله چې د خوشحال خان په ژبه کې محوري فعلونه په شین سره وويني، سمدلاسه حکم وکړي چې د ده ژبه د پښتو ختیځه لهجه وه. دا تحلیل تر ها بل څو چنده ساده او عامیانه دی.

د خوشحال خان د ادبي او شعري ژبې په باب زموږ محققینو تر یوې اندازې پورې ورته نظریې وړاندې کړي دي.

سید رسول رسا په ارمغان خوشحال (۱۲۰مخ) کې د خوشحال خان خټک د ژبې په باب لیکي، چې: "د خوشحال خان خټک د شعر ژبه، ساده خو الهامي او ادبي ژبه ده. عام ژبې

ته نزدو، خو عام ژبه نه ده. د هغه په دیوان کېږي د هرې طبقې او هرې قبیلې د مخصوصو الفاظو استعمال شوی دی او په دې وجه د هغه د شعر ژبه، عالمگیر وسعت لري. خو په حیثیت مجموعي په محاوره کېږي د خټکو ژبه ده".

پوهاند دوکتور مجاور احمد زیار صاحب هم دې ته ورته نظر ورکړی دی او لیکلي یې دي: "خوشال په ټولیز ډول دا هڅه کړې ده، چې په خپله پښتو لیکلار او په ځانګړي توګه په شعر کې د خپل تېرني (ختکي) ګردود تر څنګه له نورو شاوخوا ګردودو څخه هم کار واخلي، نه یوازې د وییپانګې، بلکې په رغاونیزه (ګرامري او غریزه) برخه کې هم. په دغه لړ کې یې وینګ له اړوند لیکدود سره، هغه هم لیر و ډېر د ګرامر په بیه، دومره د شعري ټول وټال، پښېلې او پایېلې (قافيې او ردیف) لاستکوی کړی چې کله کله له لاسکښونکیو هم لار و لودن ورکوي، پاتې لا له ټولیزو لوستونکیو او اورېدونکیو څخه (۱۲)".

که په دغه رانقل سوي عبارت باندې زه سم پوه سوی یم نو د پوهاند صاحب مراد دا دی، چې د خوشحال خان په شعري ژبه کې چې د نورو لهجو لغتونه او ګرامري سکښتونه راغلي دي، دا د خان ارادي هڅه وه او ارادتاً یې د نورو لهجو لغات کار کړي دي او هدف به یې غالباً د پښتو لغوي زېرمه خوندي کول وو او دوهمه خبره دا ده، چې د خوشحال خان د ډېوان په خطي نسخو کې چې د لیکدود او تلفظ کوم توپيرونه لیدل کېږي، دا د کاتبانو لاسوهنې نه دي، بلکې خوشحال خان پخپله د ژبي وینګ او لیکدود د شعر تر قافيې او ردیفو دومره قربان کړی دی چې له کاتبانو څخه یې لار و لیکه ورکه کړې ده.

د دغو دواړو حکمونو په منلو کې زه (هوټک) ځان ته قناعت نه سم ورکولای. د

(۱۲) وګ: د خوشحال ادبي پښتو- ۲۵، ۲۶ مخونه، دویم چاپ.

خوشحال په ژبه کې چې د پښتو له نورو لهجو سره لغوي مشابهتونه په سترګه کېږي، سبب یې دا نه دی چې گویا خوشحال د نورو لهجو لغتونه اورېدلي دي، هغه یې خوښ سوي دي، نو یې په شعر کې کار کړي دي. د دې لغتو سته والی زما په فکر پر دې خبره دلالت کوي چې هغه وخت د پښتو لغوي زېرمه او ګرامري سکېتونه دومره سره لیري سوي نه ول، لکه دا نن چې یې موږ په لیکنې پښتو کې وینو او لولو یې. هغه وخت پښتو "بکره" وه او لاس نه وو په وهل سوی، ځکه یې لغوي او ګرامري مشترکات پر ځای پاته ول. د ښاغلي ډاکټر عبدالرازق پالوال صاحب په عقیده خو "په ختیځې او لوېدیځې پښتیا کې لا تر ۱۲۰۰هـ پوري یوه لهجه ویله کېدله (معباري پښتو- ۵۱ مخ). ډاکټر پالوال صاحب دغه لهجه د پښتو لومړنۍ لهجه بولي چې "د آڼیانو، غرغوښتیانو، ابدالیانو او سربنیانو تېرونومشترکه لهجه وه". نن چې پښتو د سره لیري کېدو پر خوا روانه ده، لامل یې د خواخوږۍ او دښمنۍ په نامه بې‌ځایه لاسوهنې دي. د دې حکم له منلو سره چې د کاتبانو د لاسوهنو پړه دي پر خوشحال خان یا کوم بل شاعر باندي واچول سي، زه جدي مشکلات لرم. د متونو د اړولو او مسخه کېدو جریان ما په یوه بل کتابگوټي کې څېړلی دی. محترم لوستونکي دي د دغه کتابگوټي د خپرېدو تر وخته غاښ وچيږي.

دا خبره سهې ده، چې د خوشحال خان خټک شعري ژبه د دې سیمې د خټک قام ژبه وه خو د نژدې څلورو سوو کالو وړاندي ژبه. د دغې ژبې د پېژندلو له پاره موږ مجبور یو، لږ څه وړاندي ولاړ سو او د تاریخي و ژبنيو واقعیتو پر اساس باندي یې ځان ته معلومه کړو، چې د خوشحال او کورنۍ ژبه د پښتو ژبې په اوسنیو لهجو کې له کومي یوې سره د مقایسې وړ ده.

د ژبي پوهان او د دې سيمي د تاريخ څېړونکي او لرغونپوهان په دې عقیده دي چي تر ميلاد زيات وکم پنځه سوه کاله وړاندي د پښتونخوا په ټوله پراخه اورشو کي خروشتي لیکدود باب وو. علامه رشاد ▶ د عکسي خیرالبيان د سريزي په سر کي ليکي: "په پښتونخوا کي د آمو له غاري رانيولې تر سيستان، کندهار، روب، کورمي، پېښور، ټيکسيلا، سوات، امب، باجوړ، هډه (ننگرهار) او وردگو پوري په هر ځای کي په دغه خروشتي ليک سره کښل سوي سکي، لوشي او کتيبي پيدا سوي دي"^(۱۳). خروشتي (خروشتي) هم د خلگو نوم وو، هم د ژبي او هم د ليک. ډاکټر عبدالرازق پالوال ليکلي دي چي خروشتي ليک "...له پرثوي آرامايک سره کټ مټ ورته دئ، خو د وؤغؤنه يې ځله بيل دي. دغه مانا دا چي هغه يو تورئ په خروشتي کښي يو رغ لري، او په پرثو آرامايک ليک کښي بل رغ لري. په دغه ليک کښي د/ښ/ او/خ/ توپير سوئ دئ ... په خروشتي ليک کښي دواړه توري سته والي لري. خروشتي په ختيځي او منځني پښتونخوا کښي سته والي لارء". له دې څخه يې دا بله نتيجه هم رايستلې ده، چي تر دوهمي هجري قمري پېړۍ وړاندي د هندوکش د جنوب اوسېدونکو ژبي د (ښ) او (ږ) دواړه آوازونه درلودل^(۱۴).

د پښتونخوا د اوسېدونکو په ژبه کي د (ښ) او (ږ) د سته والي مستند ثبوت د لسمي هجري پېړۍ په ليکلو آثارو کي راپاته دئ. په دغو ليکلو آثارو کي د روښاني خوځښت د موسس بايزيد روښان (۹۲۵ - ۹۸۳ هـ ق) آثار او د هغه د مخالفانو د مشر اخوند دروېزه ننگرھاري (۹۴۰ - ۱۰۴۸ هـ ق) آثار د زماني

^(۱۳) وگ : د خیرالبيان په سر کي د "خیرالبيان لیکدود" تر نامه لاندې د علامه رشاد مقالې، ۵۸ مخ.

^(۱۴) وگ : معياري پښتو- تر ۵۸ مخ په هیسته، او د کابل چاپ خیرالبيان ۵۶، ۵۷، ۵۸ مخونه.

له توپانو څخه خوندي سوي او اوس زموږ په
اختيار کي دي. د دغو دواړو تحريکو مشرانو
د پښتو ژبي د الفبي نيمگړتيا درک کړې وه
او د هغې له پاره يې ځيني سمبولونه يا په
ننني اصطلاح (گرافيمونه) غوره کړي ول. د
روښانيانو په الفبي کي د دغه خوځښت د مبلغ
شاعر دولت لوانې له خولې د پښتو له پاره
"ديارلس حرفونه" ټاکل سوي دي. دی وايي:
افغاني لفظ مشکل و، لوست کوېش نه شه
ورته وشو_____وه کننده

ديارلس حرفونه

څېړونکي د (ديارلس حرفونه) په باب لږ
څه مشکوک دي ځکه د پښتو الفبي د عربي او
فارسي الفبي په مرسته جوړه سوې ده او په
هغې کي تر عربي الفبي دوولس توري زيات دي
نه "ديارلس". چې په هغو کي اته توري (ټ،
ځ، خ، ډ، ږ، ښ، ڼ) د پښتو خپل توري دي،
چې په عربي او فارسي الفبي کي نسته او
څلور توري (پ، چ، ژ، گ) له فارسي سره
مشترک دي، چې ټول دوولس کېږي. د روښاني
تحريک په اساسي کتاب، خيرالبيان کي چې کوم
توري کار سوي دي، په هغو کي، ويل کېږي، د
گاف توري مکرر راغلي دي. د پېښور چاپ
خيرالبيان د عالمانه مقدمې ليکونکی حافظ
محمد عبدالقدوس قاسمي وايي چې "گ، بايزيد
دوه ځله ليکلی دی چه مونږ ئې په فرق پوهه
نشو"^(۱۰). علامه پوهاند عبدالشکور رشاد
(۱۳۰۰ - ۱۳۸۳ هـ ش) د دغه مکرر گاف په باب
کومي وروستي فيصلې ته نه دئ رسېدلي او د
عکسي چاپ خيرالبيان په سر کي د خپلي ليکني
په ۶۷ مخ کي تر يو لړ دلايلو وروسته ليکي:
"تر څو چې د مکرر گاف په باب کومه نوې
څېړنه منځ ته راځي، زه د پورتنيو دليلونو
له مخي د خيرالبيان الفبي څلوېښت توري
شمېرم او پر عربي الفبي باندي د دوولسو
تورو زياتوب سم بولم".

^(۱۰) وگ : خيرالبيان - ۶۶ مخ، د پېښور چاپ.

ډاکټر عبدالرازق پالوال د خيرالبيان په الفبي کې د "ديارلسو تورو" د زياتوب د توجيه له پاره دليل موندلی دی او وايي چې هلته گاف مکرر نه دی، بلکې "د بايزيد پير روښان د خيرالبيان په پيللوسټي کېښي پښتو/گ/ دوه رازه کېښه سوئ دی. د يوه راز /گ/ مرکس ته ئې کړی ورکړې ده. دوهم راز ئې د/گ/ مرکس ته د کړی پر ځای باندې يوه کرښه ورکړې ده، يا ئې تر /ک/ لاندې درې ټکي ايښي دي....".

ډاکټر پالوال صاحب زياتوي: "دا په زغرده سره ويلای سم چې کړی لرونکی /گ/ يوه ستوی /گ/ ؤ، او ټکیالی /ک/ يا کرښکن /گ/ يا /ک/، غبرگ ږوغی، ټينکيز /نگ/ ؤ....". ډاکټر پالوال د يوه ستوي گاف په مثالو کې (گنج، گرگه، گرگن، گوگ، گوگلي، گلاگل، گگیانی، بگی، برگ...) او د ټينکيز غبرگ ږوغ په مثالو کې (جنگ، چنگاښ، شرنګ، رنګ، ...، رنګارنګ، ترنګ او ترونګ، ...) راوړي دي^(۱۶).

د ډاکټر پالوال صاحب دغه نوې څېړنه د خيرالبيان په متن کې د دوو گافونو د سته والي له پاره تر ټولوزياته موجه او د قناعت وړ څېړنه ده چې د دولت لوانې د "ورته وشوه کونده ديارلس حرفونه" په باب خرڅښه هم له منځه په وړله کېږي.

د خيرالبيان په الفبي کې د (ږ) له پاره گرافيم داسې جوړ سوی دی چې د دال په منځ کې يې ټکی ايښی دی او د (ښ) له پاره يې د علامه رشاد او حافظ محمد عبدالقدوس هاشمي په قول همدا اوسنی شکل خو د ډاکټر پالوال په قول، تر سين لاندې يې درې ټکي ايښي دي^(۱۷).

^(۱۶) معياري پښتو- ۶۳ مخ.

^(۱۷) وگ : معياري پښتو- ۶۲، ۶۳ مخونه.

ما (هوتک) د خيرالبيان په عکسي چاپ کي د علامه رشاد او حافظ محمد عبدالقدوس قاسمي د قول ملاتړ موندلی دئ.

زما د اوسني ليکني له پاره د مطلب ټکي دا دئ چي پير روښان (ږ، ښ) جلا توري بولي او (گ، خ) جلا توري.

د اخوند دروېزه ننگر هاري له خوا د پښتو د دغو دوو آوازو (ږ، ښ) له پاره همدا اوسني شکلونه، چي موږ يي کاروو، منلي دي. دی په مخزن الاسلام کي ليکي: "... گاهي زاء معجمه چون ثقیل شود سه نقطه بر فوق او داده (ژ) می شود و چون ثقیل تر شود یک نقطه بر فوق و یک نقطه در تحت ایزاد کرده (ږ) می شود و گاهي سین مهمله چون ثقیل شود یک نقطه بر فوق و یک نقطه در تحت آن نهاده (ښ) می شود"^(۱۸). گویا اخوند دروېزه هم (ږ، ښ) له (گ، خ) څخه بېلول او دوه جلا توري يي گڼل.

د دغو دوو تحريکو په ادامه باندي په پښتونخوا کي د خوشحال خټک په لاس د يوه بل سياسي نظامي او فرهنگي خوځښت تاداو کښېښوول سو. د دغه خوځښت په فرهنگي تگلاره کي د پښتو ژبي، چي د دوی په نظر تر دغه وخته پوري لا "بکره" پرته وه، د غنا له پاره منظمي هڅي د ټولو نورو کارو په سر کي راغلي وې. خوشحال خان هم د روښان پير او اخوند دروېزه په شان د پښتو الفبي د ايجاد اړتيا درک کړه او نوې الفبي يي ترتيب کړه،

^(۱۸) وگ: مخزن الاسلام د ۱۳۰۰ هـ ق (یکم ماه صفر) = ۱۸۸۲ع چاپ، دا چاپ له نن څخه يو سلو اته ويشت کاله وړاندي د دهلي ښار د يوسفی پريس په مطبع کي د پېښور د کتابو د تاجرانو دېوان ايشرسنگه اوچھوسنگه په فرمايش چاپ سوی دئ، چي يوه نسخه يي زما هوتک په کتب خانه کي خوندي ده. د دې چاپ پر څنډو باندي د حاجي بهادر صاحب کوهاتي تصنيف سوی اثر، مفتاح الدقایق ليکل سوی دئ. دا نسخه د کندهار د زړي جامع د امام ارواښاد عبدالاحد اخندزاده "غريبک" د کتابتون وه، چي پر دريم مخ باندي د دغه ارواښاد مهر هم سته او ما د کراچي ښار د کتابفروش مرحوم حاجي عبدالغني په کتابو کي وموندله.

چي د ده د زامنو، لمسيو او د ده د نورو پيروانو له خوا په لږ و ډېر توپير سره پالل كېدله^(۱۹).

د ده له خوا په وضع سوې الفبي كي د (ږ) توري د ښوونې له پاره يې تر (ژ) لاندي همزه او د (ښ) توري د ښوولو له پاره يې تر شين لاندي همزه ايښووله^(۲۰).

كه د روښان، اخوند دروېزه او خوشحال خان په ژبه كي (ښ) د (خ) په شان او (ږ) د (گف) په شان تلفظ كېدلای نو دا دوه توري خو يو په عربي او بل فارسي الفباوو كي موجود وو او دوی هم پخپلو نوو ترتيب كړو الفباوو كي رااخيستي ول، نو بيا د نوو تورو د وضع كولوضرورت څه وو؟ جواب ډېر ساده دئ او هغه دا چي د دغو درو سرو ذواتو په ژبه كي (ښ) د (خ) او (ږ) د (گف) په شان نه تلفظ كېدله. دغه دوه آوازونه يې هغه راز وینگ ته ورته تلفظ كول، لكه اوس چي په لوېديځه لهجه كي تلفظ كېږي.

د دغه حكم بل ثبوت هغه بيتونه دي چي خوشحال خان خټک پكښي (ازمايسته، بهشته، زشته، غوښته، نشته، كشته، خېسته، خارښته، بالښته، رغښته، جورښته) سره قافيه كړي دي. زه به دا بشپړه غزله دلته رانقل كړم:

څه به وايم د دې نفس له ازمايسته

چي ادم يې را ايستلی له بهشته^(۲۱)

چي په كې^(۲۲) د دواړو كـــــــونو مراد مومي

^(۱۹) د دغې كورنۍ يو غړی دوست محمد خټک پخپل يوه اثر بحرالعلوم كي د (خټک) نوم په خوشحال خاني الفبي ليكلي دئ. د بحرالعلوم يوازي نسخه د دوست محمد خټک پخپل خط د افغانستان په ملي آرشيډ كي په (۲۲/۱۲ محفظه) نومره خوندي ده.

^(۲۰) وگ: د خوشحال خټک كليات - لومړی ټوك، تر ۱ مخ

وراندي پاڼه، ۱۳۵۹ش.

^(۲۱) په (مرغلري) او (ارمغان خوشحال) كي دا نيم بيتي داسي دئ:

"نفس آدم دی را ايستلی له بهشته"

هغه چار دې تر نظر لاندې کا زشته^(۲۳)
 د کېمیا د بوټي گل کله مونده شي
 چې د پښو تلي گلگون نه شي په غوښته
 د سړيو په غفلت پوري حيران يم
 چې په گور کې تورې خاورې هومره نشته
 بيا به ځله څوک طلب د دنيا کاندې
 چې يې خلاص نه وي يو دم د کار له کشته
 که تر سر لاندې بالښت کېږدي^(۲۴) د پرونو
 عاقبت به ترسر لاندې کاندې خېسته
 د دنيا مينه په مثل د خارښت ده
 هيڅوک نه وينم خالي له دې خارښته
 د صحرا په کاني رخه د شيطان شوه
 عيسی سر په مځکه کېښېښه^(۲۵) له بالښته
 د زړه مينه په مثال لکه پټک ده
 چې د گوی خښتن وهله هـــــــــــــــــورته رغښته
 غم يې واړه د اشنا د بېلتانه دی
 د خوشال څه سړیکار شو له جوړښته
 (د خوشال خان خټک کلیات ۱۲۴مخ)
 په دې پسي په يوه بله غزله کې
 (بالښته، خښته، زشته، خارښته، کېښته،
 غوښته، پښته، رغښته، بهشته، ونغښته،
 رغښته، تښته).
 که داسې وای چې خوشحال خان خټک ښين د
 (خ) په شکل تلفظ کولای نو (نشته) او (خښته)
 به يې هيڅکله نه وای سره قافيه کړې.
 له دې ټولو خبرو څخه داسې نتيجه
 راوړي، چې د خوشحال خان په ادبي ژبه

(۲۲) په (ارمغان خوشحال) او (مرغلري) کې "چې پکښې"
 دئ.

(۲۳) په کابل چاپ کلیات (۱۹۶مخ) او نوي چاپ کلیات کې
 "زښته" دئ. "زښته" دلته سمه معنا نه ورکوي زښته د (ډېر)
 معنا لري او (زشته) د (بد، خراب، ناوړه) معنا لري، چې
 دا دوهمه معنا له بیت سره سمه راځي. ما د ارمغان خوشحال
 او مرغلري ثبت واخيست.

(۲۴) په (ارمغان خوشحال) او (مرغلري) کې "کښېږدي"
 دئ.

(۲۵) په ارمغان خوشحال کې "عيسی سر په مزمه کېښو..."
 او مرغلري کې "عيسی سر په مځکه کېښېښو..." دئ.

کي د کلماتو تلفظ د لوېديځي لهجې وینګ ته نسبت تر نورو لهجو نژدې وو. خوشحال خان خټک تر روښان او اخوند دروېزه د ژبي د الفبې په برخه کې هم دقیق وو او هم یې په منظمه توګه تعقیب کړې ده. ده پخپله ایجاد کړې الفبې کې د عربي خاص توري په حساب کې نه راوستل. ده د پښتو الفبې دېرش توري بلله.

د "خوشحال ادبي پښتو" ښاغلي مؤلف د خوشحال خان خپله الفبې دېرش توري بللې ده او د خپلې ادعا تاداوی یې د خوشحال خان پر دغه بیت باندې درولی دئ:

عشق یو هسي یو دېرشم توری را زده کړ
چې په دېرش توري څکوم د قلم کیلي^(۲۶)
(د خوشحال خټک مرغلري - ۵۱۰ مخ)

خو وروسته یې په یوه احتمالي خبره چې "... ښايي موخه یې د بیواکو نښې وي او په دې توګه تش یو توری زیات راځي" تر مطلب ګام اړولی دئ.

زما په گومان دلته د خوشحال مطلب سم نه دئ درک سوی. د خوشحال پښتو الفبې پوره دېرش توري ده او دی په همدې دېرشو تورو قلم چلوي:

(ا ب پ ت ث ج چ څ خ ځ دډرږژړس ش ښ غ ک
گ ل م ن ن وهی). خالص عربي توري (ث ح ذ
ص ض ط ظ ع ف ق) په حساب کې نه راولي. په
تېر بیت کې د خوشحال مطلب دا دئ، چې د ده
قلم د دېرشو تورو په مرسته چلېږي او همدا
دېرش توري د ده د قلم چلولو محرکه قوه ده،
خو پر دې محرکه قوې باندې یو بل قوت هم
ورزیات سوی دئ، چې د ده قلم په چلېږي او
هغه "عشق" دئ. گویا "عشق" د ده د الفبې (د
قلم چلولو د محرکه قوې) یو دېرشم توری دئ.
او دا هغه محرکه قوت دئ چې **دپښتو** غیب

^(۲۶) کیلي = لیکي، کرښي، خطونه.

اللسان"رحمان بابا يې په تعريف كي ويلي دي

داجهان دئ خدای له عشقه پیدا کری
دهمه

وومخلـــــــــــــوقاتوپلاردئ دا
اودپارسي "لسان الغیب" حافظ شیرازي يې په
توصيف کي ويلي دي :
طفيل هستی عشقند آدمی وبری

د خوشحال ژبه د خپل اولس ژبي ته نژدې ده خو د زامنو ژبه يې د اشرافو ژبه ده. د خوشحال خان د زامنو ژبه يومخيزه د فارسي تر اغېزې لاندې سوي ده (۲۷).

د ژبي پوهان په دې پوهېږي، چې د
 علماوو ژبه، د ښاري خلکو ژبه، د كليوالو
 ژبه، د نارينه وو ژبه، د ښځو ژبه، د
 کوچنيانو ژبه، د ټولنې د بېلا بېلو طبقاتو
 ژبه يو له بله سره توپير لري. دغه راز د
 اشرافو ژبه هم د اولس له عادي ژبي سره فرق
 لري. خوشحال او کورنۍ يې په سراي اکوره کي
 اوسېدل خو ژبه يې له هغي کليوالي ژبي سره
 فرق درلود، چې عادي خټک په ږغېدل.

له دې ټول بيان څخه مي مطلب دا دئ، چي
د خوشحال خان د ژبي او لهجي د څېړلو پر
وخت يوازي دا خبره كافي نه ده، چي دى خټك
و، په اكوره كي اوسېدى نو ژبه يي هم د نن
ورځي خټكواله ژبه وه. د ده ژبه پر نننيو
معيارو باندي سنجول علمي غلطې ده. همدا
سبب دئ چي ما پخپله حاضره څېړنه كي د ده د
ژبي او د پښتو د لوېديځي لهجي تر منځ

(۲۷) د هجري ژوند د يوه اشرافي خانزاده په شان دئ. د شعر اصطلاحات يې ټول درباري دي. اشراف خان زما په خيال که فارسي و عربي لغات پيدا نكړ، بيا نو پښتو لغت ليكي. د عبدالقادر خان خټک ژبه هم له عربي و فارسي څخه متاثره ده او د ده په شعر كې بيا د اسلامي ثقافت خوا د خوشحال د نورو زمانو په پرتله غالبه ده او دى غلبى يې هم د شعر ژبه يو څه ملايى كړى ده.

مشابهتونه بیان کړي دي نور قضاوت مي نه دئ
کړی.

د لهجې استازیتوب څوک کولای سي^(۲۸)؟

انسانان چي پر یوه مېنه وزېږي د
زېږېدلو له هماغې لومړۍ ورځې څخه د خپلې
مور د ناز او مینې خبري او د خپل شاوخوا
نور ږغونه اوري او په مغز کي یې ثبتوي. د
ثبت تر دې عملیې وروسته چي بل هر وخت کوم
آواز اوري، مغز یې له هماغه ثبت سوي لیست
سره گوري او که له هر ثبت سوي ږغ سره دا
نوی اورېدل سوی آواز موافق و، د هماغه
آواز حکم پر کوي. که نوی اورېدل سوی آواز
د مغز په لیست کي موجود نه وو، نو بیا مغز
هغه ته د بل قریب المخرج آواز زیگلن
ورکوي. د مثال په توگه هغه ماشوم چي د خپل
چاپېریال په ژبه کي یې د (د) آواز موجود
نه وي او یوازي یې دال اورېدلی وي، د ده د
مغز په لیست کي هم (د) نه وي ثبت سوی. کله
چي د پښتو (دودۍ) یا د انگرېزي ژبي (door)
کلمه واورې د (d=د) آواز، د انسان مغز له
خپل ثبت سوي لیست سره وگوري او طبیعي ده،
چي نه سي یې موندلای خو هغه ته یو بل قریب
المخرج آواز په لیست کي موجود وي چي هغه
(دال) دئ، ځکه نو د (دودۍ) وینگ د (دودۍ)
په شکل اود (door) د تلفظ له پاره د (دور)
حکم صادر کړي. د دغه ژبني قانون اغېزه ده
چي فارسي ژبي اورېدونکی د پښتو ژبي (دودۍ)
د (دودۍ) او د انگرېزي ژبي (door) د (دور)
په شکل اوري. مگر دا کلمه که یو پښتون
واوري، څرنگه چي د ده د مغز په لیست کي د
(د) آواز له کوچنیوالي څخه ثبت سوی دئ، ده
ته هیڅ نابنده نه ښکاري او په نتیجه کي د

^(۲۸) په دې برخه کي به زه د خپلې یوې پخوانۍ مقالې یوه
برخه دلته رانقل کړم، چي د ۲۰۱۰ع کال د جنوري پر ۲۴ مه
نېټه مي په بېنوا او نورو ویبپاڼو کي خپره کړې وه.

(door) کلمه هماغه شان واورې لکه یو انگرېز چې یې تلفظ کوي.

په انټرنیټ کې د یوې کلمې یا یوه نوم پلټنه هم کټ مټ د مغزي عملیې په شان وي. کله چې تاسې د یوې کلمې د سر دوه یا درې توري ټایپ کړي لا نه وي، بیا نوموړي کلمې ته د ورته تورو یو لیست د کمپیوټر پر پرده باندې درته راښکاره سي او تاسې ښايي خپل د غوښتنې لغت یا کلمه پکښې ومومئ.

په مغز کې د ثبت سوو آوازونو لیست چې هر څومره اوږد وي، هغومره یې د تلفظ ستونزه کمه وي.

د ماشوم ژبه او لهجه له همدې ورځې څخه شکل نیسي او د ځوانۍ تر مرحلې پورې یې لهجه پخېږي. دی که په هر لهجوي چاپیریال کې رالوی سوی وي، لهجه یې هم د هماغه چاپیریال مسلطه لهجه وي.

که د ماشوم د کورنۍ ژبه یا لهجه له دباندني ماحول سره یوه وه نو د ماشوم ژبه یا لهجه هم کټ مټ د هغې سیمې لهجه ته ورته وده کوي خو که د ماشوم د کورنۍ ژبې یا لهجې او تر کورنۍ دباندې د شاوخوا ماحول ژبې یا لهجې یو له بلې سره توپیر درلود، د ماشوم ژبه یا لهجه هم د کورنۍ او دباندني ماحول د ژبو یا لهجو دواړو اغېزې اخلي.

لهجې چې یو د بل په څنگ کې واقع سي یوه پر بله اغېزه کوي. دغه راز که دبلي ژبې په شپول کې راسي هم بدلېږي. دا اغېزه او بدلون یوازې په لغتو کې نه وي بلکې په وینګ او د جملو په جوړښت کې هم منځ ته راځي. زه په سر سره خپل ځان درېیم چې څو پرله پسې کلونه مې په داسې چاپیریال کې کار کړی دئ، چې هلته زما د مورنۍ لهجې ویونکي یا نه ول او که ول هم، بیخي لږ ول. اوس چې خپلې پښتو لیکنې ته گورم، هغه راز پښتو نه پکښې وینم لکه پخپل محیط کې چې مې له مورو پلاره زده کړې وه.

کابلي سوي پښتانه پخپله ورځنۍ محاوره
کي هغه جملې او ترکیبونه په پښتو راژباړي
چي د کابل فارسي ژبي يې پخپلو خبرو اترو
کي کاروي. دا پښتانه خو خامخا يوې پښتني
سيمې ته منسوب دي او دوی هم ځان د هغې
سيمې بولي خو دغه ترکیبونه چي کابلي سوي
پښتانه يې استعمالوي، د دوی په مسقط الرأس
کي څوک نه سي موندلای. دا څو مثالې به سره
ولولو:

فارسي	ناسمه پښتو	سمه پښتو
درخانه ما بچه شد	زموږ په کور کي زوی وسو	زموږ په
کور کي زوی وزېږېد		
برف افتيد	واوړه ولوېده	واوړه وسوه
(وشوه)		
دلنگ شدم	زړه مي په تنگ سو	خوابدی سوم،
خپه سوم		
در کار ته سه می نشينم په دريمه کارته کي کښېنم		په
دريمه کارته کي اوسم		
مهمان آوردم	مېلمه مي راوور	مېلمه مي
راووست		

گریه می‌کند ژړا کوي ژاري
نو اوس که څوک د دوی دغه ترکیبونه د
هغوی په مورنۍ لهجه پوري وتړي، غټه ژبنۍ
غلطي به يې کړي وي.

څه موده مخکي مي يو کتاب کاته چي د
لوېديځي لهجه ويونکي ځوان ژباړلی دی. په
دغه کتاب کي د "رانيول = خريدن" فعل د
"راونيول - ۹۰ مخ" په شکل، او د "مندکي" پر
ځای "مندتي" کار سوي دي، چي دا کلمات په
هيڅ صورت د ده د مورنۍ لهجه نمايندگي نه
سي کولای. دا کلمات يې د ختيځي لهجه له
ويونکو ملگرو څخه اخيستي دي. زه د دې
اخيستنې پر ښه والي يا بدوالي خبري نه کوم
بلکي مراد مي هغه اغېزې دي چي د لهجو
ويونکي يې يو پر بل باندي کوي.^(۲۹)

^(۲۹) کاظم خان شيدا د خوشحال خټک د کورنۍ غړی دی، خو ژبه
يې د خپل مشر نيکه له ژبي سره له خپل وگور و کلي څخه د
اوږده مهاجرت او د پارسي او هندي ژبو د اغېزې له اسيته
توپير لري او په هيڅ ډول د خټکو د لهجه پوره نمايندگي
نه کوي.

د لوېديځي اوختيځي لهجې وېش بايد هيڅکله داسي تعبير نه سي چي په دغه لهجوي حوزو کي ټول پراته اولسونه په يوه داسي طريقه باندې ږغېږي، چي د لغاتو تلفظ او د جملوسکښت او جوړښت يې بالکل يو دئ. موږ د لوېديځي لهجې ويونکي د کندهار د ښار، د هغه د اطرافو، د هيلمند، روزگان، زابل، چمن، کوټي، ږوب، ښوراوک، گرمسير، فراه او ... اوسېدونکي د هغوی د خبرو له مخي پېژندلای سو. په داسي حال کي چي دا ټولي سيمي په لهجوي لحاظ يوې حوزې ته منسوبې دي. دغه راز د ختيځي لهجې ويونکي پخپلو منځوکي د کونړ، لغمان، ننگرهار او پېښور اوسېدونکي د هغوی د لهجوي توپيرونو او د کلماتو د ادا کولو له مخي تشخيصولای سي. د پکتيا د پراخو اولسو تر منځ خو دا راز توپيرونه تر دا نورو لهجوي حوزو لا زيات او رنگارنگ دي. د هري لهجوي حوزې اوسېدونکي هم پخپلو منځو کي د وينگ جزئي توپيرونه لري.

د لهجې استازيتوب هغه څوک کولای سي، چي د زېږېدلو له وخته څخه بيا د ژبي د پخېدلو تر زمانې پوري په هماغه ټاکلې ژبنۍ حوزه کي پاته سوی وي او تر هغه وروسته هم د زياتو پرله پسې کلونو له پاره له خپل مورني ټاټوبي څخه ليري اوسېدلی نه وي.

دوهم فصل

کل عالم پخپله بخره هوسیري
د هر چا تر فهمه خپل هنر کره دی
(میرزاخان
انصاري)

د خوشحال ژبه د لوېديځي ژبځانگي په ترازو کي

۱،۲ - د کندهار او پېښور تاريخي اړيکي:
په دې څېړنه زما مراد له کندهار څخه
همدا اوسنی ښار او ولايت نه دی. د کندهار
تاريخي حدود تر دې ډېر پراخ دي. د
روښانيانو د وخت کندهار د کاسيانو او
شينوارو د اوسېدنې له مېنې څخه شروع کېدی.
د کاسيانو او شينوارو ټاټوبی د ننني
بلوچستان د کوټي ښار ټول اطراف دي. دا
سيمه د مغولي شاهانو له خوا اداره کېدله.
د ميرويس نيکه د زوی شاه حسين هوتک (۱۱۱۴)
هـ ق زوکړی) په وخت کي دا سيمه له مغولو
څخه ونيول سوه.

د خوشحال خان په وخت کي هم د کندهار
حدود له همدې برخي پيل کېدل. دی يو ځای
وايي:

د مغلو سره گډ په زيارت روزگار کېښي
غوريه خپل دي يا ترين د قندهار

- (مرغلري)

(۱۰۲۱مخ)

د ترينانو سيمه د اوسنی کوټي، شال
حدود دي. خوشحال دا سيمه د "قندهار" په
نامه بللې ده. د خوشحال خان په وخت کي به
دا سيمه د مغولي او پارسي پاچهيو تر منځ
لاس پر لاس کېدله.

د ميرويس نيکه د فرهنگپال زوی شاه
حسين هوتک په وخت کي پېښور ته د يوه
فرهنگي مرکز په سترگه گتل کېده. څرنگه چي
دغه فرهنگپال پاچا، د پټي خزاني په روايت،

په کندهار کې هم د دغه ښار د فرهنګپالو په مرسته د پښتو ژبې او پښتنو شاعرانو یو مرکز جوړ کړی وو، نو یې د پښتونخوا له گوټ گوټ څخه د پښتو آثارو د راغونډولو کار ته پاملرنه کوله او په دې لړ کې به له کندهاره پېښور ته د پښتو آثارو د رانقلولو له پاره کاتبان لېږل کېدل^(۱).

وايي چې لوی احمدشاه بابا د ځمکنو د میاعمر ► لاسنیوی کړی وو. زما استاد علامه رشاد ► کښلي دي: "د حضرت میا عمر ► د ملایي او بزرګۍ ږغ کندهار ته هم رسېدلی و، د کندهار نامتو عالم ملا شاهو اخوند ساګزی هوتک، چې په ارادت سره مشهور و، د ده خلیفه و. زه باور لرم چې لوی احمدشاه بابا (۱۱۶۰ - ۱۱۸۶ هـ ق) ته به هم تر پاچا کېدلو دمخه د ده د ښه سریتوب آواز رسېدلی وه ...

لوی احمدشاه بابا که له یوې خوا بزرګانو ته ارادت او ملایانو ته احترام درلود، له بلې خوا یې د خپلې پاچهۍ ستني هم په دوی ټینګولې. د ۱۱۶۰ هـ ق کال د میانۍ په میاشت کې چې لوی احمدشاه بابا له خپله لښکره تر خیبر واوښت او پېښور یې له ناصرخان زیګ (د ډهلي د دربار والي) څخه ونيو، له میا صاحب ► څخه د دعا اخیستلو له پاره ځمکنو ته ورغی د ځینو په قول مريد یې سو او د لنګر له پاره یې په وارو وارو ډېري سرکاري مخکې وروبڅښلې..."^(۲).

د خټکو کورنۍ کندهار ته په درنه سترګه کتله. کله چې پر کندهار باندي د پارس له لوري څخه د علیمردان خان په مشرۍ لښکري راځي، خوشحال خان خټک خپله ناراضي داسي ښکاره کوي:

هندوستان به گوره څه شي ستا له فعله
خدای دي ورک کړه رافضي علیمردانه

^(۱) پټه خزانه - ۹۳ مخ، د ۱۳۲۳ ش چاپ.

^(۲) پوهاند رشاد، د ځمکنو میا عمر ►، ۲۲ - ۲۳ مخونه.

له هغې ورځې چې راغلې په دا ملک کېږي
غم دي راوړ تر سپاهه تر د هقانه
چې دا هسې شوم قدم دي په ملک کې کړ
چې دي گورم څه ناپوه يې شاه جهان
(ارمغان - ۲۹مخ)

دا واقعه د هغې اسماني بخولي (وبا)
سره يو ځای بيانوي، چې د زرو انسانانو
سرونه يې وخورل.

خوشحال خان د کندهار مېرمني
"نيکفرجامي" بللې:

کشمير فرخار کابل کندهار څو چې خراسان دی
په دا کېږي نیک فرجامې ډېري ډېري موندې
کېږي

(ارمغان - ۹۱مخ)

او د کندهار ښايسته وو ته د کشمير دا
(بنده = مړی) کوي:

ښايسته د کندهار د چا په یاد دي
په دا حسن يې بنده واړه کشمير کړ
(۷۶مخ)

افضل خان خټک په کندهار کې د ميرويس
نيکه په زعامت باندي خوښي او خوشالي کوي.
ده په تاريخ مرصع کې د "ذکر ميرويس غلجي"
تر سرليک لاندي مفصل بيان کړی دی او په پای
کې يې کښلي دي "... تر دا تاريخ چې سن زر
خلوبښت دی، په کندهار ناست خپل حکومت او
سرداري کا توفيق يې رفيق شه ښه پښتون
دی" (۲).

د خټکو د کورنۍ او نورو پښتنو مرورو
به کندهار ته ځکه مخ نيوی چې دلته يې هم
عزت کېدی او هم يې حرمت ساتل کېدی. په دوی
کې د بحرالعلوم او اخلاق احمدي مؤلف دوست
محمدختک راتگ کندهار ته د يادوني وړ دی.
دوست محمدختک د محمداکرم خان زوی د کرم

(۲) تاريخ مرصع: ۴۴۵ مخ، د ۲۰۰۶ع می چاپ، پېښور. د تاريخ
مرصع دغه برخه علامه پوهاند عبدالحی حبيبي د تاريخ مرصع
تر چاپ شپږ کاله وړاندي په وړمه مجله - ۱۳۴۷ ش کې خپره
کړې وه.

خان لمسی او د زمان خان کړوسی وو. دغه زمان خان بیا د زرنام خان زوی د پاینده محمد خان لمسی د عبدالقادرخان خټک کړوسی او د خوشحال خان کوسی وو. دوست محمد خټک د امیر شېرعليخان د پاچهۍ په دوهمه دوره کې د ځینوکورنیو خوابدیو له امله کندهار ته راکډه سوی وو او د کندهار خلکو ورته د یوه خانزاده مېلمه په سترګه کتلې او د ارغنداب د رود پر غاړه یې د محتشم په کلي د استوګنې له پاره مځکه ورکړې وه^(۴).

د میانعیم متي زی کورنۍ هم له پېښور څخه کندهار ته مهاجره سوې ده او په ناکودک کلي کې یې اړولي دي. دا کورنۍ د کلات د شیخ متي بابا له اولادې څخه ده خو د پېښور په خلیلو کې زېږېدلې دئ^(۵).

د خوشحال په کورنۍ کې یوازنی سړی چې "کندهاري" یې کړلې دي، هغه اشرف خان هجري دئ. دی وايي:

نوم د وفا شته اثر یې نه وینم په دور
خلق د جهان دي همه ټگ قندهاري
(وگ : ۵۵۰ مخ)

ما ته د دې کړنې انگېزه نه
رامعلومېږي.

(۴) وگ: بحر العلوم، سريزه (و) مخ، د لیكونکي په زیار.

(۵) د تفصیل له پاره وگورئ: پښتانه شعراء، دوهم ټوک، ۴۱۹ مخ. د میانعیم دېوان د خیال بخاري په دیباچه، ترتیب او تدوین سره د پېښور یونیورسیتي پښتو اکېډمۍ له خوا په ۱۹۶۴ع کال چاپ سوی دئ. "پېژندګلو" یې مولانا عبدالقادر لیکلي ده.

٢، ٢ - د گرامري سکښت او جوړښت مشترکات:

لهجوي توپيرونه يوازي د لغتو او کلماتو په وینګ پوري محدود نه پاته کېږي، بلکې هره لهجه ځينې ځانګړي گرامري سکښتونه او جوړښتونه هم لري. د همدغو گرامري سکښتو له توحيد څخه د ژبي عمومي گرامر تهيه کېږي. لهجوي سکښتونه لکه د ژبي لغتونه، زېږي، وده کوي او مري لا هم. زه به په دې راتلونکو کړښو کې هغه گرامري سکښتونه بيان کړم چې د لوېديځي لهجې او د کلاسيک ادب تر منځ سره مشترک دي. لکه مخکې چې مي هم يادونه وکړه له ليکني متن څخه دا خبره معلومول سخته ده، چې دغه سکښتونه به د شاعر يا ليکوال له خپل کښنګ سره سم کټ مټ رانقل سوي وي که يا؟

٢، ٢، ١ - اسان، اسونه:

آس مذکر نوم دئ. په پښتو کې د مذکرو نومو د جمع لاحقې (ان، ونه) ده. آس - اسونه، لاس - لاسونه، اوښ - اوښان، چرګ - چرګان. د کندهار په لهجه کې د آس جمع (اسان) ده.

خوشحال خان د "اسان" او "اسونه" دواړه راوړي دي.

خدای چې ښه کړي په دا جهان دي
که پرې پوهېږي انسان، اسان دي
چې سره یو شی دا دواړه توکه
مشکل کارونه ورته اسان دي
(رباعیات - ۱۸۴ مخ)

یا:

اسپې اسونو وته ساتلی شي
تېو یې خرونو سره شړلی شي
تېوان یا خرونه باندي ختنه کا
ځینې نابودې ګلي حاصلې شي
(د خوشال خان خټک کلیات - ۴۵۵ مخ)

+++++

٢، ٢، ٢: و - ونو (مغیره جمع):
د پښتو په زیاترو لهجو کې د مفرد مذكر نومو مغیره جمع په (ونو) سره کېږي، لکه: کتابونو، لاسونو، ځنگلونو او نور. د کندهار په لهجه کې یې د "کتابو"، لاسو، **ځنگلو** ... " شکل کارېږي. د خوشحال خان خټک او نورو کلاسیکو شاعرانو کلام هم دغه راز ترکیبونه لري.

لاس، لاسو:

بند په بند د لاسو گوتې وبله کېږېږدي^(٦)
سـر تر پایـه درـست صـورت سره یو راز کا
(مرغلري ٢ مخ)

زړه، زړو:

خوشحال وایي:
یو بڅری درومي، واړه ښهر سرې لمبې کا
مه گوره ښه مخ ته زړو ته غم راوړي بصر
(٦٠مخ)

دا بیت له هغې نسخې څخه رانقل سوی دئ،
چې د خوشحال خان په ژوند لیکل سوې ده.

ځنی، ځنیو:

خوشحال خټک ویلي دي:
بیا له کـــــــــــــــــومه لوریه بوی راځي د
ځنیو
چې خاطر مې په های هوۍ راغی د ځنیو
(١٦٩مخ)

(ځنیو) ته یې په حاشیه کې زیاته کړې ده
چې "د کامل په دواړو چاپونو او کندهار چاپ
کې (خونیو) ... " راغلی دئ خو په دریمه خطي
نسخه کې " ... (ځینیو) راغلی دی". د خوشحال
خپل تلفظ یې (ځنیو، ځینیو) دئ او د پښتو د
لوېدیځې لهجې تلفظ یې هم په همدې راز دئ.
په (٤١٧مخ) کې یې په متن کې "ځنیو"
لیکلی دئ خو په لمنلیک کې ورته کېږي دي چې

^(٦) په کابل چاپ کلیات، نوي چاپ کلیات کې "کیردي" دئ خو په ارمغان
خوشحال (٣١٠ مخ) کې بیا "کښیږدي" راغلی دئ.

"په کندهار چاپ کې (څونو) او په نورو کې (څنو) دی" له دې حاشیې څخه څوک ویلای سي چې د (څنو) شکل یې تر (څنیو) عام استعمال لري. بیت داسې دی:

په هر چين کې يې د ځنيو مېټک چين دي
لځلځې ځنې توييزي چې پـــــــه لار ځي
(۴۱۷ مخ)

رحمان بابا و ایی:

رحمان ستاپه مخ بي ځنو هم مين دي
بېهوده دي ورته کينښو دام پـــــــه څه
(۱۳۳ مخ)

میر، میرو :

د کندهار په لهجه کې د (مړ) مغیره جمع (مړو) ده په نورو لهجو کې (مړیو) ویل کېږي. په خوشحال خاني ادبیاتو کې هم زه د (مړو) له شکل سره ډېر مخامخ سوی یم. د خوشحال خان زوی اشرف هجري وایی:

په مسند يې هسې غوره نمسي ناست دي
چې يې فخر که پوره مرو باندي
نیکونه

(دېوان - ۱۷۵ مخ)

وار، وارو:

د خوشحال په بل اثر فراقنامه کې د "وار" جمع د لوېديځې لهجې په شان "وارو" راغلې ده نه "وارونو".
زما فکر ستاوارو ته
ته تيار د ما خارو ته
(۶۱ مخ)

د دوهم نيم بيتي "د ما" زما په نظر د خوشحال خان له خوا کار سوی لغت نه دی. د نسخې د کاتب اراده پکښې ډېره دخپله معلومېږي. خوشحال خان هر وخت د (زما، ستا) ضمیرونه کاروي. د خټکو په لهجه کې د "دِما" ضمیر رواجېدل تر خوشحال خاني عصر وروسته انکشاف دی.

لیونی، لیونو:

رحمان بابا هم د "ليونيو" پر ځای "ليونو" کاروي او داسې څرگندېږي، چې دا قاعده یوازې د خټکو په لهجه پورې منحصره نه وه او د دغې سیمې پراخو اوسېدونکو اولسو کاروله. د رحمان بابا د کلام مثال یې دا دی:

ليونتوب لــــه ليونو نه تلونی نه دی
که یی راج په خونه ورشي که تاراج
(۲۸ مخ)

ژوندی، ژوندو:

حمید مومند هم د (لېوني) مغيره جمع
(لېونو) راوړې ده، نه (لېونيو). ده ويلي
دي:

وې یې څه له گذشته وو شر و شور کړئ
د ژوندو ترانه واورئ مړه درگورکړئ
(کلیات - ۳۴۸ مخ)

دا قاعده د کندهار په لهجه زیات
عمومیت لري او موږ یې د حاجي ولي محمد
مخلص کندهاري په کلام کې گورو، چې د (موټر)
مغیره جمع (موټرو) لیکي. دی وایي:
نن څه _____اوند یې د مانی او موټرو
چې عالم دئ ستا د درب په نندارو
درپوهېږو څه _____ان به نه اچوې پلن
چې _____ه بلو دي میندلي په زرو
(د لوی مخلص کلیات - ۱۹۹ مخ)

مولوي بريالۍ هم د (سړي) مغیره جمع
(سړو) ليکي نه (سړيو) .
ته هم ما رنگ يو سړۍ يې له سړو څه
کمينۍ درڅخه صرف کئ پشمي کوټ
(اهار - ۱۷مخ)

پوهاند دوكتور زيار صاحب د دغه راز
مغيره واو د كارولو په وخت كي له واو سره
د (ي) نښلول لازمي بولي خو ورپسې زياتوي،
چي "كه د گډون ويړه نه وي او رواني پېښوي،
نو د (ي) غورځول دومره نادوده نه بريښي،
په تېره بيا په شعر او وينا كي".
(ليكلارښود - ۵۱ مخ).

+++++

۳،۲،۲: و او - سربل:

په پښتو کلاسیک ادب کې د (و) سربل ډېر لرغونی دی او زیات په سترګه کېږي. لکه و کابل ته، و بل چا ته، و اسمان ته، ... د منځنۍ دورې شاعرانو هم پاللی دی. دغه د جهت ښوولو (و) په انګرېزي ژبه کې د (to) معادل دی. د کندهار لهجې دغه ځانګړتیا خوندي کړې ده او نورو لهجو له لاسه ورکړې ده. اوس د پښتنو لیکوالو عمومي تمایل هم د دغه راز (و) د نه کارولو و خوا ته زیات دی.

خوشحال خان دغه ګرامري ځانګړتیا پالې ده.

و نور چا وته به څه
ل_____ره څه وایي^(۷)

و خپل ځان وته خوشحال خټک دا پند کا
(مخ ۴)

یا:

چې دنیا ورته ښکاره شوه بې وفا
و دنیا ت_____ه به مخ نه کا
بې قفا
(مخ ۹)

دا بې درد عالم پرې هیڅوک خبر نه شو
و خوشحال ته یې خوله ورکړه په اخفا
(مخ ۱۰)

یا:

اول ښه شهپر پیدا د ال_____وتو کړه
بیا له پسه الواته کړه و اسمان ته
(مخ ۲۰۱)

د هغه غزل، چې دا بیت ورڅخه رانقل سوی دی، نوري قافيې (وجهان ته، و درمان ته، و ایمان ته، و مهمان ته، و باران ته، و پان ته) دي.

^(۷) په ارمغان خوشحال (۳۱۱ مخ) کې دا نیم بیتې داسې دي:

"و نور چا وته به څه وته څه وایي"

يا :

د رحمان بابا (۱۱۲۸ هـ ق مړ) په کلام کې هم دغه راز ترکیبونه سته. دی وايي:

هر چي اچوي و اور ته واره سوزي
مور به نه شي طلبگار د دې دنيا
(دېوان، د سيد رسول رسا په تصحيح، ۴ مخ)

یا :

بټ خانې و ته يې مخ وي
و مسجد و ته يې شا
(۱۲مخ)

عبد القادر خان وایي:

نصیحت و لېوني ته لېونتوب دی
که پاڅـه وايي اومه وايي واعظ
(۷۲ مخ)

هيڅ له كبره نـظـر نه كـانـدي و خـوار تـه
بـايسـته پـه مـعـنى زـر دروـمي زـردار تـه
(۱۶۰ مخ)

مولوي بريالي وايي:
 هدايت و نا اهلانوته عبث
 لارښوونه و ړنډيانو ته عبث
 (اهار - ۱۹ مخ)

+++++

۲، ۲، ۴: د عدد او محدود رابطه:

دا رابطه د پښتو په ټولو لهجو کي يو شان نه ده او لږ څه توپير لري. د کندهار په لهجه کي چي کله د جمع مونث کلمې له پاره د (دوه) عدد کارېږي، خپل شکل اړوي او د محدود سره د مطابقت په حکم (دوې) ځني جوړېږي. لکه: دوې سترگي، دوې نجوني، ... د پښتو په نورو لهجو کي دغه راز موارد د "دوه سترگي، دوه نجوني، ..." په ډول ويل کېږي. د خوشحال خان په کلام کي د لوېديځي لهجي دغه ځانگړتيا موندله کېږي.

زما دوی سترگی و لاری ته خلور شوې
که شکاره د بار له لوريه خدای رسول کا

(۴ مخ)

په كليات خوشحال خټک کي يې کښلي دي چي په "ارمغان" کي (دوه) سترگي ثبت دي. د نورو بديلونه راوړل يې پر دې خبره باندي دليل کيدلای سي چي گويا په هغو کي هم (دوې) سترگي دي.

يا :

دوې دې تورې ســـــــترگې لکه دوې تورې بلا
دوې دې تورې وروځې لکه دوې تورې تر ملا
دا بیت د کلیات د مرتب له خولې په
لومړۍ خطي نسخه کې په همدې شکل دئ خو په
دوهمه او دریمه کې د (دوې) پر ځای (دوه)
راغلی دئ.

يا :

په سپين جمال چې تار په تار دوي زلفې
عنبر فام کا
محبوبه غواړي دا چې رڼا ورځ په
عاشق شام کا

(۲۹ مخ)

يو ڏاڏي جي د حضرت علي ڪرم الله وجهه په
وصف ڪي ويٺي دي:

ذوالفقار یی اژدها و دوې یی ژبی
چې د دین مخالفان یی وو خوراک
(۱۰۳ مخ)

بیل خای :

چې په هره میاشت کې د وې ورځې دې نحسې
هم دغه دې حساب وشوځوېک

(٤٠١ مخ)

يا :

ڇيڻي ڀيڻي وهه ڪا ڇيڻي ڏوڀ ڏري ڪا
 ڀيڻي ڀيڻي وهه ڪا ڇيڻي ڏوڀ ڏري ڪا
 ڏني دنيا خلڪ ڀاري ڀاري ڪي ڀيڻي ڀيڻي
 ڇيڻي ڀيڻي نه وي ڀاري ڀيڻي ڀيڻي ڪا
 (رباعيات - ۵ مخ)

حمید مومند ویلی دی:

په ژړا کې دې دوې سترگې
دوه رودونۍ ه کا زاهب
(کلیات - ۳۹مخ)

په "در او مرجان" (۱۳مخ)، د عبدالحمید
دیوان (۴۲ مخ) کې د (دوې سترگې) پر ځای
(دواړه سترگې) او د عبدالحمید مومند دېوان
(۴۸مخ) کې بیا (دوې سترگې) ثبت دي. دلته
ما ته نه معلومېږي چې دغه "دوې" به د
کلیات د ترتیبونکي اراده وي او که د حمید
خپل وینګ.

میرزا خان انصاري ویلي دي:
دین دنیا دي په مثال سره دوې خویندي
چې یوه یې په عقد کېږي بله طلاقه
(۱۶۸مخ)
یا:

دوې وروځي تګي توري
پرې دپاسه وسمه کړي
(۱۷۵مخ)
یا:

د مشرک آینه یوه، مخونه دوه شوه
د عارف سترگې هم دوې نه دي دوبیني
(۲۴۵مخ)

میرزااحنان بارکزي ویلي دي :
په کثرت داسباب نه شي مطلبونه
په دووژبودوې خبري نه کړي مار
(۵۸مخ)

هغه غزل چې دابیت پکښې راغلی دی، دکوټي
بلوچستان په چاپ کې نسته . ددغه چاپ په
۲۶۶مخ کې دښاغلي سعیدګوهرپه قلم
دهغوغلویادونه سوې ده چې زما(هوټک) په
واسطه دترتیب سوي دېوان په لومړي چاپ کې
نه دي راغلي خوددې خبري یادونه ځنې پاته
سوې ده چې داغزله بیاددوی له خواپه ترتیب
سوي دېوان کې نسته . د کابل دپښتوټولني
چاپ بیاداغلل لري،خودغه بیت پکښې نسته .
زما(هوټک) په لاس دترتیب سوي دېوان په
دواړوچاپوکي داغلل خوندي ده .

پوهاند زیار صاحب هم په لیکلارښود
(۲۳۳مخ) کې "دوې ښځې" کره او "دوه ښځې"
ناکره بللي دي. د کابل پر مطبوعاتو باندي
واکمن د پوهاند صاحب دغه لارښوونه نه پالي
او پر خپل سر يې ډنگوي او دی هم دا
سرغړونه جدي نه نيسي!

د خوشحال خان په کلیات کې د عدد په
ارتباط پر یوه بله قاعده هم پېښېږو او هغه
داسې ده: په لوېدیځه لهجه کې د نورو لهجو
پر خلاف (دوه اويا) د (دواويا) په شکل ویل
کېږي. د خوشحال د دېوان په قلمي نسخو کې
هم (دواويا) لیکل سوی دئ، خو د چاپي متن
ترتیبوونکو له هغه څخه (دوه اويا) جوړ
کړی، مگر کور يې ودان چې د قلمي نسخو د
ثبت (دواويا) خبره يې په حاشیه کې پته کړې
نه ده. بیت دا دئ:

یو یې اصل سره، دوه اويا مذهبه
خدایه څه بني ادم فریق فریق شو
(۱۸۷مخ)

یا:

چې مې ولیدې څو خولې، همره خبرې
راڅرگند شول واړه دوه اويا گروهه
(۲۸۰مخ)

په قلمي نسخو (دریمه او څلورمه) دا
عدد بیا د (دواويا) په شکل ثبت دئ.
رحمان بابا د "دوه دېرش" پر ځای
"دودېرش" کاروي:

زړه مې تراشي د بــــــــــــنو پــــــــــــه
تېره نوک

ماتوي مې دودېرش غاښ واړه په سوک
(۶۷مخ)

د عبدالقادرخان خټک په دې لاندي بیت کې
چې د "دوشپېته" پر ځای "دوه شپېته" راغلی
دئ، د مرتب ناسمه لوستنه باید وگنل سي.
دوه شپېته کاله دې لار عـــــــــمر په لېو
عبادت دې په عادت نیکي په سېو
(۴۹۲مخ)

پوهاند زیار صاحب لیکي، چې د خوشحال خان په کلام کې "اووه" هم له کندهاری لهجې سره سم دوی څپې کېدل سوي دي (د خوشحال ادبي پښتو ۲۷ مخ) تر کومه ځایه چې ما ته معلومه ده، په ختیځه لهجه کې "اووه" ویشته "عدد د" وه ویشته" په شکل تلفظ کېږي.

دغه راز په ارمغان خوشحال (۳مخ) کې
"خلیریشت" د کندهارۍ لهجې "خلیرویشته" ته
بیځې نژدې دی:

يو لک خليريشټ زره کم و زيات پيغمبران دي
کل واړه مــــــــــــــدام دي ثناخوان د
محمد ﷺ

+++++

٢، ٢، ٥: سڃيڻه (ٽاڻيڻه) هي او د هجي د جمع قاعده:

په کلاسیک ادب او لوېدیځه لهجه کې هغه ښځینه کلمې چې فشار یې پر وروستی څپه وي، په اوږده (ې) سره جمع کېږي. کله چې څوک په کلاسیک ادب کې دا قاعده وگوري، د پېښوریانو خبره، ایکی یوه استثنا لاهم نه سي پکښې پیدا کولای. مثالونه یې:

منه - منی

خېسته - خېستی

حمید مومند و ایی:

چي زغم ستاد رقيب بدي فتنې زه

ياره كله يم دا هسي بي کيني زه

(کلیات - ۲۱۹ مخ)

د دې غزل نوري قافيې (ينې، سينې،
نينې، پښتنې، ستنې، ادينې، مدينې) دي چې د
ټولو فشار پر وروستۍ څپه دي.

اشرف خان هجری وایی:

د دنیا خونه د باد په مخ ایری دی

یابنده جاری هوری دا مسخری دی

(٤٧٦ مخ)

نوري قافيي يې (خوري، ديرې، خهرې،
تيرې، اسرې، منارې، هوري، پيرې، سپرې،

(سوري) دي او يوه يي هم داسي نه چي فشار دي
 يي پر لومړۍ خپه وي^(۸) .

+++++

۲، ۶: د فعل په گردان کي د مصري لام ساتل:

د کندهار لهجه د فعل د گردان په وخت کې د مصدر وروستی لام ساتي او یایې غبرگوي. لکه راغلم، ورغله، غوزار سولم، ... زموږ لیکوال اوس د راغلم، ورغلم، غوزار سوم، ... شکلونه غوره ګڼي. خوشحال خان خټک هم د غبرګ لام قاعده پاللي ده. راغلم په شهر لاس په لاس شوه له ما ورکه کوی په کوی جاروزم پسې غواړم بخارا (۷مخ)

يا :

په درتاللو يې شـ _____ دې
په _____ تلو يې بولي
چې يې نه پريږدې په هيڅ کې خوشحال څه کا
(۲۱مخ)

یا :

ٻڌه چي راڳللي په غږ کي
بيا مي لري د زړه زنگ دی
(۳۱۵ مخ)

یورلہ (یوورہ) :

خوشحال و ایی:

هغه يو ورله له _____ ځوانه، د ا
فاني دنيا اي ځوانه!
چې يې تار په تار خوره کړه، نه هغو چې يې
ونځيسته
(۱۹۸ مخ)

په نورو لهجو کې (يووره) د (يوورله)
پر ځای ويل کېږي.
شوله (شوه) :

(^۸) دا موضوع ما پخپل کتاب "پر معیاري ژبه د معیار په ژبه یوه څېړنه" ۱۱۱- ۱۱۴ مخو کی مفصله څیړلی ده.

خوشحال خان وایي:

عارف_____انوته ترخه شوله تر زهرو

په غافل باندې شیرینه تر گني ده

(٢٥٦ مخ)

پہ فراقنامہ کی ہم دا قاعدہ موندلای

سو :

دا خبره لـــــــه استاده

یه دا خای شوله رایاده

(۶۳ مخ)

(شولہ) پہ نورو لہجو کی (شوہ) ویل

کی پری خو خوشحال خان د لوېديځې لهجې په شان

راوری ده .

حمید مومند ویلی دی:

ههنگامه د جنون هسی شوله گرمه

جي دانش يي دم واهه نه شو له شرمه

(۸۵۳ مخ)

کیرلہ (کیرہ) :

کامگار ختک وای:

په یوښتنه زما راغلي

که دی لار کرله غلطه

(دبوان ۴۹ مخ)

وروستی نیم بیټی که له ختیځی لهجې سره

سم وویل سی باید (که دې لاره کره غلطه) وي.

+++++

۲، ۲، ۷: و ای (تمنایی حالت):

د (وای) تمنای کلمه یہ ختیخہ لہجہ کی

د (وی) په شکل استعمالیږي.

خوشحال خان خټک یی د (وای) په شکل

را وری .

خه گنده عالم دی مه یی دود وای مه یی رسم

وړی په ځای پرېږدي و مړو

وتہ صلا کا

(۲۸ مخ)

: ٤٤٠ :

که دې زلفي نه وای تارتار

_____ به نه ژړل زار زار

(۶۴ مخ)

يا:

بدرگه که محبت راســـــــــــــــــره
نه وای
یک تنهابه په خونخوارو لارو تلل څوک
(مخ ۱۰۴)

يا:

تروه ترخه که نه وای د خوړو قدر به نه
وای
سکه ځکه جدایي شوه اشنایي سره واجبه
(مخ ۱۹۱)

"دخوشحال رباعیات" په ځینو ځایو (۱۲۳،
۱۲۴، ۱۳۵ مخونه) کې (وی) کېږي خو په ۱۴۷ مخ
کې یې بیا (وای) لیکلې دي.
مرگ وای هم رنځ وای هم ناتوانی وای
عـــــــــــــــــمرپه غم کېږي پریشانی
وای

د ښو
جـــــــــــــــــونو دیدن
دپاره
یا سل یا دوه ســـــــــــــــــو کاله ځوانی
وای

(رباعیات — ۱۴۷ مخ)

رحمان بابا یې د (وی) په شکل راوړي
(۲۰۸ مخ)، که د کاتبانو لاسوهنه نه وي.
د هجري په دېوان کې ځای ځای "وی" د
"وای" پر ځای لیکل سوی دي:
روښاني میرزا به اووې که زنده وی
چې هجري په نظم نن نوی حکمت کا
(۲۶۵ مخ)

خو د عبدالقادر په کلام کې بیا "وای"
ډېر په سترگه کېږي.
یا وحوش وای یا طیور یـــــــــــــــــا بل
اشیا وای
کشکې زه نـــــــــــــــــه
وای پیدا بني آدم
یا مې مرگ د هلوکوالي وای چې خلاص وای
وه مې نه لیدای دا
هـــــــــــــــــومره ډېر الم

(۱۰۶مخ)

حمید مومند ویلي دي:

وران به وای جهان له بي نیاوی که
بادشاهانو

کړای د ستا په خږې د ا
هـومره کبر و تغافل

(کلیات- ۱۳۴مخ)

د حمید مومند په کلیات کي د (وای) پر
ځای کله کله (وې) هم په مخه راځي:

د زړه زخـم و م وژلی
نهایت

که مې نه وې تر خولې شوی سرایت

(۵۱مخ)

دلته (وې) د شرطیه (وای) پر ځای راغلي
دئ او دا فیصله گرانه ده چي دا به د حمید
خپل وینګ وي که د کاتب یا مرتب تلفظ.

میرزاخان وایي:

که مې وای د حقیقت ژوندون لیدلی
یو زـمـان به بي دیدنه نه

پایږم

(۸۲مخ)

یا:

که مقصود يې د خپل مخ ننداره نه وای
د انسان جامـه يې څه لره کړه

سازه

(۱۴۳مخ)

کامگار خټک وایي:

یا مې مینه په یار نه وای

یا مې یار ستمگار نه وای

(۱۵۴مخ)

میرزاخان بارکزی وایي :

نسب نه دئ شرط په مینه کي که وای

دمحمودمینه به نه وه له ایاز

(۶۷مخ)

د حمید سبک پیرو شاعر مولوي بريالي
کندهاري ویلي دي:

د طلب نغده چي وړي په ناکامی کي

بالکل مـه وای د دې دهر د بازار مخ

(اھار — ۲۶ مخ)

معصوم هوتک ویلي دي :

که د مینې تړون نه وای د "معصوم" په حساس زړه کې

لا دمخه بی سوځلي وای
قل م و جزدان دواړه

شوای :

خوشحال خان وایي:

هيڅ سزا يې نه شي باندې لاس د ماد زړه شوای
تورې زلفې ستا وای چې دايم د زړونو
غلا کا

(۲۹ مخ)

دغه راز ۲۱۱مخ، ۲۱۹مخ، خو ځای
ځای د دېوان له ترتیبوونکي څخه د لیکدود
تجانس گډوډ سوی دی.

واست، واستی:

په دستارنامه (۲۰۹مخ) کې د "واستی" حالت ثبت دئ "که واره سره یو ځای په یوه اتفاق واستی، څوک مه به مات نه کا، ...".

په دغه راز حالاتو کې د کندهار په لهجه کې د "واستئ" پر ځای "واست" ویل کېږي.

د (واى، واست، ياست) شكلونه په لوېديځه لهجه كې عمومي استعمال لري او په نورو لهجو كې يې پر ځاى (وى، وې، يى) كارېږي. د كلاسيك ادب استعمال يې لوېديځ گړدود ته ورته دى.

پوهاند دوكتور زيار صاحب د (واست،
ياست) شكل د (استئ، ياستئ) په وړاندي
معياري گڼي. (وگ: ليكلارښود - ۴۸ مخ)

+++++

۲، ۸: "ستا، زما، زموږ، ستاسي"
ضمرونه:

د خوشحال خان په کلام کې دا ضمیرونه له کندهاری لهجې سره سم راوړل سوي دي. پوهاند دوکتور زیارصاحب وایي چې دا ضمیرونه د خټکو په اوسنۍ لهجه کې (دټا، دما، دموړ، دټاسی) وېل کېږي (د خوشحال ادبی پښتو - ۳۰ مخ).

د کندهار په لهجه کې (زما، ستا، زموږ)
يوه څپه ويل کېږي او خوشحال يې هم يوه څپه
وايي. په ختيځه لهجه کې (زما) د دې څپې
(زما) ويل کېږي، (ستا) د (دُتا) په شکل د دې
څپې او (زموږ) د (زُمونږ) په بڼه د دې څپې
ويل کېږي.

د رحمان بابا په دېوان کې (خما) د دې
څپې دئ:

گوره هسې کردگار دی رب خما
چې صاحب د کل اختیار دی رب خما
د کندهار په لهجه کې چې د (خما) ضمير
د دوو څپو وينګ ضرورت احساس سي نو په دغه
صورت کې د (زُما) په شکل تلفظ کوي يعنې
لومړي توري ته يې (پېښ = ضمه) ورکوي او په
ختيځه لهجه (زې) ته زور = فتحه.

شمس الدين کاکړ په يوه بيت کې د (زما)
يوڅپيزاودوه څپيز شکلونه دواړه راوړي دي :
زما د حسن خراغ گل شو "شمس الدينه"

اې زُما د زړه پتنګه څه وې څه شـــــــــــــــــــــوې؟
په (ليکلارښود - ۵۳ مخ) کې د (زما،
زموږ) ضمير دوه څپيز وينګ په دې دليل
معياري گڼل سوی دئ، چې ويونکي يې زيات دي
خو پر څنگ يې دا فتوا هم ورکول سوې ده چې
"په شعر کې دواړه بڼې جواز لري، ان (زموږ)
درې څپيز (زموږه) هم راتلای شي". زه د دې
عجيبې فتوا په سر پوه نه سوم.^(۹)

(۹) کله کله ليدل کېږي، چې ځيني ليکوال د خپلې خوښې لهجه
د کومې قاعدې له پاره د ژبپوهنې د مجوز موندلو په خاطر
پرنسېبونه د خپلې مرضا سره سم پرله اړوي او رااړوي. دغو
کسانو پخپل ذهن کې يوه لهجه د معياري په توګه منلې ده
او د هغې د مسجل کولو له پاره د ژبپوهنې له پرنسېبو څخه
په بې پرنسېبې سره استفاده کوي. د مثال په توګه د
(دېروالي، نه التباس، باقاعده ګی، سپما، اساني او
رواني، بلاغت، لرغونوالي) پرنسېبونه مني. خو له هر يوه
څخه په هغه ځای کې کار اخلي چې د ده د خپلې خوښې لهجه
سره مرسته کولای سي. که د ده د خپلې خوښې لهجه ګټه په
لرغونوالي کې وه، لرغونوالي ته ډېر اهميت ورکوي په
دېروالي او نه التباس او نورو کې بيا رې نه وهي؛ که يې
فائده په دېروالي کې وه بيا پر ټول کلاسيک ادب، رواني،
ساده ګی او باقاعده توب باندې چلپا کاري؛ که يې مفاد

په سپما کې وو، بیا دا نور ټول پرنسیبونه په لغته وهي. دا روش نه علمي دځ او نه هم عملي. پرنسیبونه باید د خپل ژبني اهمیت او منطق له مخې درجه بندي سي او قیمتونه وروکړي. په دې صورت کې د غندي خوښیو او ناخوښیو مخه نیول کېدلای سي.

(وک : د خوشحال ادبي پښتو - ۳۳ مخ) . د ده په دېوان کې که ځای ځای لوستونکي له "لار شي، لار" سره مخامخ سي هغه دي د کاتب لاسوهنه وېولي.

دشمس الدين کاکړپه دېوان کې هم
د (ولارل) پرځای (لارښول) اچول سوي دي چي په
هيڅ ډول يې دشمس الدين کاکړخپله ژبه نسو
بللای .

دخوښي دهوس خلق له مالارښول
اوس راپاته شول په غم لرلي خلق
(۷۳مخ)

سم شکل يې :

دخوښي دهوس خلق له مالولارل
اوس راپاته شول په غم لرلي خلق
+++++

۲، ۱۰، (Metathese) اوړون :

په پښتو کې د ځينو لغتو توري سره
اوړي. دې عملي ته په ژبپوهنه کې
(Metathese) وايي. لکه (روغ) او (ورغ)،
(اورېدل) او (اورېدل)، (ازانگه) او (انگزه)،
....

د کندهار په لهجه کې تر مور يو نسل
وړاندي (روغ) او (اورېدل) په ويلو او کښلو
دواړو کې باب ول خو اوس دا لغتونه د (ورغ)
او (اورېدل) په شکل ويل کېږي. (ازانگه) اوس
هم دخلکوپه خولوکي جاري ده . شمس الدين
کاکړي داسي راوړي :

لکه غردخپله درده ازانگه کړم
داسي زجرمي دلبره له تاوخور
(۵۹مخ)

د خوشحال خان خټک په کلام کې د لوېديځي
لهجې دغه ځانگړتيا سته.

البته د خوشحال خان په کلام کې د (ورغ)
استعمال هم زيات سته. په ارمغان خوشحال کې
خو هر ځای (ورغ) راغلي ده. له چاپي دېوانو
څخه د دې خبري سپينېدل گران دي، چي دا به

د کاتبانو تصرف وي، که به د خوشحال خان
خپل کلام.

د ميرزاخان انصاري په چاپي دېوان کي
(ورځ) تر (روځ) زياته وينو. ما ته يو ځای
دوه د (روځ) شکل په مخه راغلی دئ:
روځ يې نوراني په خپل جمال کړ
شپه يې هم د دوو زلفودواچ
(۶۵ مخ)

يا:

د جمال جلوه يې زياته ده له روځي
بيا د تورو زلفو زېب يې توره شپه در
(۷۰ مخ)

خو کله چي مي د چاپي دېوان هغه ځايونه
چي (ورځ) پکښې په همدې شکل ثبت سوې ده،
زما د کتبخاني له خطي نسخې سره مقابله
کړل، په ټولو کي د (ورځ) پر ځای (روځ)
ليکل سوې ده. د ميرزاخان انصاري د دېوان
دغه قلمي نسخه په ۱۱۲۷ هجري قمري کال د
عبدالغني کاسي په لاس په ملتان کي خطاطي
سوې ده.

کندهاري شاعرشمس الدين کاکرد (روځ) شکل

کاروي:

روناروځ پرمابې ياره توره شپه ده

داتاريکه شپه به کله شي سحربيا

(۳۴ مخ)

اروپدل:

يو سر بل سر په سر جوړ کا دوه غوړونه
چي په دواړو اروپدنه د
اواز کا

(د خوشحال خټک کليات - ۱ مخ)

د دغه کليات ترتيبوونکي وايي چي په
"ارمغان خوشحال" کي دغه لغت "اروپدنه" دئ.
د نورو چاپي او خطي نسخو بدیلونه يې نه دي
راوړي نو گویا هورې هم "اروپدنه" ثبت دئ.
يا:

که کاته دي که لیده که اروپده دي

دا د ښو یارانو واړه دی شفا^(۱۰)
(مخ ۹)

یا:

دا چیستان د یار د شونډو راته حل شو
اروپده شو یو ځای نقل هم شراب^(۱۱)
(مخ ۳۴)

یا:

تیارېره وخت د کوچ راغی خوشحاله
په هر لـــــــوري نارې اروې د جرس^(۱۲)
(مخ ۸۴)

یا:

چې د کښلیو په لیدل نه وي محظوظ
د سرود په اروپدل نه وي محظوظ^(۱۳)
(مخ ۹۲)

یا:

مست یم، می پرست یم، رنډي کړمه، کړمه، کړم
واوره محتسبه! باده خـــــــورمه، خورمه،
خوړم
(مخ ۱۴۸)

د (واوره) کلمې ته یې په حاشیه کې
کښلي دي "قلمی نسخې: واروه". گویا دا
تبدیل د چاپی دېوان د ترتیبوونکو له خوا
پېښ سوی دی.

یا:

د بهلـــــــول او د شیرشاه خبرې اورم
چې په هند کې پښتانه وو بادشاهان
(مخ ۱۵۴)

(۱۰) (۱۱) د خوشحال خان خټک کلیات (مخ ۲۵) کې او ارمغان خوشحال
(مخ ۳۳۳) کې په ترتیب سره "اوریده شو" او "اوریده شو" راغلی دی خو په
مرغ

لري (مخ ۳۹) کې "اوریده شو" ثبت دی.

(۱۲) په "مرغلري - ۱۶۰ مخ" او د خوشحال خان خټک کلیات
(مخ ۵۷) کې هم "اروې" راغلی دی خو په ارمغان خوشحال
(مخ ۴۰۳) کې "آروې" ثبت دی.

(۱۳) په "مرغلري" کې (مخ ۱۷۴) او د خوشحال خان خټک کلیات (مخ ۶۲)
کې هم "اروپدل" دی خو په ارمغان خوشحال (مخ ۴۱۲) کې بیا "اوریدل"
ثبت دی.

(اورم) ته ڀي په حاشيه کي کښلي دي
 "قلمی: اروم" (۱۴).

زه نه پوهېږم چې موږ ولي د "اروبدل" شکل له کلاسيک قدامت او په لوېديځه لهجه کې له استعمال سره سره له ليکنې ايستلې دئ په داسي حال کې چې د "اروبدل" شکل په استعمال سره به مو له "اورېدل = باريدن" سره شکلي التباس هم ورک کړی وای.

په دستارنامه (د پېښور چاپ) کې هر چیرې د "اروبدل" شکل خوندي سوی دی. لکه: "..." دا چه د وارویدلی، د خروار مُشت هم نه دی." (۲۰مخ)

په فراقنامه (۲۳ مخ) کې هم "اروښده" لیکل سوی دی.

اروپه په دواړو غونډو
هم په تا اړوي زړه
په سواتنامه (۲۰ مخ) کي لولو:
پښتانه واړه نادان د جـــــــــــــــــــــــــــــــــهل
کان دي

که یې و اروې یوسفزیه په بل کان دي (۱۵)
(۲۰ مخ، د کابل چاپ)

اشرف خان هجري وييلي دي :
نصیحت د ناصح نه اړوې سرکښه
په محسنو پسې ځې خپله رضاګرې
(۲۰۳ مخ)

دغه راز د هجري دېوان ۲۰۸، ۲۵۳، ۳۰۹ مخونه، ...

عبد القادر خان وایى:

(۱۴) په کندهار چاپ "مرغري" (۲۵۱مخ) کي هم "اروم" ثبت دي خو په ارمان خوشحال (۴۶۰مخ) او د خوشحال خټک کليات (۹۶مخ) کي بيا "اورم" ليکل سوی دئ.

(۱۵) په ارمغان خوشحال کي دا دوهم نيم بيتي داسي دئ:
 "که يي واورې يوسفزيه په بل شان دي"
 (مخ ۱۰۲۲)

او د خوشحال خان خټک کلیات کي بیا بل راز ثبت دئ:
"که دی واورېد د یوسف دا په بل شان دی"

(٩٢١ مخ)

چې له کبره یې سم نه ویل و چا ته
اوس کـــبرې خبرې آروي له هر چا
(۳۳مخ)

دغه راز ۴۷، ۲۹۵ مخونه، ...
د حمید مومندپه کلیات کي ځای ځای
"اروي" د کاتب یا مرتب له چپاوه خوندي
پاته سوی دئ.
ستور د سر په سترگو غور اروي هم ويني
سترگې غـــــــور بویه د زړه
بينا شنوا
(کلیات - ۱۱مخ)

د میرزاخان انصاري په دېوان کي د
"اورېدل" شکل عام دئ خو ځای ځای "اروېدل"
هم په سترگه کېږي:
کم دلیل عالم یې نه اروي له ليري
د خپل راز خـــبري واړه د مقرون کا
(۲۶مخ)

یا :
"میرزا" واروه اوازونه
واړه دا وایي یک لخته
(۱۱۲مخ)

د کندهار نقاد شاعر مرحوم حاجي ولي
محمدمخلص ویلي دي:
چي دي پروت وو د بابا د ســـــــــــــــــخا
ږوړ
هم د ډېر ښه ســـــــــــــــــریتوب و
حیا ږوړ
تا به څه رنگ بـــــــــــــــــولي زوی د هغه پلار
چي له هیڅ بابـه څوک نه اروي ستا ږوړ
(۱۷۰مخ)

د دې قاعدې په مثالو کي (چکښو) او
(څښکو) هم راتلای سي. چکښو یا څکښو یې د
کندهار تلفظ دئ او په ځینو لهجو کي
(ځاښکو، څښکو) ویل کېږي. حمید مومند وایي:

داپه کبرلېچن کسي به دي روغ شي
که ځاښکوکړې د خوبانو خاکیای
(۲۶۰مخ)

+++++

۳، ۳، ۱۰: د کلمې د سر تر (واو) وړاندي
(الفونه):

د پښتو په لوېديځه لهجه کې د ځينو هغو
کلماتو په سر کې الف زیاتېږي چې په (و) یا
(ی) باندې پیل سوي وي. دا قاعده د خوشحال
خان په کلام کې له ځینو استثناوو سره سره
بیا هم ښه ډېره پالل شوې ده. مثالونه یې
دا دي:

اوبال:

د کندهار په لهجه کې دا کلمه (اوبال) ویله
کېږي مثلاً وایي "د مرغانو په چیچیانو کارمه
لره، اوبال بې را په غاړه سي".
په کلاسیک ادب کې یې ما په همدې شکل
مثال د میرزاخان انصاري په دېوان کې
موندلی دئ:

له اوبالـــ نه ویریري
خونرېزي يې کړه مباحه
(۱۲۱ مخ)

زما د کتبځاني په خطي نسخه کې هم
"لاوبال نه ویریري" لیکل سوی دئ.
خو په ارمغان خوشحال کې او د کندهار
چاپ "مرغلري" کې بیا د "وبال" شکل راغلی
دئ.

حق ناحق يې چي څوک راشي په منگل کښې
خـــ واري يې غـــ
يې نه وي د وبال
(ارمغان - ۲۲ مخ)

رحمان بابا يې هم (وبال) ليکي (وگ): د
دېوان ۱۰۶ مخ)

اوجاره:

دا لغت په لويديځه لهجه کې په همدې شکل
ویل کېږي. د کندهار مېرمنې وایي "خپله مي
اوجاره، زه د بل پر در ولاړه". يا وایي:
"دا خونه مېرمن لري؟ ولي داسې اوجاره
اوجاري ده پکښې". يعنې ولي داسې بې نظمه

بي نظمي پکڻي ده (زما د ۸۴ کلني مور په حواله).

پہ نورو لہجو کی د (ویجارہ ، ووجارہ)
پہ شکلونو ما اوربدلی دی.

خوشحال خان یی د (اوجارہ) بنہ راوری

. 5 2

ما وې کلی میشت دی، چې په کلي باندې راغلم
تس کنډر پراته دي، خوالي

مینه ده اوجاره

(۲۶۳ مخ)

پہ گلشن روہ کی ہم (اوجارہ) دی (۲۹)

• مخ)

دغه راز په فراقنامه - ۶۶ مخ کی لولو:

دادادخواه و زر آهونه

لور يه لور اوجار ملكونه

هجرى و ايبى:

چی امید په ډاډ د عمر کوي لواره

ته به خو پایي زنده په دا اوجاره

(۴۴۹ مخ)

عبدالقادر خان خٹک وای:

په طلب یې د دنیا ودانۍ پرېږده

لېونیو غوندي گرزه په اوجاره

(۱۹۳ مخ)

دغه راز بل ځای یې ویلي دي:

خه عبدالقادره په خوله مينه مينه وايي

خو دی لا اوچاره نه ده مینه، نه دی مینه^(۱۶)

(۱۴۲ مخ)

کندهاری مخلص وایی:

چي ننگ شرم دي له سترگو خخه ولاړ

دا منم کار به دې هیڅ نشی

اوجا پر

ولی _____ کو ودا نول د

بل په مال

(۱۶) دوهم نیم بیتی یه کندهار چاپ (۷۹ مخ) "خو د لا اوجاره نده می‌نه، نده

مینه" او کابل چاپ (۲۴۱ مخ) کی "خود لا اوجاره نه ده مینه، نه ده مینه"

ثبت سوی دی.

خلک بد گني د خور و لـــــــــــــــور تر
بار

(د لوی مخلص کلیات - ۶۵ مخ)

اولد :

دا لغت په کندهاري لهجه کي همداسي ويل کېږي او خوشحال خان يې هم زياتره په همدې شکل راوړي. د پښتو په نورو لهجو کي يې د (وودل) ډول رواج لري. ځکه نو په چاپي دېوانو کي هم (وودل) سوي دئ. په ځينو ليکنو کي (اوېدل) سوي هم دئ چي دا راته د کاتبانو (پارسيت) ښکاري.

خوشحال وايي :

چې هر دور يې و اوډلو ته هوس کا
د زربفـــــــــــــــــــــو هنرچيرې دى اسان
(۱۵۸ مخ)

په حاشيه کې ورته ليکلي دي چې " ... دا
مسري په چاپي کې داسې ده:
(... وودو ته هوس کاندې). دلته بيا د چاپي
متن ترتيبوونکو له (اودلو) څخه (وودو) جوړ
کړی دی. د خوشحال خپل تلفظ (اودلو) دی.
په گلشن روه کې اول نيم بيتی داسې دی:
"په هر دهور ئې و اودلو ته هوس کا"
او په (مرغلري) کې بيا "چه هر ډورئې و
اودو ته هوس کاندې" دی.
با:

د بخـ_____ملو په اوډل به خبر نه شي
په شماره که اتيا زره بورياباف وي
(۴۰۰ مخ)

د خوشحال خان په شعر کې (ویده، بیده)
هم هر کله د (اوده) په شکل راغلی دئ،
(مثالونه):

گوره بیا دې څه په زړه کوم مې گناه دی
چې لیدو لــــره دې درشم ځان اوده کړې
(۴۴۶ مخ)

یا :
د سحر گټنه ډیره تر هر څه ده

خُني خُني ورتہ ویس خُني اودہ کڙي

(٤٤٨ مخ)

اور بشینہ :

د خوشحال خان په کلام او د پښتو په لوېديځه لهجه کې (اوربشي) او (اوربشینه) له (الف) سره یو ځای ویل کېږي. په نورو لهجو کې یې (وربشي) او (وربشینه) بولي. خوشحال ویلي دي:

د ماره تر فهمه هيڅ نه ده غمینه
ولې وړي ته حلو ده اوربشینه
(۲۷۸ مخ)

یا :

ډوډۍ غنمينه وى كه اوربشینه
په وخت د لـــــــوړۍ خوړه لگينه
مور د نباتو حلـــــــوا ته نه گوري
هوسيار به پوه شى په دا رازونه
(رباعيات - ۸۳ مخ)

يا :

د غنمو پنه نه پوهيري
د هر چا چې زيست روزگار وي په اوربشي
(۶۶۷ مخ)

يا :

چې اوربشي کړي، کله غنم ريبې
پټه نه ده څه کـــړې هغه اخلي
(۴۷۹ مخ)

په دستارنامه - ۵۲ مخ کي راغلي دي: "آس دي ... نور ... ښه په پوخ وائښه او په اورېشو مراوه شي".

خان په سواتنامہ کی ویلی دی:
 هر هر بیت د قصیدې چې درمرجان دی
 په پښتو کی ————— اوربشولا ارزان دی
 (۴۵ مخ)

عبدالقادر خان خٲک وای:

قوت خو هومره چي قوت خني حاصل شي
که پـــــــــــــــه ټوک يې د اوربشو که غنمين
کا

(۲۳ مخ)

په ارمغان خوشحال کي هم د "اوربشي"
ليکنه عامه ده.

رحمان باباوايي:

هر چي کر کا د اوربشو غنم غواړي
له خاطره دي بيرون کا دغه خيال څوک
(مخ ۶۹)

حميد وايي:

چي کرلي دي اوربشي د عمل دي
بيا به نه ————— مومي غنم په اخسته
(کليات - ۱۹۲ مخ)

اوربل:

دا کلمه هم د پښتو په زياترو لهجو کي
(وربل) ويل کېږي. د لويديځي لهجي ويونکي
يې (اوربل) تلفظ کوي. د خوشحال په کلام کي
ما دواړه شکله ليدلي دي. يو ځای وايي:
ډېر به ما غوندي په عقل تېروبيړ کړي
چي وربل دي تېروبيړ درڅخه شته
(مخ ۲۶۵)

يا:

دلربا، خوب ————— اوربل دي تيروبيړ دي
هر هر تاري يې د عاشق تر زړه چاپېر دي
(مخ ۳۲۵)

يا:

يا د ښو زلميو خيال دي په شمله کي
يا د ښو نجونو د تور اوربل دماغ دي
(مخ ۳۳۲)

په ځينو ځايو کي خوشحال غوښتي دي چي د
(اوربل = کاکل) او (اوربل = آتش) تر منځ د
تجنيس صنعت تطبيق کړي خو دلته لا هم د چاپي
نسخو ترتيبوونکو د (وربل) شکل ليکلی دی او
د خوشحال خان هڅه يې په پام کي نه ده
نيولې. مثلاً:

توري دي زلفي دي تور دي وربل دي
مخ مي دي وليده لکه اوربل دي
هم تور لوگی دي هم سرې لمبې دي
د غوښو زړه مي پکښې قبل دي
(رباعيات - ۱۲۸ مخ)

قادر خان وایی:

که طالع د عااشقانو توري نه

وي

تور اوربل یی په مخ ولی تار په تار شو

(۱۳۹ مخ)

اوربوز:

پہ لوہدیخہ کی (اوربوز) ویل کھری خو د

خوشحال په کلام کې می یو ځای (وربوز)

وموند.

و مغل ته به خبري په

وربوز کرم

سر مي پرېوزه که به سر ورته بيا کوز کړم

(سواتنامہ - ۵ مخ)

که داد کاتب یا مرتب لاسوهنه وی نویه

دغه مورد کي د لوېديځ گردود او خوشحال خان

ختک د لهجې لار سره بېله ده .

اور سی :

پہ پارسی یی (اُرسی) بولی۔ پہ

ظفر اللغات کی یی پہ (آئینہ) معنا کی دئی.

خوپه کندهار کی اوریسی یو راز دروازی وې

چي د پورته کډلو او کښته کډلو ميخانيکيت

به ورته جوړسوی وو او د اړتیا په وخت کې

(خوني ته د روڼا او هوا د راتلو له پاره)

يې پلي پورته كېدلي او كېسته كېدلي.

هجرى و اى :

یہ اُرسی (۱۷) بہ ثانی بدر ہو دا شی

هر ساعت جي پرسیده د مخ آیات کا

(۲۷۰ مخ)

پہ نورولہجو کی (ورسی) ویلہ کپڑی .

اور غوی :

د ا لغت هم په نورو لېکونو کې (ورغوی)

تلفظ کي پري. د خوشحال خټک په کليات کي هم د

(ورغوي) په شکل ثبت دئ. که دا د کاتب تصرف

(۱۷) په چاپي متن کې: "په اُرسۍ کې ثاني بدر هویدا شي" دې چې ما ته سم نه

ایسی۔

نه وي، نو دلته به هم په دغه مشخصه قاعده
کي د خوشحال وینگ او د لوېديځي لهجې تلفظ
يو له بله سره بېل وي.

اورکزي:

د پښتنو دا قوم په ځينو لهجوکي
(ورکزي) ويل کېږي. د لوېديځي لهجې وینگ يې
(اورکزي) دئ. خوشحال خان هم (اورکزي)
راوړی دئ:

که اورکزي يې سراسر واړه گمراه دي
اپريدي دي تر گمراهو
گمراه
(مخ ۲۹۸)

اورمېږ:

"مثلا اوسپنه پيدا ده چه توره شی - که
د استاد تر لاسه ورغله، توره ځنې سازه شوه،
... د کافر تر اورمير پريوته..."
(دستارنامه - ۲۸ مخ)

هجري وايي:

چي يې لاس زما امېل د اورميرزه کړه
له نشاطه مي د سترگو ډر نثار وه
(مخ ۴۵۵)

د هجري په دېوان کي (ورمېږ) هم راغلی
دئ (۴۴ مخ) چي ما ته د هجري خپل تلفظ نه
ايسي.

اورنۍ:

د اورني کلمه په لوېديځه لهجه کي د
(اوني) په شکل ويل کېږي. په ځينو لهجو کي
(ونۍ) ورته وايي. د خوشحال خان په کلام کي
يې هم د سر الف ورسره پاته دئ خو په
ارمغان، کليات (د کامل صاحب) او په کندهار
چاپ کي يې ځای ځای الف ځني ايستلی او ځای
ځای يې (اونۍ) کړی دئ. خوشحال وايي:
هغه وخت چې د زانگو او د اورني وو
په مـرغـيـي هـيڅ نظر نه و

د ده

(مخ ۲۶۷)

يا:

ته لاطفل د اورني يې
که دې ږیره کربلا ده
(مخ ۲۷۷)

په چاپي نسخو کې (اوښی) دئ.
حمید مومنديې هم (اورني) وايي:
که هر څو مې لکه ووړکی د پرهېز په اورني
بلېش
تپند زړه راڅخه ترکـــــــــــــــــو عاقبت ځان
ته راکېش
(کلیات - ۱۰۱ مخ)

اورېځ:

حمید وایي:

د مـــــــــــــــــخ پټي شکلي حسن کشش ډېر کا
ولې تاب وي د اورېځي د آفتاب سخت
(مخ ۴۷)

بل ځای :

لا که مخ له خال وخطه آب وتاب ډېر
ولې تاب وي د اورېځي د آفتاب ډېر
(کلیات - ۷۶ مخ)

د کندهار په لهجه کې (اورېځ) ویل کېږي
او په نورو لهجو کې (ورېځ) .

۳، ۱۰، ۱۰: اورېدل:

د پښتو په نورو لهجو کې (اورېدل =
باریدن) د (وورېدل) په شکل ویل کېږي.
رحمان بابا وایي:

که همه عـــــــــــــــــمر باران ورباندې
ووري

لا گرمي يې په صورت کېږي د آفتاب وي
(مخ ۱۰۸)

د پروفیسر عبدالمجید افغاني په چاپ
(۷۶مخ) کې د لومړي نیم بیټي (ووري) د
(اوري) په شکل ثبت دئ.

د لويديځي لهجې تلفظ يې (اورېدل) دئ.
خوشحال خان دواړه شکله راوړي دي.
ستا د مهر باران نه ووري چې شين شي

_____ په زړه کرلی ستا د مینې کر
دی

(مخ ۳۱۶)

په گلشن روه کي د خوشحال خان خټک د
کلام په (مخ ۳۴) کي "ستا د مهر باران نه
اوري چه شين شي" لیکل سوی دئ او همدا يې د
خوشحال خان خپل تلفظ بايد وي ځکه د میجر
راورتي له پاره د (ووري) او (اوري) تر منځ
يو انتخابول مطرح نه وه.

یا:

په لاتقنطوا تکیه ده

که نه، اور ووري تور تم دی

(مخ ۳۴۲)

په رباعیاتو کي هم (ووري) راغلی دئ
(مخ ۱۹۵).

ما ته (ووري) د کاتبانو او مرتبینو
لاسوهنه ښکاري (والله اعلم).

اورکی:

هجري وایي:

عارفان دي له نېستی هستی ویزار دي

لکه اورکي ترخه گوټ کا په شودو کښې

(مخ ۶۵)

دغه راز ۳۵۴مخ، ۴۳۲ مخ.

د رحمان بابا د کلام په هغه برخه کي چي
میجر راورتي په گلشن روه (مخ ۲۶) کي راوړې
ده، (وور = کوچنی) د (اور) په شکل ثبت
دئ:

عاشقي به د اسمان غنډ سر لور کا

که مجنون غنډ هر څو په صورت اور ئي

(بیت د گلشن روه په لیکدود دئ)

اورۍ:

اورۍ د (دوبۍ = تابستان) معادل لغت
دئ. د کندهار د لهجې تلفظ يې همداسي دئ خو
په نورو لهجو کي (وورۍ) تلفظ کېږي. خوشحال
خان يې هم (اورۍ) کاري.

په دا باغ کي يې _____ وه ونه،
تل تازه تره برخنه

چې يې اوړی ژمی بر خورم، برخو هسې وي کنه
(مخ ۲۹۵)

دغه راز په سواتنامه کې داسې راغلي دي:

تر کابل نه يې هوا د اوړي ښه ده
د کابل هــــــوا ترخه د ده خوږه ده
(مخ ۴)

حمید وایي:

چې پوښاک کا ژمی اوړی یو خرخوړی
وي به سبزه لکه ســـــــــــــــــــــروه ژمی اوړی
(کلیات - ۲۷۴ مخ)

میرزاخان انصاري ویلي دي:
غه اوړه، برېښنا، تناچي باران ووري
گه (ي) اوړی، منی، ژمی او بهار شي
(مخ ۳۸)

اوسپنه:

خوشحال په دستارنامه کې ویلي دي:
"مثلاً اوسپنه پیدا ده چه توره شی- که د
استاد تر لاسه ورغله، توره ځنې سازه شوه،
... د کافر تر اورمیر پریوته..."
(دستارنامه - ۲۸ مخ)

رحمان باباوايي:

نصیحت د ناصحانـــــــــــــــــــــو اثر نه کا
د سرې اوسپنې خوشي ټکول دي
(مخ ۹۵)

اوسپنه په ځینو لهجوکي (وسپنه) تلفظ
کېږي. د کامگار خټک په دېوان کې زه د
(وسپنه) پر شکل پېښ سوی یم:
په کې نه مومم د صبر یو بڅری
که د وسپنې سینه کرم، زړه له سنگه
(مخ ۱۲۱)

زه د "وسپنې" دغه راز استعمال ځکه د
بل چا لاسوهنه بولم، چې کامگار خټک خو "ومه
شه، ونه لید، ... لا د" اومه شه، اونه لید"
په شکل کاږي. له دې کارېدني سره سره د
کلاسیک ادب مثالونه یې ټول د لوېدیځي لهجې
له وینګ سره برابر دي.

عبدالقادار خان خٽک اوسپنه په توصيفي
شکل کي "اوسپرین" ليکي :
د زړه مست لـــــــړه د زلفو
زنځير بويه
په اوسپرین زنځير دا مست تړلی نه شي
(۳۰۰ مخ)

اولجہ :

دا لغت هم له لوېديځي لهجې پرته په نورو کي (ولجه) ويل کېږي. خوشحال خان يې هم له الف سره يو ځای ليکي. بيا به صبر د خوشحال خټک اولجه کا راڅرگنده شوه سره کړې خوله په پانو (۱۸۰ مخ)

بیل خای :

له كوره لـــــــوټه واخلي، استنجا
لره روان شي
تقوی تر هسې حده، په اولجه يې وړي كه زر
شته
(۲۵۹ مخ)

: ٤٤

له ځوانمړده هومره غواره چې د زیست شي
د نامـــــــــــــــــــــــرد خو نه هـــــــــــــــــــــمه
واړه اولجه کړه
(۳۰۲ مخ)

دغه راز دستارنامه - ۹۵ مخ کي راغلي دی:

"... غلیم نفاق شمارلی بویه، چي دا
هسي وخت اولجه دی".
په ارمغان خوشحال کي زیاتره "اولجه"
ثبت ده خو کله یی "ألجه" هم لیکي (۱۸،
۲۰ مخونه)

هجرى ويلى دى:

ألجه مال له تركه چا گتلی نه دی
د باغي نه و قاضي ته څه فرياد دی
(۱۹۹ مخ)

میرزاخان ویلی دی:

دا حضور زمان اولجه ده

وبال پرېږده کړه ثواب
(۶۴ مخ)

اوسی (هوسی) :

د کامگارختک د دېوان د الف ردیف په لومړۍ نیمگړې غزله کې د پنځم نیمگړي بیت په دوهم نیم بیتي کې د (اوسی = هوسی) له سرڅخه الف ایسته سوی دئ او "وسی" ځیني جوړه سوې ده. دی وايي:

"د ولسي مشك يې پيدا كړه په صحرا"
(د كابل چاپ دېوان - ۱ مخ)

کامگارختک د خوشحال خان خټک کړوسی دئ . که د "وسی" دغه راز وینگ د ده خپل تلفظ وي او د کاتب لاسوهنه نه وي، نو بیا څوک ویلای سي، چي دغه وخت د اوسنی ختیځي لهجې قاعدې د تکوین تر مرحلې وتلي او شعر ته یې لار موندلې وه .

اولس:

دا کلمه د پښتو په نورو لهجو کې (ولس) ويل کېږي او مشتقات يې هم بې الفه وي. لکه: ولسي جرگه، ولسوال، ولسوالي، ... خوشحال خان يې د (اولس) په شکل راوړي:

ددرست اولس، قبيله واره
گرفتار په دپرغضب شول
(۱۰۷ مخ)

یا :

په ښادي ســـــــــــــــــره شریک دي اولسونه
غم یوازې د خوشحال خټک د ځان دی
(۳۱۸ مخ)

يو ڄاڻي ڏي (ولس) په شڪل هم په سترگه
سو:

د خټک ولس پـــــــه ننگه نه پوهېږي
کاریې درست د نادیده و په خصال دی
(۳۴۷ مخ)

خو دې بيت ته يې په حاشيه كې كښلی دي،
چې په "دويمه او دريمه" خطي نسخه كې
(اولس) ثبت دئ.

دغه راز په دستارنامه -۱۵۴ مخ کي لولو:

"... پښتون ډير دی، تومنونه اولسونه، د وارو گنجایش نشته. که حق تعالی نجات راکړه ... په کور علیحه تاریخ به انشا شي".

د خوشحال کړوسی کامگارختک وایي:
د آشنا په عشق کي هسې بینوا شوم
چې خندان د اولس، کلي، محلت زه یم
(۷۴ مخ)

اولکه:

دا کلمه په ختیځه لهجه کي (ولکه) تلفظ کېږي. اوس یې د (واک، قبضه، تصرف) په معنا استعمال عام دی. د کندهار په لهجه کي (اولگه) ورته وایي. خوشحال خان یې هم (اولکه) لیکي. په دستارنامه (د ۱۹۹۱ع چاپ) کي لولو:

په دستارنامه کي دا کلمه داسي لولو:
"... چنگیزخان کافر خوگ خوروه، اتفاق یې په قوم په قبيله په خیل خانه کښي وه، پلار یې د یوې اولکې څښتن وه. ده په ربع مسکون حکم وچلاوه..."
(۲۰۸ مخ)

د هوتکو په نارو کي یوه ناره داسي ده:
د قیتول پر سر مي ده رابیا ولاړه
یوه لو ناره یې وکړه، د حاجي میرخان گتلي
اولکه ولاړه

ایر:

په کندهار کي یې (ایر) بولي. په ختیځو لهجو کي (یر) ورته وایي. د میرزاخان انصاري دېوان په قلمي نسخه کي (زما د کتب خانې) دا لغت همداسي راغلی دی، خو په چاپي دېوان کي یې د دغه لغت مربوطه غزل ځکه د (یاء) په ردیف کي راوړې ده، چې نوري قافیې یې (خیري، کیري، لویري،...) دي او څرگنده

خبره ده، چي (ایر) یې د (ایری) په شکل ثبت کړی دئ.

مگر بخل دي په حلم باندي زور شو
و جحیم وته تیار شوې لکه ایری
(۲۳۱ مخ)

زما د مطلب ټکی په (ایر) یا په (ایری)
کي نه دئ، بلکي د دغه لغت د سر په الف کي
دئ چي گویا میرزاخان یې هم (ایر) لیکي نه
(یر).

اینه:

په کندهاری لهجه کي اینه (جگر = lever)
ته وایي او د تلفظ پر مهال یې فشار پر
دوهمه څپه راځي. اینه د (جگر) په معنی په
نورو لهجو کي (ینه) ویل کېږي او فشار یې
هم پر لومړۍ څپه دئ.

خوشحال خان خټک یو ځای ویلي دي:
ستا له خویه نه مي خوړینه ده اینه
ځکه هسې وهم کاني په سینه

(مرغلري - ۳۴۲ مخ، کلیات د کابل چاپ ۲۸۷ مخ)

بل ځای یې (ینه) هم راوړې ده:
د دلبرو په ستاینه
ما پخه کړه خپله ینه
(مرغلري - ۲۶۲ مخ)

میرزااحنان بارکزي ویلي دي:
ستادمیني گرگ په هسې شان رنځورکړم
چي زهوب می مدام وزی له ایني
(۱۸۱ مخ)

بل ځای وایي:
ترورېشمویی پسته هسې سینه ده
وبغل تي دزاهدخوړینه اینه ده
(۲۰۴ مخ)

مولوي بریالی وایي:
چمبه گل مي په سینه لاسونه سره کا
په اینه مي وهي گوتی د منگول ناز
(اهار - ۴۷ مخ)

تر (واو) وړاندي د (الف) د زیاتولو
قاعدې دومره پراخه وه، چي "ونه لید" غوندي

کلمات لا هم "اونه لید" او "ومه شه" د
"اومه شه" په شکل ویل کېدل. کامگار خان
ختک ویلي دي:

په دنیا کې مې اونه لیده په سترگو
په فردوس کې د سرور نبي صحبت را
(دېوان - ۲۴ مخ)

تر قیامته بیا په ما باندي اومه شه
که د تا د لاس د زخم څه درمان کړم
(دېوان - ۶۴ مخ)

دغه راز "اوخت" په ۶۸ مخ کې.

+++++

۲، ۲، ۱۱: څخه:

(څخه) هم یو هجايي تلفظ لري هم دوه
هجايي. له دوه هجايي تلفظ سره یې د ختیځو
لهجو کاتبانو مشکل نه دئ موندلی او ځای
ځای یې پر خپل حال پرې ایښی دئ، خو یو
هجايي تلفظ یې یو مخیزه ایستلی او پر ځای
یې (نه) ایښی دئ (وگ: معیاري پښتو - ۲۱۶ مخ).

د دې کلمې پر ځای د پښتو په ځینو لهجو
کې (نه) توری استعمالېږي. د خوشحال خان په
کلام کې د (څخه) استعمال ډېر په سترګه
کېږي. داسې ځایونه هم ډېر دي چې د (څخه)
پر ځای (نه) ورلوېدلی دئ او که دغه ځایونه
بیرته په (څخه) ولیکل سي، د شعر پر روانۍ
باندي ښه اثر ښکدي. مثالونه یې:

موسی څخه هیڅ نه وو، ورڅخه یوه عصا وه
قارون څخه دنیا وه، خـــــــود یې ولیدل
آفات

(۳۹ مخ)

د پښتو په ځینو لهجو کې په پورتنیو
مواردو کې (سره) کلمه ډېر رواج لري (موسی
سره هیڅ نه وو، ورسره یوه عصا وه).

د نورو کلاسیکو شاعرانو په دېوانو کې
هم کاتبانو (نه) سرباری کړی دئ. لکه د
حمید په دې بیت کې چې یې لولو:

دا مې پرېوته پېښه د زړه له داغه

که د لاس نه د نمر مخي مشال پرېووت

(کلیات - ۵۰ مخ)

د دوهم نیم بیټي سمه بڼه باید داسې وي:

"که د لاسه د نمر مخي مشال پرېووت"

زما يقين دئ چي په خطي نسخه كي به د (لاس) په كلمه كي د سين پر سر باندي زور (فته) له كاتبه هــره سوې وي او د كليات مرتب يا بل چا به د نيم بيتي د وزن د پوره كولو په خاطر (نه) پر زيات كړي وي. د خوشحال خان په كلام كي د (درڅخه، راڅخه) نور مثالونه دا دي:

چه هنر د بزرگي درخه نه وی
طالع څه کا تا په سر واخلي مگر
(دستارنامه - ۲۸ مخ)

یا :

خان او زړه، صبر ارام يې له ما يووړل
له ژوندونه خو همداسه وو راڅخه
(۲۰۵ مخ)

: ၂

یو قـ رین هسې پيدا نه شو
راڅخه

چې د ما په زړه یې نه کړل منگول ښځه
(۲۰۶ مخ)

:L

آئینې وټه _____ نظر کړه گل به څه کړي

چې خپل مخ د گل په څېر درځه شته
(۲۶۵ - مخ)

دغه راز په سواتنامہ کی لولو:

په ورتله به بیاځدمت راڅخه غواړي
پښتانه چې سره وژنو، دیو پرې ویاري
(۱۴- مخ)

هجرى و ايبى:

زړه عجب راڅخه گم شه نه يې موم
بې گمانه به هورې وي چي صنم دی
(۱۸۵- مخ)

رحمان بابا وای:

په يوه _____ نظر يې زړه
راڅخه يووړ
خدای دي خیر کا چي لا وکړي بل نظر بیا
(۱۷ مخ)

میرزاخان وایي:
دغه نن ساعت درڅخه غنیمت دی
د پ_____رون اندیښنه واړه ده سلفه
(۱۶۴ مخ)

د کندهار لهجه د (څخه) د استعمال دغه
راز موارد ډېر لري. ملا محمد عیسی کندهاری
د عمرجان صاحبزاده کیشانی (۱۳۴۸ هـ ق مړ)
په مرثیه کي وایي:
اوس يې بېلتون دئ له جهانۀ څخه
ولاړئ _____احب له خراسانه څخه
(د ؟ مخ)

پوهاند زیار صاحب د خوشحال په کلام کي
د "څخه" د استعمال په ارتباط لیکي چي د
خوشحال خان په کلام کي د دغه ضمیر "بېځایه
کارونو څرک ... هیڅ نه لیدل کېږي ... او
دا چي (څخه) يې زیاتره د (سره) هممانیز
کارولې دی کومه نادره نه بلل کېږي".
پوهاند صاحب د "څخه" بل اندول "نه" معیاري
نه بولي او دلیل داسي راوړي، چي "له نفې
ویکي (نه) سره گډون پېښوي". دغه راز د
کندهاري گړدود "څه" هم معیاري نه گڼي. دوی
يې دلیل نه دئ راوړئ خو غالباً به يې مراد
له "څه = قدری (فارسي) "التباس وي. پوهاند
صاحب د دې ضمایرو پر ځای "له - سره" معادل
معیاري گڼي (وک: د خوشال ادبي پښتو - ۷۹ مخ). زه
د پوهاند صاحب دغه پیشنهاد سوې قاعده له
پخوا څخه په ټینګه تعقیبوم.

+++++

۲، ۲، ۱۲: (پر) او (په):

د خوشحال خان په کلام کي د (پر) پر ځای
زیاتره (په) راغلي دئ. پوهاند زیار صاحب
هم دغې گډوډۍ ته اشاره لري (د خوشحال ادبي
پښتو - ۷۸ مخ) او دا بیا د ختیځو

لهجواغېزه بولي. زما په خيال د (په) دغه راز بېځايه استعمال د خوشحال خپل انتخاب نه بلکې د کاتبانو لاسوهنه ده. د پوهاند صاحب دا خبره چې وايي "له کندهاري او تاريخي ادبي پښتو پرته نور زياتره گړدودونه (په) او (پر) سره گډوي، پر يوه وخت يا دواړه په الي، ارتباطي او تسلسلي مانا کاروي، په بله وينا دواړه د (په) پازه پر ځای کوي او يا دواړه په استعلايي مانا؛ يا په بله ژبه دواړه د (پر) دنده تر سره کوي، ..."(۱۸).

دپوهاند صاحب ددغي خبري دتاييدله پاره دشمس الدين کاکړيوبيت رااڅلم چې د(په) او(پر) دکارولوډېرښه مثال کېدلای سي :
چې يې شرط تاره په سرديارپرزلغو
مستوج_____به دکشتن شوزمادل
(۸۱مخ)

د (په) او (پر) په برخه کې ما (هوټک) يو وخت په دعوت جريده (۱۱۳ - ۱۱۴ گڼه ۹ مخ) کې د زيارصاحب پر "واښه پر خوله" باندې تبصره کړې وه او ليکلي مي وه، چې دلته د ظرف و مظروف په حکم (واښه په خوله) کره راځي. پوهاند زيار صاحب پخپل کتاب (ليکلارښود - ۳۲ مخ د ۱۳۸۶ش چاپ) کې زما په جواب کې بيا پر خپله خبره ټينگار کړی دئ او خپل دلايل يې داسي ليکلي دي، چې: "... يو خو په ظرفي مانا او جاج (په) ما هيڅکله، په هيڅ گړدود او متن کې بې (کې) سربله نه دی موندلی او بله دا چې دلته اړينه نه ده چې واښه دې کورټ او سکوت دننه په خوله کې ونيول شي، بلکې کېږي د چا خبره هسې يې اکت وښي "... زه د دوی له دغو دلايلو سره سره بيا هم "واښه پر خوله" سم نه بولم او "واښه په خوله" کره گڼم. دلته

(۱۸) زيار، مجاوراحمد (دوکتور)، ويې پوهنه - ۴۷ مخ، کابل پوهنتون - ۱۳۶۰ ش. د ډبري ليکه ده. دا خبره د ليکلارښود په ۳۱مخ کې هم تاييدکړې ده.

(کي) حذف سوی دئ او دا چي پوهاند صاحب
 وایي په هیڅ متن کي یې (په) له (کې) پرته
 لیدلی نه دئ، د حمید دا شعر د دوی په جواب
 کي ورته راوړم چي ویلي یې دي:
 رستمان د صبر په دا په ځمکه؟
 و هلک ته د زاری وابه په خوله کا
 (د عبدالحمید مومند کلیات - ۲۵۵ مخ)
 لومړی نیم بیټی سم نه دئ ثبت سوی.

یا:

که هر څو ورته نیوه په خوله وابه
 لایې ځان لکه لمبه راته گواشه
 (کلیات - ۳۷۴ مخ)

+++++

۲، ۲، ۱۳: لره:

خوشحال دغه اداتي ضمیر هم له لوېدیځ
 ګردود سره سم کاروي. پوهاند زیار صاحب د
 خوشال ادبي پښتو په ۵۲ مخ کي د دې قاعدې
 په مثال کي "هر طبیب لره چي ویرشمه ناقص
 دی" راوړی دئ.

د تلوکان ملاحسن اخوند (۱۲۴۵ هـ ق مړ)

ویلي دي:

چي چندن لره ورځي سر خو به بایلي
 د اپي مارانو ځای د چندن سیوري

+++++

۲، ۲، ۱۴: خبر، خبره:

د کندهار په لهجه کي (خبره) د (خبر -
 د باء په زوه ره کي) په شکل ویل کېږي. جنس
 یې مونث دئ. د خوشحال خان په ځینو بیټو کي
 که (خبره، خبرې) د (خبر) په شکل راوړه سي،
 د مسرې وزن ډېر روان کېږي. د (خبرې) په
 سته والي کي د خان شعر بي وزنه سوی دئ.
 مثال یې:

څوک د وصل خبرې کاندې
 خوښ په خپل بر بست یو
 (مخ ۱۷۸)

په دې غزل کې هر نيم بيتی اته څپې دي.
 که (خبر) د (خبرې) په شکل وليکل سي، د نيم
 بيتي وزن يوه څپه زياتېږي او نهه (۹)
 کېږي. خو که (خبر) د کندهار له لهجې سره
 سمه وکښل سي، د څپو شمېر اته کېږي او وزن
 هم په سمېږي. د دې غزل نور بيتونه داسي
 دي:

په سما _____ و قدم ايښی
 لکه _____ هسې پست يو
 هغې _____ ولې وته نظر کړه
 هغه هسې نيست و هست يو
 له موضوع سره د ارتباط په لړ کې،
 خوشحال (څپر) کلمه هم بې له (ه) کار کړې
 ده خو د کاتبانو لاسوهنې له هغې څخه (خيره)
 جوړه کړې ده او د خوشحال خان شعر يې
 بېخونده کړی دی. بيت دا دی:
 لس کالونه تېر کاپه يوه جامه خيړنه
 کوز وجود برمنډ، په سر خيړه کښېږدي زرينه
 (کليات - ۲۵۴مخ، کابل، مرغلي - ۲۷۳مخ)
 دلته (خيړه = چهره، خهره) معنا نه
 ورکوي او دا کلمه غالباً (څپر) ده، چي د
 (خبر = خبره) پر وزن مجازاً د (خولۍ) معنا
 ورکوي. (څپر) په نورو لهجو کې (څپره) ويل
 کېږي.

+++++

۲، ۲، ۱۵: د (ې) لنډون:

(ددې قاعدې له پاره دلنډون اصطلاح پوهاندزيار صاحب
 کارکړې ده) دا قاعده په کندهاري لهجه کې
 ډېره عامه ده او ما په (پر معياري ژبه د
 معيار په ژبه يوه څېړنه — ۹۴مخ) کې په
 تفصيل سره بيان کړې ده. دلته يې د خوشحال
 په کلام کې هم څېرم:

بې = به يې:

خوشحال وايي:

نه به سترگې د سړي په چا خوړې شي
 نه بې _____ اته په اوبو شي د چا
 تنده

(۲۰۷مخ)

د (بې = به يې) قاعدې په پوهېدلو کې د پښتو د زياترو لهجو ويونکي مشکلات لري. همدا سبب دئ چې د خوشحال خان خټک کليات په (۱۳۲مخ، نوی چاپ) کې دا بيت له خپل اصلي حالته اړول سوی دئ او دوهمه مصرع يې "نه يې ماته په اوبو شي د چا تنده" ثبت کړې ده خو دې ته يې پام سوی نه دئ چې د لومړۍ مصرع (نه به) د دوهمې له (نه يې) سره د زمانې په لحاظ تناقض لري او دا تناقض بيا د خوشحال له "سخنورۍ" سره سر نه خوري. خوشحال خان د دومره ټيټې سويې شاعر نه وو، چې د يوه بيت دوې مصرع گاني دي په دوو بېلو بېلو زمانو کې سره وتړي.

بل ځای وايي :

اشرف خان به چرته بند وي

څه به کا څرنگ بې ژوند وي

(فراقنامه - ۳۱مخ)

شمس الدين کاکړويلي دي :

کافران بې له هيښته مسلمان شي

مسلمان به په اسلام شي مفتخر

(۵۷مخ)

نهې = نهې يې:

خوشحال خان يو ځای ويلې دي:

واړه امر مې قبول دی

ترې توبه چې نهې نام دی

(۳۱۹ مخ)

دلته (نهې = نهې يې) ده . دا

قاعده د کندهار په لهجه کې عامه ده .

يا :

په هر لورې = په هر لور يې:

په دا اور کې دې زما لمن ونه سوه

په هر لورې رسېدلې شرارې دي

(۳۸۱ مخ)

دلته "په هر لورې = په هر لور

يې" دئ. دغه قاعده د کندهار د لهجې

قاعده ده. د خوشحال خان خټک کلیات (۲۷۱ مخ) کې دوهم نیم بیټی "په هر لوري رسېدلي شرارې دي" لیکلی دی، چې سم نه دی. په پورتنی بیت کې "شرارې" له "دا اور" سره تړلي دي یعنې د "دا اور" شرارې هر لور ته رسېدلي دي او دا مطلب په "هر لوري یې رسیدلي شرارې دي" سره ښه افاده کېدلای شي خو دغه لیکنه بیا د شعر وزن له دوولسو څپو څخه دیارلسو څپو ته زیاتوي او سخته منځ ته راوړي. د دې سکتې چاره په "هرلورې = په هر لوري یې" سره کېږي او "سخن شناس" خوشحال له دغې قاعدې سره ښه پوره بلد وو او په شعر کې یې کار کړې ده. که "په لوري رسېدلي شرارې دي" ومانو نو بیا دا حکم عام دي او له "دا اور" سره چې د (دا) په اشاره سره مشخص سوی دی، نه جوړېږي. په دغه راز باریکیو باندي پوهېدل د متنپوه له پاره حتمي او لازمي دي.

څې = څه یې:

خوشحال خان ویلي دي:

گرگدن گردن د فیل خوري

_____ میریږه څې قوت وي

(مخ ۳۹۶)

دلته (څې = څه یې) دی.

د خوشحال خان خټک کلیات (۲۸۵ مخ) او ارمغان خوشحال (۶۱۹ مخ) او د خوشحال خټک مرغلري (۴۸۳ مخ) کې دوهم نیم بیټی "څه مېږي څه یې قوت وي" راغلی دی. دلته بیا وینو چې د "څې = څه یې" په پوهېدلو کې مشکلات پېښ سوي دي ځکه یې نو د بیت د وزن ساتلو په نیامت د خوشحال خان "مېږیږه" په "مېږي" اړولی دی. د کابل چاپ کلیات د "مېږیږه" په ثبت کې د هغې نسخې لیکنه په پام کې نیولې چې د خوشحال خان خټک په ژوندلیکل سوې ده.

بورې = بوره یې:

خوشحال خان وایي:

که په دا حسن د گل غوندې پیدا یې

بورې مور که ښه پير يه يې راوړې
(۴۷۱ مخ)

دلته (بورې مور که = بوره يې
مور که) ده. که يې په بشپړه توگه
وليکئ د شعر وزن ته تاوان رسېږي.

پرې = پر يې:
خوشحال خان ويلي دي:
چې مين شوې درست د يار په رضا درومه
اوس که خپله رضا کړې خوشحاله! پرې
(۴۷۱ مخ)

پرې = پر يې (ملامت يې)
يا بل ځای وايي:
د عشق شورې د عاشق له دله نه ځي
په جهان يې فيروزي ده په دا تور کې
(۴۷۷ مخ)

دلته (شورې = شور يې) دئ.
يا:

دې = دي يې:
خوشحال ليکي:
"ښه آس، ښه توره، ښه عورت په بخت په
طالع په لاس کښيوزی - تجربه ئې هونبره چا
کړې ده، چه پوست د (دې) تنگ وی، شاد (دې)
وبله ته نزدې وی، سترگې د (دې) غټې وی، سر
د (دې) هسک او بي گوشت وی ..."
(دستارنامه - ۵۳ مخ).

په قوسينو کې (دې) ما په نقل قول کې
ورزيات کړی دئ او په ټولو ځايو کې "د = دې
= دي يې" معنا ورکوي. په دستارنامه کې دغه
راز ځايونه نور هم سته (۶۱ ، ۱۰۶ مخ).

نې = نه يې:
نه په تله د جهان غم کړم
نې په راغله يم خوشحال
(فراقنامه - ۲۸ مخ)
په حاشيه کې ورته کښلي دي "نې: نه يې،
اصل : نه په".

کې = که یې:

د سوات ملک چې پکې روغې حویلی دي
په ————— کور کې گلزارونه، سهیلی
دي (۱۹)

(سواتنامه - ۵ مخ)

چې = چي یې:

حمیدوايي:

مخ به ځنې کور کا اوس د ستاغونډې دلبره
خدای چې ————— ږوي له بدبختیه د چا
ورځ

(کلیات ۶۱ مخ)

دلته "چې" د "چي یې" وظیفه سر ته
رسوي.

تیغونې = تیغونه یې:

هجري وایي:

هسې شنه تیغونې وزوول له زمکې
چي یې باغ کان د فولادو سر په سر که
(۱۱۷ مخ)

په اصل کې "تیغونه ئې" دي چې په شعر
کې یو سېلاب زیات کړی او سخته یې پکښې
راوستلي ده.

ډکې = ډکی یې:

هجري ویلي دي:

چنبې زیر گلــــــونه وزوول له تنه
هر یو ډکې نمونه د چندن هار که
(۱۳۱ مخ)

په متن کې "ډکی ئې" دئ چې دنیم بیټي
یوه څپه یې زیاته کړې ده اوشعريې عیبي کړی
دئ. که یې دهجري پخپله ژبه "ډکې = ډکی یې"
لوستلی وای داعیب یې له منځه ئی .

رازي = راز یې

(۱۹) د خوشحال خټک کلیات (۹۱۸ مخ نوی چاپ) کی دا بیت
داسی دئ:

د سوات په ملک کې روغې حویلی دي

په ————— کور کې گلعدارې سهیلی دي

حمید مومند ویلي دي:
د ا چې ته په هسې رازې د رقیب
ځکه ورمسه زه ناسازې د رقیب
(۴۴مخ)

دردوني = دردونه يي:
مولوي بريالی وايي:
هجر شوخ فراق يي شوخ دردوني شوخ دي
ناز يي شوخ کبر يي شوخ کوي گفتار شوخ
(اهار - ۲۷مخ)

+++++

۲، ۱۶: يوه (د مذكر له پاره):
په کندهاري گړدود كي (يوه) د (واو)
په زوه ره كي سره د مذكر له پاره کارېږي
او د (واو) په زور (فتحه) سره د مونث له
پاره کارېږي. لکه: (يوه سړي راته وويل،
يوه نجلی راغلله). دا جملې په نورو لهجو
كي (يو سړي راته وويل، يوه جني راغله)
ويلي کېږي. د خوشحال په کلام كي هم د مذكر
له پاره د (يوه) کلمه استعمال سوې ده.
چې احوال د هر يوه راته معلوم شو
هر يوه ته مې تيار کړل يو څو څخه
(۲۰۶ مخ)

يا:

په سنت به د همه زړونو مردود شي
که دچار شي تر يوه پوري مردوده
(۲۰۷ مخ)

يا:

يوه زړه لـــــــره يـــــــوه
مينه کافي ده
څوک چې ډيرې مينې کا د غم لايق شي
(۳۵۵ مخ)

د اول نيم بيتي لومړی "يوه" د (واو)
په زوه ره كي او دوهم "يوه" د (واو) په
زور (فتحه) بايد وويل سي.

يا:

زويه چه ووت د پلار لـــــــه رايه
توبه دې وکاکم بخت ته وايه

توبه که نه کا ســـــزا به مومی
په دواره کونه له یوه خدایه
(رباعیات - ۸۶ مخ)

یوه : (د "واو" په زوړه کی - د مکر له
پاره)

حمید و ایی:

په یوه به دې هم سترگې خورې نه شي
که نظر کړي د دې دور په
دا خلق

(کلیات - ۱۲۳ مخ)

+++++

۲، ۲، ۱۷: یو (د مونث له پاره):

هجرى و اىى:

يو لقمه بي غــــــمه نه لري د خور د
په خو رنگ نقش پيدا په يوه دم کا
(۴۰ مخ)

حمید و ایی:

تر دا منځ يـــــــو غزاله فتنه
انگيز

لکه دی هسې شوخ چشمه بلاخېز
(۴۸۲ مخ)

+++++

٢، ٢، ١٨ : لمن :

په لوېديځه لهجه كي (لمن) په همدې شكل رواج ده او جنس يې د نورو لهجو په شان مونت دئ. په نورو لهجو كي يې د (لمنه) په شكل وايي. خوشحال خان دا لغت د (لمن) په بڼه زيات راوړي دئ.

که لاس مې رقيبان په تيره توره سره پرې کا
لمن به دې لا هم زما له لاسه نه شي خلاصه
(۲۲۵ مخ)

: ٤٤٤

لویه پيشكشي ده په وصال کې درته وايم
دُر يې په لـــــــمن کې ورته
گـــــــوره تلوه

(۲۹۳ مخ)

يا:

په دا اور کي دې زما لمن ونه سوه
په هر لـورې رسېدلي شرارې دي
(مخ ۳۸۱)

يا:

گډ شـم په گلشن کي لمن ډکه کړم له گلو
بيا بيخوده لار شم واره گل راڅخه تل شي
(مخ ۴۱۱)

يا:

د _____رد چه نه وی لمن خیرنه
پاک وی په ژبه پاک وی په ژمنه
که زر بلاوی انـ _____دوه دې نه کا
فرستې بـ _____واروی بلا له ده نه
(رباعیات - ۷۹مخ)

رحمان باباوايي:

_____ما دي ستا لمن ته اچولی دا خپل ځان دی
ستا دی ځما نه دی که دانا دی که نادان دی
(مخ ۲۳۹)

هجري وايي:

_____مرگ بې واره لمن کله د چا نیسي
ولې نه پایي یو دم چي رزق یې تم که
(مخ ۷۳)

عبدالقادر خان وايي:

سړې سړې اوښکې مې له سترگو په لمن ځي
د _____یار _____غـ _____مه
کـ _____وره لاله زار خپل
(مخ ۸۷)

شمس الدین کاکړوايي :

محبت هسي لمن ده

چي پرڅرخه دزړه ستن ده

(مخ ۱۰۷)

+++++

۲، ۲، ۱۹: خپلوان:

خپلوان د (خپل) جمع حالت دئ. د ختیځي لهجې
ویونکي دا کلمه اوس د مفرد له پاره هم
کاروي او لیکنې ژبي ته یې هم لار موندلې
ده. دمثال په توگه: په دې جملوکي چي "دی

زماخپلوان دئ "يا" دازماخپلوانه ده" (۲۰) څخه يې مراديوتن وي .په لوېديځه لهجه كي د مفرد له پاره د خپلوان كلمه نه راځي او پر ځای يې "خپل" كاروي. د مثال په توگه: "دی زماخپل دئ، دا زماخپله ده، دوی زما خپلوان دي، تاسي زموږ خپلوان ياست" (۲۱).

خوشحال خان هم "خپلوان" د جمع له پاره كاروي.

بدخويي به د خپلوانو سره څوک

چې په خپله په خپل ځان پسني اندوه
(۲۸۴ مخ)

حاجي ولي محمد مخلص کندهاري وايي:
خپلوان خپل کړه چي دي وس رسي ترڅو

زیره یی س ساقه د
خلمیانو د زرو

هغه څوک مه کړه ځانه مرور له

چي يې بيا پخلا
ک وې په مرکو
(کليات - ۲۱۰ مخ)

په کندهار کې د "خپلوان" له پاره "قريبان، قريبان" هم رواج لري. د "قريبان" کلمه خو په ښايي د عربي "قريب" څخه راوتلې وي. په عربي کې د "قريب" جمع **"اقارب، اقربا"** ده، خو د کندهار په لهجه کې يې د پښتو ژبې د جمع قاعده پر تطبيق کړې ده. حميد مومند د (قريب) کلمه د (خپل) په معنا کار کړېده. دی وايي:

کہ لڑ پاد و ما "حمید" راکا پہ عشق کی
نشہ بل یار و آشنا
قرب زما

(۲۱) په لوېديځو مطبوعاتو کې د "طالبان" کلمه د مفرد (يوه طالب) له پاره هم کاروي. مثلاً (One Taliban was killed) يعنې يو طالب وژل سوی وو، خو که دا انگرېزي جمله ټکي په ټکي وژباړل سي، معنی به يې داسې وي: يو طالبان وژل سوی وو.

(کلیات - ۱۷ مخ)

شمس الدین کاکر و ایی:

اقارب شول عقارب راپوري نښلي

خدای وماته کړل داخپل هسي بلا

(۲۳ مخ)

اشرف خان هجری د "قربان" پر خای

"قرا بات" لغت راوری دی:

زه خٲك هر گز رضاپه پرديس نه يم

د یار مینې کـــرم جدا له
قراښاتو

(۳۵ مخ)

+++++

۲، ۲، ۲۰ : رونا ، رنا :

د کندهار په لهجه کی د (روڼا) وینګ

عام دئ. نوري لهجي يي د (رنا) په شکل تلفظ

کوي او لومړي توري ته یې زور (فتحه)

ورکوي. د خوشحال خان په کلیات (کابل چاپ)

کي دا دواړه شکله زما په سترگه سوي دي:

زور خوشحال چې د دلبړو ديدن غواړي

د دلبرو په وصال کې

روڼايي ده

(٢٨٧ مخ)

يا :

لکه ستا کسی په خواړو برابر شي

د طالع تر رونا بڼه دا سیاہی شوه

(٢٩٠ مخ)

+++++

۲، ۲، ۲۱ : پی = وي :

د لوېديځې لهجې ويونکي د "ول" په

گرددانولو کی د راتلونکی زمانی احتمالی

(وي) حالت زیاتره د (يي) په شکل کاروي.

مثالونه یې دا دي:

- زما په خيال مېلمانه به راغلي يي

(راغلی وی) .

- خور به مي له کابله راغلي يي (راغلي وي).

- تاسي به اورېدلي يي (اورېدلي وي) چي فتح خان د کلابس وو.

ما د خوشحال خان په دستارنامه (۱۱مخ، د ۱۹۹۱ع چاپ، پېښور) کې د (يي = وي) شکل ليدلی دئ. دی ليکي: "تا به آرويدلی ئي چه پښتانه د کوهستان، راجگان د هندوستان چه ډير نام و ناموس لری — تهورو بسالت په افراط لری — ...".

په دې عبارت کې "تا به اروېدلي ئي = تابه اروېدلي وي" له لوېديځې لهجې سره سم راغلی دئ.

د دستارنامې دغه چاپ له هغې نسخې څخه تهيه سوی دئ، چي د خوشحال خان تر مړيني نونس کاله وروسته د هغه د لمسي افضل خان په غوښتنه استنساخ سوې ده. په کابل چاپ دستارنامه (۶ مخ) کې يې دغه ځای "تا به هم اورېدلي وي ... " ثبت کړی دئ.

بل ځای د خط د هنر په باب ليکي: "کور د ده وران شه چه د ده دمخه څه ورانه ئي، څه ودانه ئي په جهان ...". (دستارنامه ۳۶ مخ)

(څه ورانه ئي، څه ودانه ئي = څه ورانه وي، څه ودانه وي).

په کابل چاپ دستارنامه (۱۹ مخ) کې يې دا برخه داسي راوړې ده:

"کور د ده وران شه چي د ده دمخه څه وراني، ودانی په جهان شی".

ما (هوټک) ته داسي ايسي چي د کابل چاپ دستارنامې ترتيبوونکي دي د (يي = وي) په پوهېدلو کې ستونزي درلودې.

د پښتو په نورو لهجو کې هم د (واو) واول په (ی) باندي اوړي. (مور) د (مېر) په شکل وايي. په لوېديځه لهجه کې په (ی) باندي د (واو) د اوښتلو دوه مثالې زماپه سترگه سوي دي، چي يو يې همدا پورتنی (يي = وي) او بل يې (خلیرويشت = څلورويشت) دئ.

دشمس الدين كاكړپه دالاندي بيت كي (يي
 = وي) معناښندي :
 زړه دكبرپه _____ ه فاقه سره
 مړښه يي
 چي خوږه خوله مي دياروخواته نه شوه
 (۱۱۹مخ)
 "وخواته" دلته د(اشتها) په معنا راغلې ده .
 "ډوډي مي وخواته نه كېږي" يعني اشتهامي
 نسته، ډوډي نه سم خورلای .

+++++

۲، ۲، ۲۲: راغله، وليده، وكره، كره
 (د جمع له پاره):

د كندهار په لهجه كي كه د (راغله)
 كلمه د لام په زور (فتحه) وويل سي د مونث
 له پاره راځي او كه په زوه ره كي وويل سي
 د جمع له پاره كارېږي. دا قاعده په كلاسيك
 ادب كي هم پالل سوي ده. دخوشحال خان خټك
 اوډده دكورني دشاعرانوپه كلام كي په دغه
 راز حالاتوكي (راغله) او (راغلل) دواړه
 موندلای سو. خوشحال خان په سواتنامه كي ويلي
 دي:

دا سگان رالـــــــره راغله، زه يي ویش كړم
 په ليده او په راتله يي په تشويش كړم^(۲۲)
 (۴۸مخ)

هجري وايي:

هغه تللي ياران نه راغله لارغه شول
 په كاته پي ســـــــتري دوه ليمه شول
 (۳۹۱مخ)

^(۲۲) دې بيت د خوشحال خان خټك په كليات (۹۲۷مخ، دويم چاپ) كي لاس
 خورلي دي او "دا سگان را لره راغلل، زه يي ویش كړم" ځني جوړ كړي
 دي. (ويش) به يي د (تشويش) قافيه له اسپته اړولي وي او (راغلل) به يي
 معياري كړي وي. خو تر دې بيت يي څلوربيته وړاندي بيا "كره" فعل د
 جمع (ملكان، شيخان) له پاره ثبت كړي دي. كه د اوسني قاعدې مراعات په
 كلاسيك ادب كي روا وي نو دلته يي هم بايد د (كره) پر ځای (كړل) راوړي
 وای. په متونو كي دغه راز لاسوهني د ژبپوهانو ستونزي ورزياتوي.

حمید مومند (ولیده) د جمع له پاره
راوړې ده.

د دنیا اهلې دُول د زړه په سترگو
واړه ولیده تر ځان خواروېتر ما
(کلیات - ۸ مخ)

د کندهار په لهجه کې (ولیده) د جمع له
پاره ویل کېږي. "ډېر خلگ مې ولیده چې
چکچکې یې کولې". په دغه راز حالاتو کې اوس
(ولیدل) شکل کارېږي.

حمید "کړه" هم له کندهارۍ لهجې سره سم
د جمع له پاره کاروي:
ما په یار پسې لېمه په ژړا سپین کړه
یار په _____ پسې کوي توره
بلا

(۲۲ مخ)

"لېمه" دلته جمع ده او له نننۍ قاعدې
سره سم باید په تېره زمانه کې د "کړل" فعل
ورته راسي.

یا:

په یوه نظريې هر څه له ما لوت کړه
مه شه _____ از په چا د ترکو روایت
(کلیات - ۵۱ مخ)

دلته بیا د (هر څه) له پاره، چې جمع
حالت دی، د (کړه) فعل راغلی دی.
میرزاخان انصاري هم (کړه) د جمع له
پاره راوړي:

سالکان یې د هجران په تاو پاڅه کړه
اوس یې گوره استعداد ورته د لودی
(۲۰۷ مخ)

اشرف خان هجري هم (کړه) د جمع له پاره
کاروي:

د ژړا سیل مې جوړه کسي لاهو کړه
کله زړه د دهر سور شه لاشدت کا
(۲۷۸ مخ)

"جوړه کسي" جمع ده او فعل یې ورته
"کړه" راوړی دی.

خوشحال خان په یوه بسته غزله (دوولس
بیته) کې (کړه) د جمع له پاره راوړي دي خو

د کاتبانو او مرتبینو تصرف او لاسوهني له
هغه څخه (کړل) جوړ کړي. غزل داسي ده:
ما په ننگ د پښتانه ځوانان قربان کړل
بيا مي غوره غوره جمع ښه ځوانان کړل
(کليات - ۱۱۱مخ)

دې غزلي ته يې په حاشيه کي کښلي دي:
"دغه نظم په چاپي نسخو کي د (ه) په
پتي کي خپور شوی دی او په ټولو نسخو کي د
(کړل) پر ځای (کړه) راغلی دئ". (پر "کړه"
باندې تاکيد زما دئ. هوتک) څوک اريان پاته سي چي
د مرتب له پاره به د دغه راز لاسوهني مجوز
څه وي؟ چي "ټولو نسخو" (کړه) ثبت کړی وي
او دی يې (کړل) کوي!

کندهاري شاعرميرزا احنان بارکزي د (کړه) فعل
د (مارانو) له پاره داسي راوړی دئ:
زما و مرگ ته دي د زلفو ماران جوړ کړه
دمېږي په مرگ حشر څه کوي څوک
(۷۹مخ)

حشر دلته د (اشر) په معنا کارسوی دئ.
ميرزا خان انصاري (ټوله) د جمع له
پاره کاروي نه (ټول).
دا څه وخت شو د هولي
هندوان ټوله شو ولولي
.....
نارينه چي دېوانه شوه
هسي ښځي دي بهولي
(۲۵۱ مخ)

(شوه) د (واو) په زوه ره کي د جمع فعل
دئ. د کندهار په لهجه کي هم (نارينه) د
جمع په حالت کي راتلای سي. په ختيځه لهجه
کي اوس د (نرينه) ليکني د رواجولو هڅه
روانه ده (۲۳).

+++++

۲، ۲، ۲۳: درلود:

عبدالقادار خان د خپل پلار خوشحال خان
ختک په باب وايي:

خپل پردې له ده هـمـه شکر گذار و
خاموشي حلم يې ډير درلود بردبار و
(۶۶۲ مخ)

د پښتو په ختيځه لهجه کي د "درلودل"
پر ځای "لرل" زيات کارېږي او د "درلود" پر
ځای په دغه شان حالاتو کي "لاره" ويل کېږي.

+++++

+++++

۲، ۲۴: گډېدل:

گډېدل مصدر د پښتو په نورو لږو کي د
"نڅېدلو، رقصېدلو" په معنا کارېږي. "گډا"
يې اسم دئ. د کندهار په لهجه کي د (خبرو
کولو) په معنا ويل کېږي په تېره بيا د
بېځايه خبرو کولو په معنا ډېر راځي. په
همدې معنا يې خوشحال خان هم کاروي:

لږ وار و ما ته راکړه چه زه هم درته ووايم
خو ته هسې گډېږې پـهـ خبرو نامحکم
(ارمغان - ۶۹ مخ)

مولوي عبدالغفار بريالي وايي:

"برياليه" عبث مه ورته گډېږه

کانه نه اروي د بل له قاله هيڅ

(اهار - ۳۲ مخ)

+++++

۲، ۲۵: چپ:

(د لومړي توري په زوه ره کي) د
خاموش، پټه خوله په معنا د لوېديځي لهجې
ژوندی لغت دئ. د پښتو نوري لهجې يې (چوپ)
تلفظ کوي.

حميد وايي:

د داغلي زړه له آهه شم څه شان چپ

د چمن په گلـو، نه وي بلبلان چپ

(۴۵ مخ)

د کندهار په لهجه کي د ډېري خاموشي له
پاره "چپه چپايي" لغت کارېږي چي په نورو
لهجوکي يې "چوپه چوپتيا" بولي.

په پورته بیت کې که (لویه رڼا) ولیکل
سی، د بیت وزن په وړاندې پري.

+++++

دریم فصل

۳، ۱: د وینګ (تلفظ) او
وراشو مشترکات

احتیاط:

په پښتو کې دخیل لغت دئ. عربي تلفظ
درې څپې دئ خو په پښتو کې یې وینګ دوې څپې
سوی دئ.

په روښاني ادب کې د (احتیاط) ویی د
(هتیا) په شکل راغلی دئ خو څپې یې بیا هم
دوې دي. میرزا خان وايي:
ترو له شرکه دي هتیا شي
هر کلام دي سلامت کا

(۲۴ مخ)

یا:

ډېر داناپه هتیا ځي
چې دا ډېر باريک مزل دئ
(۳۷ مخ)

ارت:

خوشحال خان دا لغت دوې څپې کاروي:
کښېنې په خلوت کې شیخه! سود یې راته وایه
ولې په خپل ځان دا هسې ارت جهان تنگ کړې
(کلیات - ۱ / ۴۴۹ مخ)

میرزا خان انصاري ویلي دي:
د مجاز د کاروانونو پرې گذر دئ
لکه ارته بیریه یا جهازه
(۱۴۴ مخ)

د کندهار په لهجه کې دا لغت دوې څپې
ویل کېږي. پوهاند زیار صاحب هم دا خبره
تاییدوي (وګ: د خوشال ادبي پښتو - ۳۱ مخ).
حاجي ولي محمد مخلص کندهاری وايي:

که کرهني ته هر څو پټي لري
او بهيږي باندي ارټي ولې
و بې نه خوږې گټه څو چي يې په زيار
له ستريا پر ځان رانه ولې خولي
(مخ ۲۰۸)

نوري لهجې يې يوه څپه وايي. د رحمان بابا په دېوان کې دا کلمه يوه څپه راغلې ده:

پس له مرگه که خوګ آرت غواړي خپل گور
که حق وایم ————— هُمره آرت
دي بویه کور
(۱۴۴ مخ)

حمید مومند هم (ارت) دوی خپې راوړی
دئ:

په مه ————— جور ارت جهان هجر
زندان کا
ځکه هسي پکي تنگ پاڅي تنگ کښېني
(درومرجان - ۱۱۸ مخ)

په کلیات (۳۱۲مخ) او د عبدالحمید مومند دېوان (۳۹۰مخ) کې "په مهجورو اړت..." راغلی دئ، چې په دغه راز ثبت کې باید (اړت) یوه څپه ولوستل سي. دا راز لوستنه د کلاسیک ادب ملاتړ نه لري.

په لیکلارښود (۵۳ مخ) کې د (اَرَت) اړخاییک وینګ او د لوېدیځ ګردود تلفظ په پام کې نه دئ نیول سوی او فتوا پر "یو څپیز" تلفظ ورکول سوې ده. د (ولي؟) جواب یی مسکوت پاته دئ.

أَمْخ :

په لويديځه لهجه كي د (اړخ) كلمه دوي څپي ويل كيږي اونوري لهجې يي يوه څپه تلفظ كوي .دخوشحال خان په كلام كي دالغت دوه څپيزكارسوي دئ .پوهاند دوكتور زيار صاحب هم دخان په كلام كي ددغه ويي دوه څپيز استعمال تاييدوي (دخوشال ادبي پښتو — ۳۱مخ)

(مثالونه)

اختيار (دوي خپي) :

په کلاسیک ادب کې (اختیار) دوی څپې ثبت
سوی دئ. خوشحال خان وایي:
و بلا ته د اختیار توره په لاس کې
و قضا و ته تسلیم په شان د مړه یم
(کلیات - ۱۲۵ مخ کابل)

اشرف خان هجري وایي:
تل دي لاف د پت کاوه پخپل وطن کېښي
دکن څه دی که رښتیا کوي اختیار
(دېوان - ۴۶ مخ)

میرزا خان انصاري ویلي دي:
اختیار هر چي یې ویشلی
ځای ځای سود، چرته زل و
(۳۶ مخ)

یا:
په اختیار یې بې اختیاره چاري کېږي
د نظر حساب یې نشته چي حصار شي
(۳۸ مخ)

په یو بیت کې یې (اختیار) درې څپې
راوړی دئ (۱۸۹ مخ) خو تر هغه دوه بیته
وروسته یې بیا بیرته دوه څپه ییزه کار کړی
دئ. له دې څخه څوک ویلای سي چي د لومړي درې
څپه ییز (اختیار) په ثبت کې وړانۍ پېښ دئ.
د کندهار په لهجه کې اختیار دوی څپې
ویل کېږي. مولوي عبدالغفار بریالي وایي:
کم قـوتـه خلک ځان ځني جار باسي
ما په خپل اختیار په شا کئ غر د شعر
(اهار - ۴۴ مخ)

اعتبار (درې څپې):

اعتبار کلمه پښتو ته له عربي څخه
راغلې ده او عربي وینګ یې په درو څپو سره
کېږي. دا کلمه د کندهار په لهجه کې هم درې
څپې ویل کېږي او د پښتو په ختیځو لهجو کې
د (اِتبار) په شکل دوی څپې تلفظ کوي. اردو
ژبي یې هم دوی څپې وایي.

حمید مومند "اعتبار" درې څپې کاروي:
د غـمـو د خوښۍ په اعتبار ږو
د بې غمو د خوښۍ په اعتبار ږو

(کلیات - ۴۳۰ مخ)

په (۴۲۶ مخ) چي (اعتبار) دوي څپي
راوړه سوي دئ، ما ته د حميد خپل انتخاب نه
ايسي، بلکي د کاتب يا مرتب لاس پکښې دخيل
دئ.

پرده در د عيب جـــــويي چې پرده دار
شي

پلار له زويه بي اعتبار(ه)، زوی له پلار شي
دلته وړانې د لومړي "زوی" په کلمه کي
پېښ دئ. اصل نيم بيتی بايد داسي وي: "پلار
له زوی بي اعتباره، زوی له پلار شي" په دې
ډول د "اعتبار" کلمه د حميد د نورو شعرو
په شان، درې څپې راځي او همدا يې صحيح
تلفظ دئ. زما د کتبځانې "نيرنگ عشق" په
خطي نسخه (۶۹ مخ) کي دا نيم بيتی هغه راز
راغلي دئ، لکه ما چي پورته کښلی دئ او
(اعتبار) درې څپې کار سوي دئ. "زويه" کلمه
په پښتو ادب کي د "اولادو" په معنا راغلي
ده. خوشحال خان ويلي دي:

واړه دېرش زويه لرمه

اوس حاضر په دا آوان

(ارمغان - ۳۲ مخ)

(اعتبار) کلمه ميرزاخان انصاري هم درې
څپې کاروي:

ابوبکر (رض) يې په صدق زورور دی

په دا صدق ښـــــه باور او اعتبار شي
(۳۹ مخ)

بزرگي:

د عبدالقادر خان په کلام کي دا لغت دوي
څپې دئ. د لوېديځي لهجې ويونکي يې هم دوي
څپې وايي. په ختيځه لهجه کي درې څپې ويل
کېږي.

د بزرگيه په مقام به هاله کښېنې

که دورکـــــو د مرانې په وزر ځي

(۲۲۵ مخ)

په ختيځو لهجو كي (بزرگي) د لومړي
توري په زور (فتحه) باندي درې څپې تلفظ
كېږي.

بانه (بېانه) :

دا لغت په كلاسيك ادب كي دوي څپې
موندلای سو.

حميد وايي:

كه يې څوك د مرگ بانه پوښتي له خلقه
د "حميد" د يار له غــــــمه سر په گور
شه

(كليات - ۲۲۸ مخ)

پوهاند دوكتور زيار صاحب د خوشال ادبي
پښتو (۲۳مخ) كي ليكي، چي خوشحال خان دا
لغت د عربي تلفظ پر خلاف "دوه څپيزوي".

د ميرزا خان انصاري په دېوان كي
(بانه) او (بېنه) دوه شكله راغلي دي خو
دواړه شكله يې دوي څپې كار كړي دي.

كه بېنه يې د باغبان تربيت نــــــه وای
دغه دومري فيض به چا وور له پالېزه
(۱۴۸ مخ)

ميرزا حنان باركزی وايي :

خوبرويان په هنرزه له خلكويوسي

دملهم په بانه كښېږدي دالم داغ

(۷۵مخ)

شمس الدين كاكرويلي دي :

چي داهسي مي دقتل بېانه غواړي

نورترخوبه راته درنگ كړي هغه يار

(۵۲مخ)

دلته كه څه هم (بانه) د (بېانه) په شكل ثبت

ده خووينگ يې بايددوي څپې وي .

بيابان :

په كندهاري لهجه كي "بيابان" دوي څپې
ويل كېږي. خوشحال خان يې هم دوي څپې
كاروي:

زر و ما ته هسې خوار وو

لكه خـــــــاورې د بيبان

(ارمغان - ۳۲ مخ)

ميرزاحنان بارکزی وايي :
ستاله غمه څخه ورک پرېابان ښه يم
چې پرکورمي روغ عالم گل په عذاب کړ
(۶۳ مخ)

مولوي عبدالغفار بريالي ويلي دي:
چې لاله رنگه پر _____ بټي
بيا بان نه سي
کله وړای سي د شهرت پر ځيگر خال مفت
(اهار - ۱۴ مخ)

توان:

په لوېديځه لهجه کې دا لغت د لومړي
توري په سکون يوه څپه تلفظ کېږي. د کندهار
په پښتنو کې دا متل ډېر عام دئ، چې وايي:
"غر به در په شاکرم، توان به درپيدا کړم"
کامگار خټک دا لغت يوه څپه کار کړی
دئ:

ستا دواړه زلفينو توان پرې نه ښو په
ناتوان کې
هيڅ ويلی نه شم چې دې مخ دی په میان کې
(۱۴۴ مخ)

ميرزاحنان بارکزی وايي :
دعاشق بې ياره کله شي توان يودم
پتنگ کله له ډېوې ساتي ځان يودم
(۸۳ مخ)

نوري لهجې "توان" د لومړي توري په زور
(فتحه) دوې څپې وايي.
په کندهار کې "توانو" د نارينه وو د
نامه په توګه ايشوول کېږي. د ډيورنډ پر
کرښه باندي سپين بولدک ته نژدې د "حاجي
توانو" په نامه يو کلی سته.

توانا:

يوه څپه:

ميرزا خان انصاري وايي:
حياتي يې بې نقصانه
هم په هره چار توانا ده
(۳۱ مخ)

د يوې څپې بل مثال:

له اوله يې خپله روح په ده کښې پوکه
په دغه قوت تواناو، هـــــــــــــــــــــــم
شو

علیم

(۳۳ مخ)

دغه راز:

توانايي مي ڀه هر ڇا ڪڻي

د انايي د هـ ر يوه يم

(۸۳ مخ)

پریشان :

په لوېديځه لهجه كي د دې لغت وينگ د لومړي توري په سكون، دوې څپي دئ. خوشحال خان خټک او نور کلاسيک شاعران يې هم دوې څپي کاروي.

خوشحال و ایی:

تورې زلفینې پــــر مخ شان شان لرې

اوربل په وچولي پرېشان پرېشان لري

د نورو کـــو ډو ډو حاجت هیڅ

نشته

د سترگو سحر جهان جهان

لری

(ارمغان - ۲۹ مخ)

: L

پرېشان په خان کښې په ډېر حيرت يم

خه وم دا خه شوم په خه حالت

۲۰

چي تل مي خاي شول غرونه رگونه

زه دا پښه چا پسي مجنون صفت یم

(ارمغان - ۱۵۹ مخ)

پسرلی (سپرلی) :

پہ کلاسیک ادب کی دا لغتوںہ لہ کندھاری

لهجی سره سم دوی خپې راغلي دي (زیار صاحب هم

اشاره ورته کړې ده — ۲۹ مخ) ختيځه لهجه يي ۳

خپې وایي.

خوشحال و ایی:

تمام ژمی یې ساته په تماغه کښې

په هنر كـړه په پسرلي د باز دارئ

(ارمغان - ۱۰۱ مخ)

یا بل خای وایی:

د پسرلي گلونه څه دي چي يي ستايم
تر گلونو چي زېبا ده هغه ته يي
(۴۷۵ مخ)

(پسرلی) په ختيځه لهجه كي درې
خپي (پسرلي) ويل كي ږي .

يېنىمان :

پښېمان کلمه په لوېديځ گړدود کي دوي
 څپې او (پښېماني) درې څپې تلفظ کيږي. په
 نورو لهجو کي (پښېمان) درې څپې او مغیره
 شکل يې څلور څپې ويل کيږي. په کلاسيک ادب
 کي د لوېديځ گړدود قاعده مراعات سوې ده.
 خوشحال خان وایي:

چي نادانان دي چي فـلاسـقان دي
يـو دـم کـار وکـا بـيا زـر پـښـيمان دي
چي يـي پـه کـار کـښي پـښـيـمـاني نـشته
يـا عـاقلان دي يا صالحان دي
(ارمغان - ۲۳۰ مخ)

عبدالقادر خان وای:

نن یی وې چې سبا راشه خوله به درکړم
مددگار شي بخته! بیا مه شه پشېمان
(۱۳۰ مخ)

حمید و ایی:

زر په زر به یې سیا هی د خط پښې مان کا
دا د مخ په روښنایي باندې
مغروړ

(کلیات - ۷۳ مخ)

میرزاخان وایی:

نتیجه به پشیمانی له دې ځای یوسي
که په مینه همنشین شي له بدانه
(۱۸۶ - مخ)

کامگار ختک و ایی:

د وصال وعده دې کړې وه محکمه
نه پوهېږم چې بیا کوم یوه پشېمان کړې
(۱۳۵ - مخ)

بل خای و ایی:

زر پندېمان په خيلو بدو شه رقيبہ

يار مې ولې له راتلو پېښېمانه وې
(۱۵۴ مخ)

شمس الدين کاکړهم (پېښېمان) ويی هرځای دوه
خپيزکارکړی دئ . ده ويلې دي :
ياردې قتل لره راغی "شمس الدينه"
خدای دې نه کاندې پردانېکې پېښېمان
(۹۴ مخ)

مولوي بريالی وايي:
چې ليلا کـــــــــــــــــره د توبې دروازه بنده
د مجنون په مذهب کفر پېښېماني ده
(۱۰۹ - ۱۰۸ مخ)

(پېښېمان) کلمه په ختيځو لهجو کې د لومړي
توري په زور (فتحه) درې څپې ويل کېږي .

حرص:

په لوېديځ گړدود کې (حرص) د لومړي
توري په زېر (کسره) او د دوهم په زور
(فتحه)، دوې څپې تلفظ کېږي. نوري لهجې يې
يوه څپه وايي. په کلاسيک ادب په تېره بيا
د خوشحال خان د کورنۍ په شعر کې هم دوې
څپې کار سوي دي.

خوشحال خان ويلې دي:

د زړه شهر مې په ځای د قناعت دی
په ناحقه مې حرص پکښې امير کړ
(مرغلري - ۱۳۶ مخ)

يا بل ځای وايي:

قديمي د پښتنو جهل خرتوب و
اوس په طمع، په حرص درومي له ميانه
(کليات - ۲۵۳ مخ، کابل)

هجري وايي:

د ابلېس خبيث حرص درته تعين دی
پټ سپاهي کړه د ځان د خيره په صلاح
(۳۱۶ مخ)

عبدالقادر خان وايي:

د حرص په ځنځير سپي غوندي ځکاوه شي
زور قـــــــــــــــــوت که زيات تر شېر لري
طامعه

(۲۱۱ مخ)

یا :

د حرص د سپي غاښ مات په قناعت شوی
په زنجیر یې بیا د صبر وو ترلی
(۲۵۱ مخ)

حمید و ایی:

اضطراب مې د حرص کړې له زړه ليرې
قناعت قـــــــــــــوي لنگر د دې
جهاز را
(کليات - ۱ مخ)
با:

له صحبتہ يې کهنيت د حرص خېژي
دي پښه اصل کې پمن اهل دنيا
(کليات - ۵ مخ)

د کلیات په ۱۵ مخ کې "حرص" یوه څپه کار
سوی دئ، سبب یې دانه دئ چې حمید گویا دا
لغت یوه څپه وایه، بلکې دا دئ چې د نیم
بیتي رانقلوونکي "حرص" یوه څپه وایه او له
دې خاطره یې تر هغه وړاندې فعل دوې څپې
کړی او د نیم بیتي وزن یې په پوره کړی دئ.
ناسم ثبت یې:

شوځ بې شرم کولې حرص تر هسې حده
چې نه شرم کولې له خدايه نه
پروا
په دې بيت خو "حرص" بايد يوه څپه وويل
سي.

سم ثبت یی:
 شوخ بی شرمه کړې حرص تر هسې حده
 چي نه شرم ک کړې له خدایه نه
 پروا

په دې بیت کې بیا "حرص" دوی څپې راغلی دئ. زه دا دوهم شکل ځکه سم بولم چې په یوه بیت کې د یوه فعل دوه رازې ثبتې (کړلې، کړې) د حمید له "موشگافی" سره سر نه خوري او هر ورو باید په دې دوو شکلو کې یو د کاتب لاسوهنه وي. د دغه استدلال پر بنسټ باید د "کړلې" شکل د کاتب تصرف وگڼل سي.

دشمس الدين كاكړپه دېوان (دپشتوټولنې چاپ) كې هم داكانه سوې ده اوله بده مرغه په نوي چاپ (۱۳۸۸ش) كې هم همداسي ناسمه پاټه سوې ده . شمس الدين ويلې دي :

كه صورت يې وي ميري غوندي ناتوانه
هم له حرصه پرشاخلي باردعشق

(۷۳مخ)

که بیت په همدې شکل ومنو، نورشتياهم (حرص) بايديوه څپه ولوستل سي . خو په دوهم نيم بيتي کي د(هم) کلمه دناقل لاسوهنه ده چي له دوه څپيز(حرص) څخه يې يوڅپيزجوړکړی دئ . زه دا خبره په دې استنادکوم چي دشمس الدين په کلام کي نورځايونه (حرص) دوه څپيزاغلی دئ اوتاسي به يې مثال دهمدې بحث په پای کي ولولئ .

میرزا خان انصاري هم "حرص" هر كله دوي
خپې راوړي:
د حرص ځانگونه مات كړه
مخالف شه و هـــــــــــــــــــــوا ته
(۱۱۲ مخ)
با:

قناعت به دي هـاله په زړه قرار شي
چي يک لخته حرص رانسې له نسه
(۱۵۰ مخ)

زه د ده په دېوان (د کابل چاپ) کې پر
يوه ځای باندې پېښ سوې يم چې دا لغت يې
يوه څپه کار کړی دئ خو هغه بيت بيا د
مناقشې وړ دئ. دی وايي:
د زرگي پر کښت يې حرص د توقع دی
سیراب کېږي لـــــــه خریفه شی ربیعہ
(۱۶۱ مخ)

دلته رشتيا هم که (حرص) دوې څپې وويل
سي، د بيت وزن ته تاوان رسوي خو د همېش
خليل مرتبه دېوان مرزا خان انصاري (۱۰۹مخ)
کي بيا دا بيت داسي دئ:
د زرگۍ په کشت ئي حرص توقع دی

سیراب کیږي له خریفه له ربیعہ^(۱)
دلته وینو چي (حرص) که دوې څپې وویل
سي، په شعر کي وړانی نه پېښیږي او د (حرص)
د دوه څپیزتوب خبره پیاوړې کوي.
کامگارختک هم (حرص) دوې څپې راوړی دئ:
د حرص له بده رنځه به فارغ شي
؟

شمس الدین کاکړهم (حرص) دوې څپې راوړي :
ډېرنعمت ددنیالړپه حرص بولي
په صرفه صرفه اوبه چښی له دریا
(۳۳مخ)

ړمنځ (ړمونځ): یوه څپه
د کندهار په لهجه کي یوه څپه او په
ځینو نورو لهجو کي دوې څپې ویل کېږي.
خوشحال خان یوه څپه کاروي (د پېښور کلیات -
۱۸۲مخ د "خوشال ادبی پښتو" د ۳۲ مخ په حواله). پوهاند
زیار صاحب یې دغه وینګ د کرلاني ګردود وینګ
بولي. گویا کرلانی وینګ او کندهاری وینګ
سره یو راز دئ.

عبدالحمید مومند وايي:
زړه مې له غیرته پـــــــه کوگل دننه
دود شي

ړمنځ چي دې بې فهمه وهي گوتې په کاکل
(کلیات - ۱۳۴مخ)

یا بل ځای یې ویلي دي:
که څښتن یې په خپل فضل ړمنځ نه کا
ښي ښي ړیرې به شي سپکې لکه درب
(۳۴مخ)

دلته "ړمنځ" دوې څپې ویل کېدلای سي خو
زما په فکر دلته د (ړیرې) کلمه د جمع په
حالت کي ده او فعل یې باید (ړمنځي) وي. په
دې صورت کي نو (ړمنځ) باید یوه څپه تلفظ
سي. په دې ډول:

که څښتن یې په خپل فضل ړمنځي نه کا

^(۱) زما په خطي نسخه دوهم نیم بیتي داسي دئ:
"سیراب کیږي له خریفه له ربیعہ"

بښې ښې ږيرې بـــــــه شي سپکې لکه درب
د ارواښاد رښتين صاحب په لاس تهيه سوي
دېوان کې يې دغه بيت ته په حاشيه کېښلي دي:
"په چاپي نسخه کېښي د (ږمنځ) په ځای (درنې)
راغلي دي" دلته وينو چې د (ښې ښې ږيري) له
پاره (درنې) فعل د جمع په شکل راغلی دئ نو
له همدې اسите بايد د (ږمنځول) فعل هم د
جمع په بڼه (ږمنځي) راسي.

ميرزا خان انصاري وايي:

د ميرزا خبري ږمنځي
د معنا دي

چې غونچه ملوکي زلفي پرې تارتارکړم
(۸۱مخ)

مولوي بريالی وايي:

چې په عشق کې ځان تالا کې لکه ږمونځ
عاقبت به ځان رســـــــوا کې لکه ږمونځ
(اهار - ۳۱مخ)

دلته (کې = کړې) دئ خو د (کول) له
مصدره اخيستل سوې کلمه ده.

سُجْدَه : درې څپې

د کندهار په لهجه کې (سجده) زياتره
درې څپې (سُجْدَه) تلفظ کېږي. په کلاسيک ادب
کې زياتره دوې څپې کار سوې ده، خو د
ميرزاخان انصاري په کلام کې يو ځای درې څپې
کار سوې ده، چې دا راز وینګ يې له لوېديځ
گړدود سره ورته دئ.

یک جنس وارو سجده و ده ته وکړه
او شيطان يې امر نه مانه رجيم شوو
(۳۴مخ)

د هميش خليل په مرتبه ديوان کې دا غزل
د (ش) په ردیف کې راغلي ده:
یک جنس وارو سجده و ده ته اوکړه
او شيطان ئې امر نه مانه رجيم ش
(۸۷مخ)

(سجده) کلمه دلته هم درې څپيزه کار سوې
ده.

دميرزا حنا ن باركزي په كلام كي دري
خپيڙه (سجده) داسي لولو:
سجدي دشكراني كړم بسمل طوره
چي دزره غوښي مي توي شي په منگول ستا
(۳۹مخ)

:L

سروپښوته سجده زلفي په ډاګه
د هندوانووي له اوره سره کار
(۵۶ مخ)

سکندر :

دا نوم د خوشحال د کورنۍ په شعر او د پښتو په لوېديځه لهجه دواړو کي د لومړي توري په سکون دوې څپې ويل کېږي. نوري لهجې يې درې څپې وايي.

خوشحال خان ویلی دی:

نه بهرام وونه يي گور وو
نه ســـــــــــــــــکندر وو، نه دارا
(ارمغان - ۴۶ مخ)

عبدالقادر خان وای:

په سکنډر او په دارا یې وکړې چارې
په شــــــــــــــداد او په نمرود یې وکړې لا
(۳۲مخ)

دغه راز ۲۶۸ مخ او نور

حمید مومند و ایی:

که هر خویی جنگِ جدلِ په دنیا وکا
 خنې یو نه وړه سکندر و دارا هیخ
 (کلیات - ۶۲مخ)

په ۷۵ مخ کي چي "سکندر" درې څپې راغلي دي، هلته بيت سم نه دي لوستل سوي.

ناسمه لوستنه یی: "ونراوه سد د سکندر
خو خو ما خو خو" (سکندر - ۳ څپې)

سمه لوستنه یې: "ونړاوه سد د سکندر
خوځو و ما خوځو" (سکندر - ۲ ټپې)

بیل خای :

د کوم گل و نار بلبل و
سمنډر یی

(۴۷۲مخ)

ميرزا خان انصاري ويلي دي:
مهتر خضر و ما هسي اوبه راكړي
د سكندر ملكونه وينم بي مرآته
(۱۱۰مخ)

يا:

د سكندر د آييني ننداره
چا كره

دا جهان په جام كښي چا لیده بي جمه
(۱۸۲مخ)

دميرزا حنان باركزي په كلام كي هم پرده
خپيز (سكندر) باندي پېښېږو:
زما د زړه سكندريه كله ځني گزي
چي يې خط شورا ته خضرخوله حيات
(۴۶مخ)

د بلوچستان پښتواكېډمۍ چاپ دېوان (۵۹مخ) كي
هم د (سكندر) كلمه په همدې بيت كي دوې خپي
ثبت ده خود حنان باركزي د دېوان دلومري چاپ
مُدون چي د (سكندر) كلمه غالباً درې خپيزه
ويله، په لومري نيم بيتي كي لاس وهلي دي
او (سكندر) يې درې خپيزكړي دي:
سكندر د زړه مي كله ځني گزي
چي دي خط شورا ته خضرخوله حيات
(۱۴مخ)

شمس الدين كاكړكاكړپه كلام كي (سكندر) دوې
خپي كارسوي دي:
معلومېږي سنگدلي دخوبرويانو
آئينه كه د سكندر د احكايات
(۴۱مخ)

سليمان:

دا نوم په كلاسيك ادب او لوېديځ گړدود
كي د لومري توري په سكون او د دوهم په زېر
(كسره) دوې خپي (سلېمان) ويل كېږي. خو په
نورو لهجو كي د لومري توري په پېښ (ضمه)
او د دوهم په زور (فتحه) درې خپي (سليمان)
تلفظ كېږي. كامگار خټك وايي:
كله گل په هوار سور لكه سلېمان شو

چې بابل په نوا سر لکه داود شو
(۷۹ مخ)

یا :

د زړه تخت دې ځکه ونيوه ديوانو
چې دې گوټې د سلېمان لاره له لاسه
(۹۹مخ)

شلو مبی :

په کلاسیک ادب کې (شلمې) زیاتره دوی
څپې کار کوي دي.

خوشحال و ایی:

که د غواد بزو شلومبی خورې زیان یې نشته

الله تها

سڀي زياته ڪا په خور

(ارمغان - ۵۷ مخ)

په کندهاري لهجه کي هم (شلومبي) دوي
 خپي ويل کېږي. پوهاند زيار صاحب هم دا
 خبره تاييدوي (د خوشال ادبي پښتو - ۳۶ مخ). په
 نورو لهجو کي (شلومبي) درې خپي تلفظ کېږي
 او شين ته زور (فتحه) ورکوي.

(وگ: خلرم فصل د "شلومبی" لغت)

بنیادیں :

د خټکو د کورنۍ په اشعارو کې "ښایسته" درې څپې راغلې دي او د لوېديځې لهجې تلفظ یې هم درې څپې دي.

خوشحال خان وایي:

ښايسته د کندهار د چا په یاد دي
په دا حسن يې بنده واړه کشمير کړ
(۷۶ مخ)

عبدالقادر خان ویلی دی:

په راتله یې ښایسته د مزکې مخ (شو)
په دا شان څوک په زمین راغلی نه دی
(۲۶۹مخ)

عبدالرحيم هوتک وایي :

بنايسته کندهار ډېر ډېر يادومه
نه هيرېږي که هر څو يي هيرومه

عَبْد :

په کلاسیک ادب او لوېدیځه لهجه کې د لومړي او دوهم توري په زور (فتحه) دوې څپې تلفظ کېږي. په ختیځو لهجو کې (عېب) یوه څپه ویل کېږي. اردو تلفظ یې هم یوه څپه دئ.

حمید وایي:

مه کړه زار د نو خاسته حسن له جوړه
عيب نه څه ده غلطي د
نوآموز
(۸۵مخ)

ناتوان : دوې څپې

حمید ویلي دي:

په غرور د توان تېری په ناتوان مه کړه
چې د منه توله سپکېږي په سپر گوره
(کلیات - ۲۱۷مخ)

مراد: یوه څپه

(د لومړي توري په سکون)

حمید ویلي دي:

بې کرداره گفتارمحض سر درد دی
مونده نه شي د مراد مغز په دا پوچه
(کلیات - ۲۰۰مخ)

یا:

د مراد حسن ځنې ځي پا په رکاب شه
چې یې پاڅېده د خط غبار لــه مخه
(۲۰۱مخ)

میرزا خان ویلي دي:

د صورت په صفت ولي غلطیږي
له اوله مراد آواز دی له جرسته
(۱۵۰مخ)

دمیرزاحنان بارکزي په کلام کې هم (مراد)
یوه څپه لولو:

لامی نه و مراد د وصل پیدا کړئ
دهجران دلمبوددمي ترسرووت
(۴۹مخ)

شمس الدین کاکړهم (مراد) یوه څپه راوړی دئ
دی وایي :

هرسری دخپل یارلاس نیسي له مراده
خدای زه نن ورځ دغه څرنگه نامرادکړم
(۸۵مخ)

مشران او کشران : (درې څپې)
له کندهاری لهجې سره سم درې څپې وایي.
خوشحال خان له خپلو زامنو څخه د شکایت په
ترڅ کې ویلي دي:
مشران یې د شـــــــریه گنده پشم
کشران دي په مثال اومه حریر
(ارمغان - ۴۰مخ)
حمید وایي:
لـــــــري مشر مشره بخره کشر کشره
برابرنه دی چرگ بانگ لـــــــه ملابانگه
(کلیات - ۲۴۱مخ)
نوري لهجې یې دوی څپې تلفظ کوي
(دوکتور زیار، د خوشحال ادبي پښتو - ۳۳مخ)

+++++

۲ ، ۳ :کاف په قاف اړول:
د خوشحال په کلام کې زیاتره پښتو
کافونه په "قاف" سره اوښتي دي. لکه د کلا
پر ځای قلا، د چیکر پر ځای چیکر او نور.
دا کار په یقین سره د کاتبانو لاسوهنه
ده، ځکه خوشحال خان پخپله هم د دغو "قافو"
استعمال غندلی دئ. دی چې کله په سوات کې د
اخوند دروېزه ننگرهارې له پیرو
"ميانور" سره د مباحثې جريان بيانوي هورې د
ميانور د ناپوهۍ د اثبات له پاره یو دلیل
دا راوړي چې نوموړي پخپل لیک کې کافونه په
قافو اړولي دي:

کتابت یې لاپـــــــخوا و، راته کښلی
مشمــــل په جـــــــهالت و، ناپسندلی
نه یې خط، نه یې املا، نه یې انشا وه
فضولي یې خپله کښلی پـــــــه ملا وه
د سلـــــــوک د تصوف، واړه لافونه
په املا د کاف پـــــــر ځای واړه قافونه

(سواتنامه - ۵۰، ۵۱ مخونه)

پوهاند زیار صاحب هم په لیکلارښود
(۵۲مخ) کي دغه قافونه "چي په ختیځو ګردودو
کي دود لري" د پردیو اغېزه بولي او وایي
چي باید "معیاري ونه ګڼل شي" خو دا چي د
خوشحال په کلام کي یې بیا د کافو دغه اوښتل
د "لنډې غاړې" د ګردود اغېزه بللې ده (د
خوشال ادبي پښتو - ۳۵مخ)، د شامل ورځیره ده. د
ډاکټر پالوال صاحب په نظر په ختیځه لهجه
کي په قافو باندي د کافو اړول د "هندي
الاصله ژبو اغېزه" ده. نوموړي پر لوېدیځه
لهجه باندي د پارسي او نورو آریایي ژبو
اغېزې ته هم اشاره کړې ده (وګ: معیاري پښتو-
۱۱۵، ۱۱۷مخونه)

+++++

۳، ۳: سره ورته متل وشمه وراشي:

"د بولاق غوا منډنو بوتله":

هجري وایي:

له دېواره دي سر پورته که (کر) غلغل شه
ماوي غوا منډنو بوتله د بولاق
(۳۸۰مخ)

په کندهار کي هم یوه وراشه سته چي د
ډېر غالمغال او ښورماښور په وخت کي ویله
کېږي. وایي "د جتانو غلبېل اوبو وړی دی".

+++++

د پښو په ځای کي:

په پښتنو کي "د موچنو په ځای کي"، "د
کپیو په ځای کي" د کښېنستلو اصطلاح ګاني د
یو چا د اجتماعي موقف د ټیټوالي ښکارندويي
کوي. په کندهار کي د دغه راز مطلب له پاره
"د بوټو په ځای کي" وراشه باب ده. له دې
راز متنوعو وراشو څخه د ژوندانه د وسایلو

تغیر و بدلون (پنه، کپی، موجنه، بوټ) ډېر
ښه څرگندېدلای سي.

عبدالقادرخان وایي:

د پڼو پـــــــه ځای به ناست وی په مجلس
کي

اوس دي ناسته که په غیږکي د خپل یار شي
(۴۵۰ مخ)

حمید وایي:

هر چې تا غوندې دلبر یې په څنگ کښېني
د پڼو په ځای هـــــــــــــــــــــغو ته اورنگ
کښېني

(کلیات - ۳۱۱ مخ)

+++++

په پالوده کی غاښ وتل:

په کندهار کي "په پالوده کي غاښ وتل"
اصطلاح هغه وخت کارېږي چې یو څوک په ډېر
اسانه او ساده کار کي پاته راسي؟

حمید وایي:

د بوسې په هـــــــــــــــــــــوس غم کړه
رېوده

بدبختي مې ویوست غاښ په پالوده

(کلیات - ۲۰۶ مخ)

(د لرغوني شاعرۍ گړنې) کتاب کي دا
گړنه نسته.

+++++

هډوپوست کېدل:

د ډېر رنځ له امله دونه ډنگرېدل چي
یوازي یې پوست او هډوکي پاته وي نور یې
غوښه ټوله ویلي سوې وي.

حمید وایي:

زه د ستا له ډېره غمه هډوپوست شوم

ته زمـــــــــــــــــــــا لـــــــــــــــــــــه

خرابییه بي خبره

(کلیات - ۲۱۳ مخ)

دا وراشه په کندهار کي ډېره عامه ده.

نن رنځـــــــــــــــــــــور یم د کلو پر ږدنو
پروت یم

هډو پوسټ يمه طبيب راڅخه پردی سو
(سرامني اوښکي - د ليکونکي شعري مجموعه ،
۳۷ مخ)

د "لرغونې شاعرۍ گړنې" په ۲۵۶ مخ کې د
(هډو پوسټ کېدل) گړنې ته ليکل سوي دي : "ډېر
غمېدل ، دردېدل ، سختی گالل". دا يې ضمني
معناگانې کېدلای سي.

+++++

تر خېښ نس ورپېښ:

د کندهار په پښتنو کې دا متل عام دئ
چې وايي: "تر خېښ نس راپېښ دئ".
حميد هم دا اصطلاح راوړې ده :
اول مـــــــه وای مين شوی چې مين شوې
اوس راپېښه هر چې ده نسه په خوېښه
(۲۳۵ مخ)

+++++

۴،۳ - د (ښين) او (ړې) لرونکو
لغتو مشترکات

د (ښين) او (ړې) اوازونه د پښتو ژبې
له پاره خورا ډېر اهميت لري. د پښتانه او
پښتو زړه له همدې توري سره تړلی دئ که دا
توری د پښتانه او پښتو څخه ليري سي، له
دواړو څخه به يوه بې معنا کلمه جوړه سي.
لکه انگرېزي چې د (ډال، ړې، ټې) تورو په
تلفظ باندې له نورو اروپايي ژبو څخه
رابطېدلای سي، لکه عربي چې د حلقې تورو
(ح، ع، ق، ...) له مخې پېژندل کېدای سي،
لکه چينايي ژبې چې د "ونگ، بنگ، منگ، ..."
وشمه آوازو له رويه معلومېدلای سي، دغه راز

پښتو هم د "ښ، ږ" د لوېديځ او منځني ګردود له تلفظ څخه تشخيص کېدلای سي. د ختيځ ګردود تلفظ يې ځکه ما ياد نه کړ، چې هغه کټ مټ د (ځ) په شان دئ. (خور= خواهر) او (ښور= حرکت) کټ مټ يو راز تلفظ کوي.

پوهاند دوکتور زيار صاحب خولا په دې عقیده دئ چې د (مونشن) او (زوريځ) ښارو نومونه دي (مونښن) او (څورينښ) وليکل سي او دليل دا راوړي چې په الماني او روسي ژبو کې د (ښ) او (ږ) ډغونه "له پښتو سره ګډون لري" (وګ: ليکلارښود - ۵۵مخ). البته د پوهاند صاحب مراد د دغو اوازو هغه راز وينګ نه دئ لکه د پښتو په ختيځو او شمال ختيځو لهجو کې تلفظ کېږي.

د خوشال خان او د ده د عصر په نورو پښتو ادبياتو کې د (ښين اوږې) د کارولو او تلفظ کولو هغه مشترکات چې له لوېديځي لهجې سره يې لري، په لاندي ډول د الفبې په ترتيب وړاندي کېږي.

اخښل:

په نورو لهجوکي يې (اغښل) وايي.
ميرزا خان انصاري وايي:
چې اوږه يې د مظلوم په وينه واخښه
په هغو شوې جاودانه ښادۍ زوړۍ
(۲۳۳مخ)

اخښی:

د خور مېړه، د ماندينې ورور.
خوشحال خان په دستارنامه کې ليکلي دي:
"خسر د سړي پلار دی اخښي وروڼه شخيني
خويندې
د خسرعورتي واړه پـــــــه حساب کېښي
لکه ميندې
(۱۸۳مخ)

اخښي ته په نورو لهجو کې (اوشی) وايي.

+++++

بخښل:

په لوېديځه لهجه كي يې (خ) او (ښ) دواړه تلفظ كېږي او په كلاسيك ادب كي يې هم وينگ او كښنگ دواړه همدا سي دي. په ختيځو لهجو كي يې د (بخل) په شكل تلفظ كوي.

خوشحال وايي:

غر گناه راته د خس غوندي ښكارېږي
چې په مهر كرم رايشم بخېل كړم
(۱۲۷مخ)

+++++

پكښې:

د كندهار د لهجي دا كلمه په نورو لهجو كي (پكي) ويل كېږي. خوشحال خان يې د (پكښې) په ډول ډېر زيات راوړي. خه خوشي يې پكښې ايښې ده پوهېږي هر نفس چې دې واته ننواته كا
(۱۵مخ)

د خوشحال خان د دغه بيت عرفاني مفهوم حضرت شيخ سعدی ► داسي بيان كړی دی: "هر نفسي كه فرو ميرود ممد حيات است و چون بر می آيد مفرح ذات پس در هر نفسي دو نعمت موجود است و بر هر نعمتی شكری واجب" (وگ: د گلستان مقدمه).

يا:

شيخان چه هسي اوړده نمونځونه كا
پكښې باغونه اسونه جونه كا
پكښې رنگين رنگين گنډی ورېښمين سگني
پكښې د سپينو د سرو گنجونه كا
(ارمغان - ۱۰۹مخ)

+++++

پېښې:

پېښې د (تقلید) معنا لري. مفرد شكل يې (پېښه) ده، چې فشار يې پر دوهمه څپه راځي. په كلاسيك ادب كي يې مثالونه سته. په ختيځو لهجو كي د (پېښه = واقعه، حادثه) او (پېښه = تقلید) جمع دواړي په اوړده (ې) ليكي. د كندهار لهجي د كلاسيك ادب قاعده خوندي كړې ده.

رحمان وايي:
په هر شان چه يار خوښېږي زه هغه كړم
خپلول د صاحبانـــــــــــــــو په پېشو
دي
(۲۱۲ مخ)

+++++

ځېنډل ، چېنډل :
 ۱) کلمه د پښتو په زیاترو لهجو کې
 (ځکل، چکل) ده. په کندهارۍ لهجه کې یې
 (چېنل) تلفظ کوي. خوشحال خان وېلی دي:

که بیا دی له اغیاره ســـــــــــــــــره نه ده
 باده خټلې
 سکه ووايه دلبرې چې په څه دی دا طرب ستا
 (۳۳مخ)

يا:
كه دتن وينې يو جام وڅښې لا ښې دي
نه اوگـره د بخیلانو يو
كاشك
(۱۰۵مخ)
يا:

مستسقى یم
تل که هسی دکی پیالی خبیمه ، خبیمه ، خبیم
(۴۸ مخ)

قادر خان خټک ویلي دي :
چې داخل دي د دنیا په خرابات کې
په وار وار به واړه څښي د مرگ ایاغ
(۷۵ مخ)

+++++

خېښ:

د کندهار په لهجه کې "خېښ، خېښان" هغه دوستان او خپلوان دي چې د نجونو د ودولو له لارې خپلوان کېږي. نَسَبې خپلوانو ته خېښ نه وايي.

په ودو کې که خېښان یو له بل څخه ناراضه سي نو بدلزنی په بابولاله کې وايي:

چي پر مور وه، مور خو وکړه
چي وار پرڅېښي راغی، څېښي غول پر لينگو
وکړه

خو که يو له بل څخه راضي وي، داسي
وايي:

چي پر مور وه، مور خو وکړه
چي وار پرڅېښي راغی اميري کارونې وکړه
د کندهار په پښتنوکي دا متل عام دئ چي
وايي: "تر څېښ نس راپېښ دئ".

حميد هم دا اصطلاح راوړې ده:
اول مه وای مين شوی چي مين شوي
اوس راپېښه هر چي ده نسه په خوښه
(کليات - ۲۳۵ مخ)

بل ځای:

چي هر چا ده آشنایي نيولې څېښه
عاقبت به جدایي شي ورته پېښه
(کليات - ۵۰۵ مخ)

خوشحال هم د "څېښ" ویی په همدې
معنا راوړي:

څوک چه قانع دی مخدوم يې وگڼه
څوک چه حريص دی محروم يې وگڼه
که ورور که زويه که څېښ که دوست دی
چه ستاپه رای نه وی معدوم يې وگڼه
(رباعيات - ۶۴ مخ)

په رباعياتوکي يې د (خوښ) په شکل هم
کښلی دئ (۱۵۱ مخ). زه فکر کوم چي دلته به د
فارسي "خویش" رسم الخط اغېزه کړې وي.
هجری وايي:

ما هر گز راستي د چا ليدلې نه ده
برادر که يار و خویش که عزيزان دي
(۱۸۳ مخ)

ميرزا خان وايي:

کل همت يې په مجاز پوري تړلی
د لباس زبایي زیاته شوه له څېښه
(۱۵۵ مخ)

شمس الدین کاکړويلي دي:
پر صحرا لکه مجنون گرزم له خلقو
نه مي رازله بېگانه شي نه له څېښه

(۱۱۳مخ)

+++++

شرمېښ:

چه دادسا څښتن همه يو
که فهم وکړې لکه رمه يو
مرگ لکه شرمېښ راباندي ځغلي
د رب وفضل وته په تمه يو
(رباعیات - ۳۳مخ)

په کلاسیک ادب کې "لېوه" هم موندلای سو
او عموماً داسې فکر کېږي چې دا کلمه د
"شرمېښ" معنا لري. د کندهار په لهجه کې
شرمېښ او لېوه دواړه سته. ښاغلی ډاکټر
عبدالرازق پالوال د "لېوه" کلمه د ټولو
(درنده گانو) په معنابولي (معیاري پښتو -
۱۷۰مخ).

میرزا خان انصاري "لېوه" د ځنگله
درنده بللی دی او له دې څخه څوک د ښاغلي
پالوال د نظر ملاتړ موندلای سي ځکه شرمېښ د
دښتو او غرو درنده حیوان دی.
د شیطان دانش عذاب دی که باور کړې
چې یې نغوړې بد لېوه د تورځنگل دی
(۲۰۵مخ)

کندهاری مخلص وايي:

چې سموالی د چا نه واورې په غور
په ورو ورو تگ غلط مه سه د هر گړ
شرمېښ غلی تر شپانه پوري ورځي
څو چې ونیسي تر غاړه د بل مړ
(۱۶۹مخ)

په خوشحال فرهنگ - ۱۳۱مخ او د خوشال
خان خټک کلیات په وییپانگه - ۱۲۳۰مخ کې
شرمېښ د (شرمخ) په شکل لیکل سوی دی، چې دا
راز تلفظ نه د خوشحال خان خپل وینګ دی او
نه هم د خټکو.

+++++

ښانک:

له لرگو څخه جوړي سوي غټي کاسې ته
وايي.

خوشحال خان وایی:

نه په خوله گولي خوړلي د ټوپک^(۱)

نه نَمِ د لئمانو

د شانک

(۵۰ مخ)

یہ سواتنامہ کی راغلی دی:

د "تالی" که درته وایم یو کالی دی

ڊڪ ٻڌائڻ ۽ ڊڪ ڏيکارڻ جي ڳالهه ڏيکاري ٿي ته ڊڪ ڇا ڪري ٿو ۽ ڊڪ ڇا ڪري ٿو.

(۳۰ مخ)

رحمان بابا وایی:

چه یه اصل خدای نسکور وی پیدا کری

خوک به خه خوری دی دهر له ښانکه

(١٧٦ مخ)

هجرى ويلى دى:

عاشق زره هسی دیار په زلفو بای کرو

لکه بای کرو گدایانو په ښانک روح

(٣١٣ مخ)

عبدالقادر خان خٹک پی "ہنانکی" شکل ثبت

کری دی، چی د ٻانک مصغر دی.

هر چي وڃوڙي هغه ستا شي نوري پريڙي

دا دنیا د مهمانيه ښانکې دي

(۲۷۳ مخ)

یہ دستارنامہ (۱۴۳مخ) کی "شحنکونہ" ہم

ثبت دی

+++++

نسخ :

یہ کلاسیک ادب کی (پنخ) او (سخول) کلمات

د لوېديځې لهجې له وینګ سره سم راغلي دي.

خوشحال خان وایي:

په لویه ورځ به ستا په ګرېوان ښځی کړم

منگولی

(۱) په کلاسیک ادب کې توپک هر ځای په (ت) سره لیکل سوی دئ. پوهاند دوکتور زیار صاحب د (توپک) او (توپک) تر منځ زړه نازره دئ. یو ځای د (توپک) شکل تر (توپک) کره بولي (وگ) : د خوشحال ادبي پښتو- ۳۶مخ) خو بل ځای یې بیا په لیکلارښود (۲۰۸مخ) کې له دغه حکم سره سره د (توپک) شکل معیاري بللی دئ.

څه ته، څه دې ويل دي ستا د خون څه پروا دار
يم
(۱۱۹مخ)

په ختيځو لهجو كي يې كله (خ) تر مخ
ليكي او كله (ښ). (وگ: معياري پښتو - ۱۴۷مخ)
+++++

ښكار، ميرښكار:

ميرښكار، ميرښكار هغه څوك دئ چي د
ښكار چاري پر مخ وهي. په پخوانيو منصبو كي
(ميرآخور، ميرغضب، ميرمنشي، مير هزار، مير
شب، ...) بېلابېل ملكي او پوځي منصبونه ول.
د خوشحال فرهنگ په ۱۹۵مخ كي چي يې د
(ميرښكاران) معنا "د ښكار مهارت لرونكي، د
ښكار ماهران" كړې ده، د تامل وړ خبره ده.
خوشحال خان وايي:

د ښكار په كار كښي كه هر څو ښه يم
چه باز مې ځان دې هغه يو زه يم
په باز كه هرڅو قازوكلنگ نيسم
ريزه مې سپينه شوه ميرښكار لا نه يم
(رباعيات - ۲۵مخ)

+++++

ښكنځل:

خوشحال خان هر وخت دا كلمه د (ښكنځل)
په شكل راوړې ده او كه ځای ځای موړ د
(كنځل) پر شكل پېښېږو، هغه به يا د كاتب
لاسونه وي يا د مرتب. مثالونه يې دا دي:

واړه مست شو بد ويل كا
و سړيو ته ښكنځل كا
(۲۷مخ)

يا:

خوشحال چه تشه مينه په بل كا
تر حلق به پورته خالي ويل كا
خدای يې ورپرېږده يو هسې يار لری
په قهر راشی ورته ښكنځل كا
(رباعيات - ۶مخ)

حميد وايي:

چې دې وپاڅوي ما ته په ښكنځلو

څه په بد کې نېکخواهي کاندې رقيب زما
(کليات - ۱۶مخ)

د خوشحال خټک کليات په ځينو برخو کې د
(کنځل ، کنځا) شکلوته راغلي دي خو دې ټولو
مواردو ته يې کښلي دي چې په خطي نسخوکې د
(ښکنځل، ښکنځا) شکلوته ثبت دي گویا د کنځل
ثبت د کاتبانو او ناسخانو لاسوهنه ده. لکه
دا ځايونه:

که هر څو راته کنځل کا، يا قهريري
په خوله واړه شکر بار دی هغه کس
(۸۳مخ)

په لمنليک کې ورته کښلي دي: "لومړی،
دریمه، دوهمه: ښکنځل".

د سرو شونډو په شرابو چې بيخود شم
له مستيه رقيبانو ته کنځل کړم
(۱۲۰مخ)

دلته يې په حاشيه کې ورته کښلي دي "په
قلمي کې: ښکنځل".

په دستارنامه ۲۱۴مخ کې ښکنځل ليکل سوي دي
.

په سواتنامه کې لولو:

مخامخ په يو څو ورځې ښه نمانځه شم
پسې شابه حرام خور، گيدي ښکانځه شم
(۱۴مخ)

حميد وايي:

په دغه لمانځه نمانځه نه شي ښکانځه شي
چې دې زړه دی په رباب مخ په محراب
(۳۴مخ)

عبدالقادر خان ويلي دي:

په ښکنځل يې سرفراز عبدالقادر کړ
د ژوندون له باغه خوره سمنبربر
(۵۶مخ)

ميرزا احسان بارکزي هم د (ښکنځل) په وينگ کې
دکلاسيکوشاعرانو لارايستې ده :
تبسم يې له ښکنځلوسره زېب که
قدرزيات لري ترڅه چې شي شراب
(۴۳مخ)

+++++

ښندل ، شيندل :

د خوشحال په کلام کې دا دوه لغته سره بېل او هر يو پخپل ځای کې کار سوی دئ. "ښندل" د "بخښل، نثار کول، قرباني کول" په معناراغلی دئ. "سرښندنه" يې، چې د قرباني معنا لري، له مشتقاتو څخه ده. خوشحال يې هم په همدغه معنا راوړي. (وگ : دکابل چاپ دستارنامه — ۹۷مخ)

رحمان بابا وايي:
که ښندي مال و ملک واره
هیڅ رنگ نه مومي امان
(۱۹۸مخ)

عبدالقادر خان ویلي دي:
د خپل ځان دپاره نیم درم اسراف دی
چې په بل خونه ښندي بې اسرافې ده
(۱۷۹مخ)

حمید وايي:
چې دا هسې سرومال ښندي په ښکلیو
شوم "حمید" کړ محبت یخي داتا
(کلیات ۱۲مخ)

"شیندل" په فعلی حالت کې د "پاشل" په معنا راځي او په اسمي حالت کې يې هم استعمال د کندهار په لهجه کې عام دئ. "شیندل" د دال په زور (فتحه) د بولو (متيازو) په معنا په لوېدیځه لهجه کې ژوندی لغت دئ. د خوشحال په کلام کې "شیندي" د "ناوړه چارو، ناخوالو" په مفهوم راغلی دئ، چې دغه شکل يې د پښتو د لوېدیځي لهجې له "شیندل" سره تلازمي ورته والی لري. خوشحال وايي:

جن په حجاب کېښې د مور له څنگه
مگر ځان ژغوري د مورله چنگه
که په صحرا گرځي که کوڅه گرده شي
شده به وکا په خپله ننگه
(رباعیات - ۵۲مخ)

دغه راز بل ځای يې جمع شکل راوړی دئ:
گوره چې کيږي په خوشحال شندي

اوبه په څنگ کښې مرگ يې له تندي
له چا به څه لره مانه گيله کا
خود يې په ځان وکړې دا رنگ ناپسندې
(۲۹۹ مخ)

عبدالقادر خان وايي:
چې يې اوس په ټولولو نه مړېږي
همدا خپل دولت به وکا په تا شنده
(۱۸۵ مخ)

"شيندۍ" د بیکاره گل په معنا هم راوړی
دئ:

بد مخ ناحقه په زر پساله شي
ښه مخ چه بيا مومی پسول هاله شي
که هر څو رنگ لری سرې سپينې پانې
شيندۍ به چری نرگس باله شي
(رباعیات - ۱۵۵مخ)

اشرف خان هجري ويلي دي:
تا به کله هومره شندې په هجري کړې
که يې صبر ستا له مينې کړی فواد
(۳۲۳ مخ)

حميد وايي:

په بد خوی به د چا څه کړې
په خپل ځان به شندې وکړې
(کلیات - ۲۷۹مخ)

د شيندل لغت اوس په ميډيا کي د "گلانو
پاشلوله پاره" کارېږي. دغه استعمال يې زما
په نظر سم نه دئ ځکه په شيندلو سره هغه
فرحت او خوښي نه سي افاده کېدلای چې د گلانو
د پاشلو پر وخت چا ته ميسره کېږي.

په دستارنامه (۱۷۶مخ) کي (ښندل) د
(شيندل) په شکل هم راغلی دئ:

"مال تر ځان گران دی، چه په ډير ضرور
وگاټه شي - د شرم دپاره وشنده شي". دلته
که د کاتب غلطی نه وي پېښه، نو (ښندل) د
پاشلو په معنا کار سوی دئ **خوماته داسي**
ښکاري چې دمتن مرتب د(ښندل) کلمه دختکوپه
لهجه کښلې ده . په کابل چاپ دستارنامه
(۹۷مخ) کي دغه عبارت "وښنده شي" راغلی دئ.

+++++

غابښی:

د کوتل سر، تر غره د اوښتلو بند.
مثال يې "د کوړک غابښی" دئ.

خوشحال وايي:

مه کړه نادانه د نه کړو کار دی
دا چه پرې خېژی غابښی دشوار دی
خر دې کمزوری زبون لیده شی
چه دې پرې ایښې دا هومره بار دی
(رباعیات - ۱۴۸مخ)

په سواتنامه کي هم "غابښی" راغلی دئ خو
هلته يې د شعري ضرورت په حکم "غاشی" لیکلی
دئ او دا خبره پر دې حقیقت باندي یو بل
دلیل کېدلای سي چي خوشحال خان (ښ) د (خ) په
شان نه تلفظ کاوه.

هندوستان وته تور غر لري بد غاشي
پرې خاته به د لښکرو په غوغاشي
(۳مخ، دکابل چاپ)

په ارمغان خوشحال (۱۰۱۸مخ) کي يې هم
"غاشي" کېښلی دئ.

+++++

کښ:

ډېر کوچني ږغ ته ویل کېږي. هغه ږغ چي
د یوه شي د څکېدلو له اسیته منځ ته راځي.
عبدالقادر خان ویلي دي:

په تش کښ لکه هوسی راځني ترپلي
له یاری مې دې توبه شه چې د کښ يې
(۳۵۹مخ)

دا (کښ) د کاف په زوه ره کي ویل کېږي.
که د کاف په زور (فتحه) وویل سي نو بیا يې
معنا اوړي او د یو وار څکولو په معنا
کارېږي. حمید مومند وايي:

د خوبانو د خودیه په چلم کي
د یوه کښ تمباکو شه زما روح
(کلیات - ۵۶مخ)

+++++

کښتی:

د کښتۍ له پاره د پښتو په زیاترو لهجو
کي (بېړۍ) کلمه کارېږي، خو په لوېدیځه
لهجه کي د کښتۍ استعمال عام دئ.

خوشحال خان هم د کښتۍ کلمه زیاته
راوړي.

چې کښتۍ پکښې بیایي، په عظیم دریاب گدیږي
په بیولو د کښتیه ملاحان پوهېږي بس
(۸۳مخ)

په لوېدیځه لهجه کي (بېړۍ) د زولنو یو
ډول ته هم ویل کېږي.

+++++

کښته:

دا لغت له لوېدیځي لهجې پرته په نورو
لهجو کي (ښکته، کته) ویل کېږي. خوشحال خان
یې د لویدیځي لهجې له وینګ او کښنګ سره سم
راوړي.

هسې مال را مه کړه چې یې ځای وي تر زړه
کښته

هسې اموال راکړه چې یې ځای د زړه د پاس
(۸۶مخ)

رحمان باباوايي:

نه مي کښته ملک لیدلی دی نه پورته
خبر نه يم په یمین و په یسار
(۳۵مخ)

د کندهار ښځمنی د اتن په نارو کي دا
بند ډېر وایي:

پورته پنجاويي، کښته سپېروان دئ

+++++

کښل:

د خوشحال په کلام کي (کښل) هم د (لیکل)
په معنا راغلی دئ او هم د (مچول) او هم د
(ایستل) په مفهوم. د کندهار په لهجه کي
(کښل) د لیکلو په معنا عام استعمال لري.
خوشحال خان وایي:

که څوک زر کتابه وکښي له دې بابـه

که په کښل شي، زر به نور پسې اغاز کا

(۱ - مخ)

یا:

ستا په راز مې صورت سر تر پایه یو دی
زړه مې گوره په تصویر کښلی کتاب
(۳۵ مخ)

یا:

اول فکر د زړه وکړه، بیا ویل کړه
کاتبان تر کښو پخوا وهي مسطر
(۶۹ - مخ)

حمید مومند وایي:

څوک دې صبر آرام نه غواړي په عشق کې
د ازل کاتب دې کښلي په دا باب سخت
(کلیات - ۴۷ مخ)

عبدالقادر خان وایي:

د خپل زړه په تخته کښه عبدالقادره
په کاغذ د عشق ویل نه دي د کښو
(۱۴۹ - مخ)

رحمان بابا وایي:

چه رنگین رنگین مضمون پرې ښکلی نه وي
څه په کار دی د بیاض ورق رنگین
(۸۳ - مخ)

میرزا خان انصاري وایي:

په اوراق به یې نه مومي
نه چا کښلي په دفتر دي
(۴۸ - مخ)

بل خای وایي:

محبت خبري گرمي تر لمبه دي
کاتبان به یې په کومو گوتوکښینه
(۱۹۱ - مخ)

یا بل خای:

قلم ژبه د حال کښونۍ
سم گفتار یې ښه رهبر دی
(۴۹ - مخ)

د خوشحال خان کړوسی کامگار خټک وایي:

نه یې لوستی یو الف و، نه یې کښلی و یو
حرف

ولې درست وه پوهېدلۍ په اسرارو ما اوحی
(دېوان - ۱۵ مخ)

له دې څخه څوک ویلای سي چې د "کښل" ویی
تر دغه وخته لا هم د (لیکل) په معنا په
ختیځه ژبني حوزه کې کارېدی.

میرزا حنان وایي :

مُصَوِّرْکِه دې صورت کښی حیرانېږم
چې په څه دستور به وکارې ستاناز
(۶۷ مخ)

شمس الدین کاکړ ویلي دي :
چې پرکښې ما "شمس الدین" دغم سندرې
اوس

دلبرک _____ رکاغذ باد ده
_____ غه ورق
(۷۳ مخ)

خوشال خان بل ځای "کښل" د "ایستل" په
معنا کاروي. دی وایي:
چې یوسف یې د کنعان له شاهه وکیس
د نیک بخت ستوري زوولی و بشیر
(۶۶ - مخ)

دلته (کښل) د ایستلو په معنا راغلی دئ
چې د پښتو په نورو لهجو کې په دغه راز
مواردو کې (ایستل) یا (وباسل) کلمه
کارېږي.
یا:

په درست جهان به نه وي یو زما غوندي رسوا
بل
ورځم توره وکښلې چې مین واورم په تا بل
(۱۰۸ - مخ)

یا:

که ته تیغ د جفا وکارې و ما ته
ستا و تیغ و ته به سر لکه گیاه ږدم
(۱۳۶ - مخ)

دمیرزا حنان بارکزي په کلام کې (کښل)
د (انتظار) له پاره د فعل په توګه
د (ایستل) په معنا راغلی دئ :

بس که ډېر جوړ و جفا پر "حنان" مه کړه
چې یې کښل ستاد وصل انتظار سخت
(۴۷ مخ)

بل خای د (توبې) له پاره د ایستلوپرځای
(کښل) فعل کارسوی دئ :

چې توبه یې په ماکښه داستاله مینې
په یوه دیدن دي ولي شوچف چف
(۷۶مخ)

دکندهاربل شاعرشمس الدین کاکړ (کښل)
د ایستلوپه معناداسي راوړی دئ :
په ژوندوني څوغواص ترسرتېرنه شي
له دریابه کله کشلای شي گوهر بیا
(۳۵مخ)

مولوي عبدالغفار بريالي هم (کښل) د
ایستلو په معنا کار کړی دئ:
د تقوا جامې یې وکښې زما له تنه
اول ناز، دوهم ادا، دریم غضیب
(اهار - ۹ مخ)

رحمان بابا (کښل) د (مچول) په معناداسي
راوړی دئ:
ما چې زخم ستا د توري، په خوله کښل کړ
نور مي دا لذت بیا نه موند په مرهم کښي
(۱۶۱- مخ)

عبدالقادر خان خټک یې داسي راوړي:
دواړه لب به یې هغه عاشقان کښل که
چي له یاره سرومال نه لري لب
(د کندهار چاپ دېوان - ۱۵مخ)

د ختیځی لهجې ویونکي تر کاف وروسته د
(بن) په تلفظ کي ستونزه لري، ځکه نو (کښل)
د (ښکل) په شکل وایي. د همدې لهجوي
مجبوریت اغېزه ده، چي د عبدالقادر خان خټک
په نوي چاپ دېوان کي د دغه بیت لومړی نیم
بیتي داسي ثبت سوی دئ:
"دواړه لب به یې هغه عاشقان ښکل کا"
(۴۱ - مخ)

+++++

کښلی:

خوشحال خان دا لغت د (ښکلي، ښایسته)
په معنا راوړي. د کندهار له لهجې پرته د

نورو لهجو ويونكي د دې لغت په لوستلو كي
ستونزه لري او د (كشلي) په شكل يې وايي.
خوشحال وايي:

هر چې ستا په كشلي مخ باندي مين دي
هغه درسته شپه له ماهه گفتگو كا
(۳۱ - مخ)

دغه راز هجري ويلي دي:
په ازل چه يې جفا وكشليو وركړه
بيا يې زړه كا د دردمنو د وفا روغ
(۷۰ - مخ)

+++++

كشې (كشته خوا)

كندهاريان وايي:

"چي باد يې وي د كشې، اوريځ يې نه وي د
توبې".

مولوي بريالي وايي:

راته مه كاره ساره آهونه شيخه
د خلي د كشې له باده باران بد وري
(۱۳۸مخ)

په دستارنامه كي لولو:

"... په ناست په ناست تر نامه لاندي د
كشيه تر زنگانه دپاسه دا د پټولو ځای دي
مرد..."

(۱۷۷ - مخ)

عبدالقادر خان وايي:

له كشيه وچاوده وخت د صبا شو
په هر مسجد كي اذان ادا شو
راشه چې كشل دي كرم اوس به بېلېږو
په ځان زموږه صبا بلا شو
(۳۷۳ - مخ)

ميرزا خان ويلي دي:

له اورو يې شه باران پر ځمكه كشې كړ
ځای په ځای يې نباتات باندي كرلي
(۴۴ - مخ)

+++++

اينبول:

د پارسي (ماندن) په معنا.

د امر صيغه يې (کښېږده) ده، چي په
ختيځو او نورو لهجو کي (کېږده، کيږه) په
شکل کارېږي. په کلاسيک ادب کي د (کښېږده)
شکل عام راغلي دي.

خوشحال خان وايي:

زر دی چه زېرمه د ننگ و شرم کا
صحت د هر چا وبله گرم کا
ډېر گران کارونه په زر اسان شي
زر په فولاد کښېږده فولاد هم نرم کا
(رباعيات - ۷مخ)

عبدالقادر خان وايي:

د دنيا خوښي که وایه ورته کښېږدي
دروغجن دی که پرې غم د آشناورکا
(۱۷- مخ)

ميرزا خان انصاري وايي:

په گور کښي به يې کښيږدي
برې به پاس خاوري حجت کا
(دېوان - ۲۰مخ)

+++++

کښېنستل:

دا لغت د پښتو په ځينو لهجو کي
(کښنستل) ويل کېږي. زياتره ماخذونه يې د
لوېديځي لهجي له تلفظ سره سم (کښېنستل)
ليکي. خوشحال يې هر وخت په ټولو صيغو کي
له (ښ) سره يو ځای کاروي. دی وايي:
په هر ځای چي څو محبوبې سره کښېني
هغه ځای مې تر جنت ښايسته لا کا
(۷ - مخ)

يا:

که هيڅ کاروبار دې نه وي درته وایم
هسې مه کښېنه بې کاره، نا په کار
(۷۱- مخ)

کامگار خټک وايي:

څوک چي کښېناسته د ميني په اورنگ
نه يې سيال دارا شکوه دی نه اورنگ
(دېوان - ۵۵مخ)

ميرزا خان وايي:

چي پر تخت د سليمان باندي ديوکښيناست
او په حکم يي عمل مار و لرم کا
(۲۹- مخ)

له موضوع **سره** د ارتباط له مخي به بده
نه وي د "کښېنول" پر مصدر باندي هم ورغږېږم.
نچار (ترکان) د دروازي چوکات جوړوي،
بنا (گلکار، ختگر) يي په دېوال کي کښېنوي.
جوړول د انگرېزي (make) انډول او کښېنول
بيا د (installation) معادل دئ. په پښتو کي د
ځينو افعالو سره بېلول ډېر ضروري دي.
په ليکلارښود (۳۸ مخ) کي "دروازه
کښېنوله" جمله د "دروازه جوړه کړه" په
معنا تعبير سوې ده، تېروتنه او بايد سمه
سي.

کښېنستل د (رفع حاجت) په معنا هم
کارېږي. ډاکټر د کوچني (ماشوم) له مور څخه
پوښتنه کوي "دا هلک نن څو واره کښېنستلی
دئ" يعني څو واره يي (رفع حاجت) کړی دئ. د
نس ناسته له همدې کښېنستل څخه مشتق سوې
ده. اوس چي زه د غونډي يا ميټنگ له پاره
په رسنيو کي د (ناسته مي ورسره وکړه) جمله
اورم، ډېره خوا مي بدېږي. دا د فارسي ژبي
په پېښو د (نشستی داشتم) ټکي په ټکي ترجمه
ده. دغه راز دا لاندې جملې د معنا له مخي
يو له بله توپير لري:
"ډوډی تيارول" د "ډوډی پخول" معنا نه
ورکوي.

بنا بام ته زينې وځيژولې. مطلب يي دا
دئ چي زينې يي جوړي کړې.
د بادرنگو جوړنگ (بوټی) وغزېدی يعني
وده يي وکړه.

سړی په گامو سو، يعني رهي سو.
بوټ ساز بوټ پر غالب سپور کړ.

+++++

کښېښ:

د خوشحال خان او د هغه د کورنۍ د
شاعرانو په کلام کي دا لغت د ايښودلو په

معنا د لويديځي لهجې له استعمال سره سم،
خو په لږ بدلون راغلی دئ. په لوېديځه لهجه
کې (کښېښو، کښېښود) ويل کېږي. له امکانه
ليري نه ده چې د (کښېښ) کلمې د پای پر
توري به کاتب پېښ (ضمه) ايښې وي. که دا
امکان سهې وي نو د (کښېښو) د استعمال
اورشو نوره هم پراخېږي.

خوشحال خان ويلي دي:

قارون ولاړ تحت الثرى لره لا درومي
موسى پاس پــــه عليين کښېښ قدم
(۱۲۳- مخ)

کامگار خټک ويلي دي:

چې جمال دي برهنه شـــــــــــــه له نقابه (۲)
په ادب ورته مخ نمر په زمين کښېښ
(دېوان - ۴۷ مخ)

+++++

کوشني:

کوشني د پارسي (پاپوش) په معنا په
کندهاري لهجه کې ژوندی ویی دئ. د
کندهارنوجوني په لوبوکي وايي:
"کوشني می اوبو يووړې، غيم يې چې يو يې
وړي، پلار مي سوداگر دئ بيا به نوري راته
راوړي".

رحمان باباويلي دي:

د دينداري ارتينې له يوې کوشني

(۲) د دې بيت له مقطع څخه داسې څرگندېږي، چې دا غزل دي
شاعر د "سعید" په جواب کې ويلي وي. مقطع داسې ده :
د کامگاريې و جواب ته څه امکان دی
چې سعید په پښتو ژبه تزئين کښېښ
سعیدويلي دي :

د سعید شعر که گل د يوه باغ دی
دې غزل په پښتو شعر تزئين کښېښ

(دېوان - ۸۷ مخ د همېش خليل مرتبه)

بايد وويل سي چې د سعید په دېوان کې د دغه غزل د ټولو
قافيو (کښېښ) د (کشيش) په شکل کښل سوی دئ او په مقطع کې
يې "پښتو" هم "پښتو" ليکلي ده!!

د کامگار خټک د دېوان په (۵۶ مخ) کې هم د دېوان
ترتيبوونکي د "کښېښ" پر ځای "کشيش" کښلی دئ او په حاشيه
کې ورته کښلي دي: "چ: کښو".

صدقه شه ســـــــــــــــــل بي دینه نارینه
(۸۷ - مخ)

+++++

مېښک:

د خوشحال خان په کلام (د کامل چاپ) کې
(مشک) د (مېښک) په بڼه ډېر لیکل سوي دي،
نېڅه چې ولي؟ که يې همداسې وليکوه، نو د
پښتو په ختيځو لهجو کې يې بايد (مخک)
ووايي! ما له هيڅ پښتانه څخه دا راز وینګ
نه دئ اورېدلی. د (مېښک) په تلفظ کې د
لوېديځې لهجې ويونکي هيڅ راز مشکل نه لري
خو دا تلفظ د کندهار په لهجه کې نسته، سره
له دې به يې يادونه له گټې خالي نه وي.
زلفې يې ښکاره کړې مېښک عنبر يې په ماتوی
کړل

اوس به له دې پسه څه عطار لره وردروم
(۱۳۷ - مخ)

د خوشحال رباعيات بيا (مشک) ليکي:
بارخو يې نه دی گل د گلاب دی
زلفي يې طعن د مشک ناب دی
راشه که دواړه شونډې يې گوري
چه پرې مستېږي هغه شراب دی
(۱۲۳ - مخ)

پوهاند زيار صاحب د (مېښک) ويی په "را
پښتو شويو پورويوونو" شمېري (وگ: د خوشحال
ادبي پښتو - ۳۹ مخ) گویا په (مېښک) کې راغلی ښين
په حقيقت کې د پارسي شين دئ.
(مشک) که په شين وليکل سي، ما ته سم ايسي.
مېښک يې خوشي ناوړه بڼه ده.

دکندهار شاعرشمس الدين کاکړوايي:
نرخ دمشکوبه ارزان که په خُتن کېږي
که نسيم راوړي له زلفوبوی داستا
(۲۹ مخ)

+++++

نڅښه:

د خوشحال کلام دئ، چې وايي:
ډيرې لري نښې د صورت د زيبايی

څه خو درته وایم یو څو نخښې آشکارا
(۷- مخ)

د "نښې" لغت ته یې په لمنلیک کې کښلي دي چې په "لومړۍ، دوهمه، دریمه" خطي نسخه کې په دواړو مصرعو کې: "نخښې" راغلي دي. باید ووايم چې له لومړۍ خطي نسخې څخه یې مراد هغه نسخه ده چې د خوشحال خان په ژوند کې په "۲۲" شهر رمضان سال ۱۰۹۹ در مقام جانکوړه" کې لیکل سوې ده. ښاغلی استاد حبیب الله رفیع په دې نظر دی چې دا نسخه د خوشحال خان په خپل لاس لیکلې سوې ده (وګ: خوشحال ریویو، درې میاشتنۍ مجله، ۶۸ مخ، د ښاغلي رفیع مقاله، پښتوا کیدیمې، پشاور). دا نسخه په خوشحال خټک کلیات (د افغانستان د علومو اکاډیمۍ) کې "لومړۍ قلمي نسخه" بلله سوې ده. د دې غزلي په مقطع کې یې د (نخښه) کلمه د (نښه) په شکل راوړې ده، خو په حاشیه کې ورته کښلي دي چې په قلمي نسخو کې (نخښه) ده.

عبدالقادر خان ویلي دي:
د بوریا نخښې په تن د مسکینانو
لا ښایست تر منقش جامو د زر کا
(۱۷- مخ)

+++++

ورېښم:

د خوشحال په کلام کې له "ورېښته" څخه (ر) غورځول سوې ده خو په "ورېښم" کې بیا پاته ده. ورېښم په کندهار کې په همدې شکل ویل کېږي خو د پښتو په ختیځه لهجه کې یې (و) ځنې غورځولی دی او "رېښم" تلفظ کېږي. خوشحال یې "ورېښم" لیکي:
د کیمخواب وته یې مه غږوه سترګې
په ورېښمو کې چینجی دي د حریر
(ارمغان - ۴۰ مخ)

+++++

وښی:

وېښی د (باهو) په معنا باندي د کندهار
په لهجه کي مروج لغت دئ. خوشحال خان هم
راوړی دئ.

د خوشحال خټک دپاره چې می خور شو
په مغان مې وېښي کېښول باهو هم لا
(۱۸ - مخ)

+++++

وېښته:

د کندهار په لهجه کي (ورېښته،
ورېښتان) د (وېښته) او (وېښتان) په نسبت
زیات ویل کېږي. خو (وېښته او وېښتان) هم
عام رواج لري. خوشحال خان دا دوهم شکل
راوړی دئ.

هر وېښته چې په صورت باندي لیده شي
که پرې ځیر شي د شناخت ور به درته واز کا
(۱ - مخ)

دغه راز رحمان بابا ویلي دي:
د صورت له عیبه هسې پاکېزه دی
لکه ذات د وېښته نشته دی په ها
(۱۷ - مخ)

اشرف خان هجري ویلي دي:
په بدن مي وېښته ودري بې شکه
چه قصه د وامق یاده له عذرا کا
(۳ - مخ)

عبدالقادر خټک وايي:
سپين وېښته د بدنمې په وسمه تور کا
چې آرزو د صفا رویو د وصال کا
(۲۰ - مخ)

خوشحال خان له لوېديځ گړدود سره سم
"وېښته" د جمع په صورت کي هم کاروي او صفت
يې "څېره، زړه = زېره" راوړي.

وېښته يې دسرڅېره دتن هم څېره
گرلنډېدرنگي

يکدله

گڼډوره
خورلونه

مړېږي

(ارمغان — ۹۰ مخ)

پوهاند زیار صاحب د خوشحال خان پر دغه
"زړه" صفت باندې د (زیر) د مونث خیال کړی
دئ (د خوشحال خان ادبی پښتو - ۵۰ مخ) چې د تأمل
وړ دئ. د (زیر) مونث شکل د (ړ) په زور
(فتحه) باندې ویل کېږي. که (ړ) ته زوه رکې
ورکړه سي، هغه وخت نو بیا مونث شکل نه
بلکې د جمع شکل دئ. د خوشحال خان (زړه) د
(ړ) په زوه رکې باید تلفظ سي.

+++++

هېښ:

هېښ د (حیران)، (هک پک) او ځای ځای د
(ساده) معنا لري. دا لغت له لوېدیځ ګړدوده
پرته په نورو کې د تلفظي ستونزې له اسیته
د استعمال مواردنه لري او که لري یې، هم
ډېر نادر دي. خوشحال خان د (هېښ) لغت
زیاتره د (ساده، اریان) په معنا ډېر راوړی
دئ.

څوک به ما غوندي یو هېښ په زړه ساده وي
چې وفا غواړم له کبلیو، په دا اش یم
(۱۱۶- مخ)

په دا هومره هوښیاریه هسې هېښ یم
څوک چې زهر راته نوش کا هم منل کړم
(۱۲۷- مخ)

یا:

ستاد خولې خبرې نورې د زړه نورې
زه خوشحال خټک یو هېښ یم پرې باور کړم
(۱۴۵- مخ)

میرزا خان انصاري ویلي دي:
د دنیا په چاري پوه تر انده تېره
څه د دین په طلب نه پوهېږې هېښه
(۱۵۴- مخ)

+++++

۳، ۵: ږې لرونکي لغتونه:

بروه:

بروه د کندهار په لهجه کې (ګیدري) ته
وايي (لس زړه پښتولغتونه).
خوشحال وایي:

هم يې وينم ، هم يې اړوم ترې تېرېږم
چې په څنگ راته بږوه كابو بو
(۱۷۱ - مخ)

يا:

در پېښه مه شه د بخت كږوه
خونى مزرى كا په تا بږوه
د باز شړلې زرکه مې وليده
د باد خوركو باندې زوړه
(رباعيات - ۷۵ مخ)

په چاپي دېوانو كې د دې بيت (اړوم) د
(اړوم) په شكل راغلى دئ او دا يادونه د
دغه مخ په حاشيه كې هم سوې ده. دا خو د
اړولو برخه ده چې پخپل ځاى كې په تفصيل
سره څېړل سوې ده.

+++++

ږغ:

د پښتو دغه متنازع فيده لغت په ځينو
لهجو كې (غر) ويل كېږي. خوشحال خان د (ږغ)
شكل راوړى دئ او ځاى ځاى يې د (ژغ) په بڼه
هم استعمال كړى دئ. هغه ځايونه چې دا كلمه
پكښې د (غر) په شكل كار سوې ده، ما ته د
خوشحال خان خپل وينگ نه ايسي. مثالونه يې:
د بد زويه ږغ د فسق و د فساد ځي
د ښه زويه ځي نارې په ملكوت
(۳۸ - مخ)

يا:

خوشحال خان د خپل لمسي "معظم" په
مرثيه كې وايي:
څه د بدو ږغ وچې ماښام راباندې وشو
تندر ؤ، يا توپ ؤ پرې مې تخنې تخنې زړه شو
(۱۸۱ - مخ)

يا:

چه يې لرزه وه په ملك له جیشه
زړه يې شاد كام ؤ له هره حیثه
گوره په گور كښې هغه شاهان دى
چه ږغ يې نه شى د مرگ له طیشه
(رباعيات - ۶۰ مخ)

دغه راز د رباعیاتو په ۲۲۸ مخ کې هم
(ړغ) ثبت سوی دئ.

ژغ:

رښه ډېر اولاد دې راکړ، منت دار یم
د خوییه ژغ یې بیایي په هر لور
(۵۹ - مخ)

یا:

چې مې نوم په ژبه واخلي هسي خوښ یم
لکه ژغ د خلاصې وشي په بندیانو
(۱۸۰ - مخ)

محشي ورته کښلي دي چې په دریمه او
څلورمه نسخه کې (ړغ) ثبت دئ.
په دې بل بیت کې هم (ژغ) ثبت سوی دئ
خو په حاشیه کې لیکلي دي چې په څلورمه خطي
نسخه کې (ړغ) دئ.

د رسا ویشتلې کله توان د ژغ وي
په فراق کې ناره مه وهه له باره
(۲۹۱ - مخ)

غږ:

په عالم د مجنون غږ دی، مرد مې بوله
په محشر که ځنې وړاندې خپل علم وړم
(۱۳۵ - مخ)

+++++

ړو: (قسمیه)

خوشحال خان وایي:

په وفا د عاشقانو
د معشوقو په جفا ړو^(۱)

د وصال په سل خوښیه
هجران پـــــــه زر بلاړو
(۱۷۲ - مخ)

دا کلمه د (قسم خورلو) په مفهوم
کارېږي. (په) دلته د (قسمیه) کلمې وظیفه
سر ته رسوي او له ظرفي یا استعلايي آداتو

^(۱) په ارمغان خوشحال (۴۸۳ مخ) کې د دې ټولې غزلې د پای قافیوي (ړو)
په (گو) اړولی او د خوشحال شعر یې خنډنی کړی دئ.

سره باید مغالطه نه سي. په فارسي ژبه كي
(ب) د قسميه توري كار وركوي.
بجان دوست كه غم پرده بر شما نه درد
گـــــر اعتماد بر الطاف كار ساز
كنيد

دلته (بجان دوست) معنا (د دوست په سر
مي دي قسم وي). په عربي كي (واو) د قسميه
توري له پاره راځي:
"والعصر"، "والشمس" يعني قسم مي دي په
مازيگر وي، قسم مي دي په لمر وي.
د (ړو) كلمه د كندهاريو شاعرانو په
كلام كي سته:

مولوي عبدالغفار بريالي وايي:

ړو په ناز د دلبرانو
ړو په آه د سوخته گانو
ړو په كبر د خوبانو
ړو په درد د بېدلانو
(اهاړ- ۹۵ مخ)

د ميوند د ډاگ قهرماني، ملالي ويلي دي:
كه په ميوند كي شهيد نه سوي
خدايړو لاليه بې ننگي ته دي ساتينه
(ځيني كسان دا لنډي د "ړو" كلمي
داستعمال له وجهي جعلي بولي او وايي چي
"ړو" د دې سيمي لغت نه دي. مگر تاسي د
ارواښاد بريالي په شعر كي ولوستل چي هغه
مرحوم يې په رواني سره كاروي. "ړو" كلمه
له كندهاره تر اټكه د استعمال پراخه اورشو
لري. حميد مومند په نيرنگ عشق كي پنځه
ويشت بيته د (ړو) پر قافيه باندې سره تړلي
دي (وگ كليات - ۴۳۰، ۴۳۲ مخونه).

خوشحال خان بل ځاي ويلي دي:

چي سر په مخ كي كيږدي، زړه دې ډوب په
اندېښنو شي
په خداي ړو كه خبر يې د خـــــاصانو
له ســـــجوده

(۲۰۸- مخ)

يا:

مرگ د رقيبانو
ژوندون د حبيبانو
خدای ږو په هنگام د وصل کيږي دا دوه کاره
(۲۱۷- مخ)

هجري وييلي دي:
نور به تېر عمر رانه يشي په رب ږو
که نـــــــظر تغيرد کسيو په ژړا کړم
(۸۴ - مخ)

په متن کي "... په رب گو" ليکل سوی دئ
چي په قطعي ډول يې د اشرف خان هجري خپل
وينگ نه سو بللای.

پوهاند دوکتور زيار صاحب په (گ) باندي
د (ر) اړول له معياريت څخه سرغړونه بولي
اوکړی يې (وگ: ليکلارښود - ۵۲مخ)

+++++

سرړه:

د کندهار په لهجه کي د غره د مېړه ښځه
"سېره" بولي (وگ: ښکار او کندهار—
۳۳مخ). خوشحال خان يې د "سرړه" په شکل
ليکي:

زرکه دې لېرې له بازو گرځي
سرړه دې لېرې له پړانگه غورځي
گڼه بڼې به يې په پورته غورځي
په څوکه کښېوزی نوره به پرځي
(رباعيات - ۲۰۰مخ)

په سواتنامه کي لولو:
هم گاوزه، بزونه، سرزې هم کوته پايي
اما ورکې کړې توپچيانو څه به وايي
(۸ - مخ)

+++++

سېږمې:

د پزي غارو ته وايي. د کندهاري لهجه
وينگ يې (سېرمې) او د ځينو لهجو تلفظ يې
(سېرمې) دئ. خوشحال خان يې د لوېديځي لهجه
وينگ ته نزدې کاروي.

خوشحال وايي:
په عطرو ډوبه هغه خوش رویه

راغله ناگاهه له يوه سويه
تمامه شپه يې راسره تېره کړه
سپېرمې مې ډکې دى د دى له بويه
(رباعيات - ۴۷ مخ)

د پښتو په ځينو لهجو کي سپېرمې ورته
وايي. په ارمغان خوشحال کي هم يو ځای په
همدې بڼه ثبت دي:

دارچيني د پرمهرې سره لازم دي
د سپېرمو نسوار يې يوسي رنځ له سره
(ارمغان - ۸۰ مخ)

دغه نساوارو ته په کندهار کي د "پزي
نساوار" وايي.

کندهارى مخلص وايي:

پر تندي دي خولى ايشېده په ناز
نه خبرېږي په دربي د لوړ جهاز
هغه وخت به درڅرگند سي خپل همت
چي دي بوى په سېرمو ننوزي د غاز
(۱۶۶ - مخ)

+++++

غږېږ:

د کندهار په لهجه کي همداسي ده خو په
نورو لهجو کي (غږېږه) ويله کيږي.
ميرزا خان انصاري ويلي دي:
د عالم هنر به واړه پرې تمام کړم
که سرکښ خاطر په غېږ کي ونيسمه
(۱۸۴ - مخ)

شمس الدين کاکړويلي دي :

بي کامه بي زبان لکه رباب ديارپه غږېږکښي
هردم کوم له شوقه تن تناتانتنا
(۳۰ مخ)

+++++

کريږه:

کندهاريان يې (کريږه) بولي.

حميد وايي:

چي "حميد" د يار له غم کا سوې کريږه
د پيريانو غوني زير دېوان په دوک شي
(کليات - ۲۸۹ مخ)

+++++

کیران: (کریان)

(کور) هغه خپرونکی حیوان دئ، چي په پارسي يې (کفتار) بولي. د کندهار په لهجه کي يې جمع (کریان) ده او خوشحال خان يې هم دې ته ورته کاروي. په فراقنامه کي لولو: شغلان، گرگان، کیران پاس پښې ږدي په گلان (۴۵ - مخ)

+++++

کیرلی:

دا لغت په لوېديځه لهجه کي پوره عموميت لري خو په ختيځه کي ځای "غندلی" نیولی دئ.

خوشحال وايي:

بل ته شړلی، لیرلی تا یم
بیا په دا کارکښي کړلی تا یم
چه ستا په نه دید د ځنکندن شوم
که مې ته نه وژني وژلی تا یم
(رباعیات - ۲۰ مخ)

په دستارنامه کي د لور د ودولو په برخه کي لولو:

"... چه په اصل په نسب کړلی نه وي، د دین د صلاحیت په ځلیه متحلي وي، و هسې سړي دي ورکوله شي".
(۱۳۱ - مخ)

میرزاخان انصاري وايي:

په طلب يې نحسیت له ستوریو واخیست
په ښه خوی يې هیڅ ساعن؟ نه دی کړلی
(۴۷ - مخ)

دکندهارشاعرشمس الدین کاکړویلي دي :
خوبه شماری منجمان زما د وصل کوکب
خوبه له لاسه د فلک په بخت کړلی گرزم
(۸۷ مخ)

+++++

میر:

نر پسه ته ويل كېږي. د كندهار په لهجه
كي د (مېر) بڅينه شكل (مېر) ده، چي په نورو
لهجو كي يي (مېړه) بولي.

عبدالقادر خان وايي:

وداني د كائنات ده په درې څيزه
اول مېر، دويم غنم، دريم غنډ دی
(۲۵۹- مخ)

+++++

وړی:

په كندهار كي (وړی) د انگورو يا غنمو
(خوشې) ته وايي. خو زیاتره د غنمو له پاره
كارېږي. د اومو انگورو له پاره (ډنډوری)
او د پخوله پاره د (واشكي) كلمه رواج
لري. خوشحال خان د (وړي) كلمه د انگورو له
پاره راوړې ده:

زړه مې سر تر پایه واړه آبله دی
په فراق کې، لکه وړی د انگور
(۵۴ - مخ)

+++++

۳، ۶: د (ن) مشترکات:

ورونه:

خوشحال د "ورور" جمع "ورونه" او د
تذکیر آلت دواړه په (ن) ليکي او دا تلفظ
يې له كندهاري وینګ سره یو شان دی. په
ختیځو لهجو كي دا دواړه لغتونه په نون ويل
كېږي.

خو تجربه نه كړې خپل زويه ورونه
هومره د ديو په كار مه مونه
زويه هغه دی چه ځان څرګند كا
ګڼه بهتر دی له زويه لونه
(رباعیات - ۶۲مخ)

د پښتو په نورو لهجو كي ورونه په نون
ويل كېږي. زیار صاحب وايي چي خوشال "ورونه

او غین له کښېني گړدود سره سم په (ن) پای
ته رسوي" (وګ: د خوشحال ادبي پښتو - ۳۸مخ). د
لیکلارښود په (۲۷۷مخ) کې د نون شکل د لهجوي
ارجحیت تر اغېزې لاندې کره بلل سوی دی.
خوشحال خان په فراقنامه کې ویلي دي:

سکه وروڼې قتل کړي
ده یې مال گنجونه وړي
(۶۶ - مخ)

په حاشیه کې ورته کښلي دي " وروڼې =
وروڼه یې".

عبدالقادر خان وايي:
بې عمله به دي ښه په چا و نه شي
نه په وروڼو په پلارونو نه په ترو
(۱۳۶ - مخ)

دغه راز په (۲۷۱مخ، ۳۶۹مخ، ...) کې هم
وروڼه په (ن) کښل سوي دي.

حمید هم د (ن) په برخه کې د خټکو لار
اخیستی ده. دی وايي:

د یار یار د خپلو خپل د وروڼو ورور یم
لکه ومه هغه شان په خپل انځور یم
(۳۲۷ - مخ)

+++++

انګن:

په لوېدیځه لهجه کې همداسې ویل کېږي،
خو ختیځه لهجه لکه د (ښ) له آواز څخه چې
ځان پېچي، د کلمې د پای له (ن) څخه هم حتی
الوسع ځان ساتي او په دې لړ کې یې د
(انګن) پر ځای (انګر) **ډېرکاروي**.

دخوشحال خان په کلام کې دواړه **شکله**
لیدل کېږي. یوې هر وروڼه دکتب لاسوهنه ده.
تاریخي وژبني قرائن پردې باندې دلالت کوي
چې (انګر) به دکتب دتصرف نتیجه وي.
خوشحال وايي:

ځان وزره مې هم چاپیردرسره درومي ای
نگارې!

چې گهي پـــــــه شین شین په انګن کې شي
روانه

(۲۴۹مخ)

بل ځای وایي :

رقيبان دې لکه سپي دي په کوڅه کې

چې انگردي پاکیزه شي، واره چڅ کره

(۲۶۵مخ)

+++++

څلرم فصل

۴، ۱: د کلاسیک ادب او لوېدیځي لهجې ګډ لغتونه:

په دې برخه کې به هغه لغتونه چې په کلاسیکو ادبیاتو کې راغلي او اوس په لوېدیځه لهجه کې ژوندي پاته دي، د الفې په ترتیب راوړل سي.

آب بازی، اوبازي:

په لوېدیځه لهجه کې "آب بازی" تر "لامبو" زیاته عامه ده. د لامبو یو بل شکل "لمباو" دی، چې د کندهار په زلمیانو کې رواج لري. خوشحال خان د آب بازی او لامبو دواړه لغتونه کار کړي دي.

خوشحال خان په دستارنامه کې لیکي:

"دا دوه هنره یاد شوی، یو تیر اندازی بل آب بازی... که آب بازی چا نه زده وی، لوئی نقصان واقع کیږي... (دستارنامه - ۴۸ مخ) په همدې بحث کې د "لانبوزن" لغت هم کاروي، چې په ورپسې مخ کې یې د "لامبوزن" په شکل کښلی دی. (په کابل چاپ کې دواړه د "لامبوزن" په شکل دي)

میرزاخان انصاري وايي:

_____م دلیلو د باور اوبازي نه زده

بیا د شک گرداب هرگوره دی عمیقه (۱۶۹- مخ)

+++++

آهنګر:

په مروجو پښتو قاموسو کې (آهنګر) ته د (پښ) معنا لیکله سوې ده. خوشحال خان د آهنګر لغت راوړي. زه د ده په کلام کې د "پښ" پر لغت نه یم پېښ سوی خو د اشرف خان

هجري په دېوان کي پس د "پهش" په بڼه راغلی دی.

لکھ اور دپھش لہ دمہ زیادہ شی

هـَغِه زِرِه چي مِبتلاوي پِه دِلبرو

(۵۰۵ - مخ)

خوشحال خان لیکي: "په د ا شان هنر د
آهن گر چه توره، نیزه، چاره، زغره چه آلات
د محاربات دي، تعلق په دیو لري" (دستارنامه
- ۴مخ، دغه راز ۳۰، ۳۱ مخونه).

په کندهاري لهجه کي آهنگر (ايينگر) او (پيش) يو څه توپير سره لري. پش زياتره د اسانو نالونه او دې ته ورته شيان جوړوي خو آهنگر چرې، ارې، د تاکبيري ارې، د پسو د سکوستلو وسايل، قلفان او نور جوړوي.

خوشحال هم د آهنگري په هنر کي همدا
شيان شامل گڼي.

رحمان هم د "آهنگر" کلمه کاروي:

یا تو نور دی یا دوکان د
آه نگر و

چي په عشق کښي تصور کړم خپل قلوب
(۲۴ - مخ)

عبدالقادر خان وای:

همنشین دي نغمه نه مومي بي زیانه

په بد فعل بدخصلت دکان د پښ یی

(۳۵۹ - مخ)

آهنگر ته په کندهار کې گگر هم ويل کېږي. "سل د زرگر يو د گگر" چې مراد يې سوتک دئ. يعنې د زرگر سل سوتکه د آهنگر له يوه سوتک سره برابري.

+++++

آدوم :

د ا لغت د خوشحال خان په کلام کی د اسی

لولو:

خه به هر یوه ته حال وایی خوشحاله

د لیږمو په حال خبر کله اډوم دئ

(۳۴۸ - مخ)

آدوم کلمه د کندهار په لهجه کې ژوندی
کلمه ده او معمولاً د حیوان (څاروي) د پښې

هغي برخي ته ويل کېږي، چي تر زنگانه پورته ده او په پارسي يې (ران) بولي. د انسان د پښې دې برخي ته (ورون) وايي. د اډوم لغت کله کله د انسان له پاره هم کارېږي. د کندهار په لهجه کي د انسان د پښې بېلابېلي برخي له گوتو څخه لوري دا نومونه لري:

- د پښې په خپر (خپړه) کي: گوتي، تله، پونده، بجلکه، د پښې بند.

- د پښې تر بند پورته: پوندۍ (پړکۍ)، زنگون، ورون، سنگسړ، غبانده.

د پښتو په نورو لهجوکي اَ دوام ته (پتون) وايي. لکه د اَ دوام مغیره شکل چي (اَ دامه) دئ دغه راز د (پتون) مغیره شکل (پتانه) دئ. حمید وایی:

چې شبنم غونډې شبگیر واخیست په سر ما
کېښود س ر
په تانه د سمندر ما

(کلیات - ۸ مخ)

ما يو وخت خپل د پوهنځي استاد جاج صاحب ته خپل يو شعر ولوست:

صوفي مـــــــــــــــــــــور منعه کولو د نځايسته وو له دیدنه
منافق ته چي ښه خیر سوم سر یی پروت وو پر وړانه
استاد راته وویل چي د (ورانـه) پر ځای (په پټانـه)
ورواچوه . زما خیال سو، چي د دوی په لهجه کی دغه کلمه
عامه وه.

په انگرېزي ژبه د چرگانو اډوم ته (drum stick) وايي يعنې د ډول لرگۍ. د کندهار په لهجه کې له اوسپنې څخه جوړې سوي دغه راز وسلې ته (خوردوم) وايي.

خوشحال د ادم خېلو اپريډيو د توصيف په
ترڅ كې د "پنډۍ" لغت داسي راوړى دئ:
په وچ دود كې لكه ها له ويشتو خلاصې
پېښې كمكۍ، غونډې پنډۍ پهن سړينې
(۶۶۰ - مخ)

+++++

ارکھ :

خوشحال خان د کاله پانی د هیلو په
بیان کي د "ارکه" لغت راوړی دئ.
په ارکه وو مالا مال دي

سونا هم پکې خال خال دي
(فراقنامه - ۴۷مخ)

د (ارکه) په نامه مرغه ماته نه دئ
رامعلوم او نه مي په مروجو قاموسو کي
موندلی دئ او د خوشحال فرهنگ چي د معاون
سرمحقق محمد اسمعيل سره بن په قلم په ۱۳۶۵
کال په کابل کي خپور سوی دئ، د نومونو په
برخه کي يې راوړی دئ او ورته کښلي يې دي:
"يو کوچنی مرغی ده چي د باز په واسطه ښکار
کيږي". په دې قاموس کي لکه نورو نومونو ته
چي لاتيني نوم هم کښل سوی وي، د دغه نامه
لاتيني معادل نسته، ځکه يې سمه څېړنه راته
ميسره نه ده.

په کندهار کي هغو کوترو ته، چي په هوا
کي بازی نه کوي او تر لوټن (ملاقي) کوترو
غټي هم دي، (ارغه) کوتري وايي. ارغه
کوتره صحرايي کوتري ته ورته ده.
+++++

ارهټ:

ارهټ، ارهټ هغه کوهي (څاه) ته ويل
کېږي چي د لويو مځکو د اوبولو (خړوبولو)
په نيامت کيندل سوی وي. دغه راز کوهي ته
اوس (باوړی) وايي. دا کلمه پاکستان ته د
افغانانو د وروستي مهاجرت په دوران کي د
کندهار لهجې ته راغلې ده. پخوا دا کلمه د
ديورنډ تر پولې ها خوا ته ماورېدلې
وه. بايد ووايم چي دکندهار په عامه محاوره کي
داکلمه د (ارهټ) په شکل ويله کېږي.
دکندهار يوشا عرانوپه دپوانوکي چي د (ارهټ)
په شکل ثبت ده، غالباً به دکلاسيک ادب دخطي
دپوانو همداراز ثبت اغېزه پکښې کړې وي.
ميرزا خان وايي:

د وحدت په ځان لــــه ځان سره بازی ده
د کثرت نوم يې ارهټ کړ يا گرداب شو
(۹۷- مخ)

ميرزا حنان بارکزی وايي :
ماتول اوسازول دفلک کاردئ

زنده سرواړه منگي دي ارهټ
(۵۰ مخ)

شمس الدين كاكروايي :
 كښت د عمرمي سیراب په باران نه شو
 او بوم يې د سړو سترگو په ارهت
 (۴۲ مخ)

+++++

استو گنه :

استوگنه د (اوسېدلو) په معنا لرغونې کلمه ده. دا کلمه په پخوانيو متونو کې د "استوگه" په شکل راغلې ده. د کندهار په لهجه کې هم پخوا "استوگه" رواج وه خو اوس يې پر ځای "استوگنه" ويله کېږي.

اشرف خان هجري ويلي دي:

په ادب پټه نېکۍ مټ کوه خټکه!
د استوگي ځای دلې نشته سفر دی

(۱۹۲ - مخ)

بل ځای یې بیا د استوګنې په شکل راوړی
خو هلته بیا کاتب په (ر) کښلی دئ.
رځ دي نه دی ماني مه ځکوه فلک ته
د استوونې مکان ستا نس د ثراب دی
(۵۲۵ - مخ)

د رحمان بابا په دېوان کې هم "استورنه
" چې د "استوگنه" ناسمه لیکنه ده، زیاته
راغلی ده.

په تـــــــوده زمکه استورنه ده مشكله
خه به زیست شي له رحمان سره د چا
(۱۲۶ - مخ)

په ۱۹۸۰مخ کي يې بيا په (گ) کشلي د .
ښه استوګنه د دوه ورونو سره نه شي
بلکه اخـ______لي يو تر بله
آزارونه

مرحوم قلندر مومندپه پټه خزانہ کی د استوگنی کلمه د دغه کتاب د جعلیت یو دلیل بولي چی نور پوهان ورسره موافق نه دي. استوگنه لغت د پټي خزانې تر کښلو پخوا په پښتو ادب کی مروج وو.

+++++

الابلا:

هر څه ته لاس اچول، حلالې و مرداري سره
گډول، ...

په ظفراللغات کي يې د دې ويي معنا
داسي کښلې ده: "بيکاره او بې ښې څيزونه،
گډ گا ډيره څيزونه، ...، درد، رنج، مصيبت"
د کندهار ښځمنې وايي:

"الابلا به وکم، زوی و لوربه په ماره کم،
د مولا جواب به څه کم."

خوشحال خان ويلي دي:

که مثال يې په دنياغواړي له مانه
چې الابلا پکې وي هـغه ډنډ دی
(۳۳۸ - مخ)

يا:

هره ورځ د دې فاني دنيا دپاره

زرفتنې، الابلا، دغادغل کړي

(۴۴۴ - مخ)

پارسي ژبي هغه وخت چې غواړي د يوه کار
له ذمه واری او مسئوليت څخه ځان وکارې نو
وايي "الابلا، بگردن ملا".

+++++

الپته:

دسرله **خوادخلوروتورو** په زور (فتحه)

تلفظ کېږي او فشار يې پر وروستی څپه دی.

دا لغت د کندهار په لهجه کي د
(وارخطا، سرگردانه) په معنا ژوندی دی او

په ورځني محاوره کي زيات کارېږي.

ظفراللغات يې هم دې ته ورته معناوي کښلې

دي. په کلاسيک ادب کي ځای ځای د عربيت تر

اغېزې لاندې "الفته" ليکل سوی وي.

خوشحال خان ويلي دي:

ښه خو دا چې يې برقع په مخ پرته ده

او که نه پرې به وگـري الفته شي

(۳۷۱ - مخ)

يا:

که د مخ ښايست يې دا دی چې ليده شي

لابه ما _____وندي پرې ډير الفته
کيږي
(۲۷۳ - مخ)

په دستارنامه کي هم "الفته" راغلي ده.
"لږ چه تازه دم وي، بهتر تر هغوډيرو
چه سترى آلفته وي".
(۹۵ - مخ)

اشرف خان هجري وايي:
الفته قيس يې هسې رنگ جدا کا
چه د تور قفس بندى غم د ليلا کا
(۴ - مخ)

+++++

انا:

په کندهار کي د مور يا پلار مور ته
(انا) وايي. په ختيځه لهجه کي يې (نيا)
بولي.

حميد مومند ويلى دي:
چې، انا! په فلاني کلي کي مقامه
يوه جن ده گل اندامه وفا نامه
(کليات - ۵۰۹ مخ)

+++++

اوتاک:

د اوتاک لغت په کلاسيک ادب کي هغه راز
راغلى دئ لکه په لوېديځه لهجه کي چې
کارېږي. اوتاک د کندهار په لهجه کي تر
"خوني، اطاق" پراخه معنا لري. پخوا به په
لوى اختر کي خلک د شاه اغا مېلې ته وتل. د
هرې ډلې اوتاک به معلوم وو. د شالمار په
مېلو کي به هم د هر کلي اوتاگونه جلا ول.
په اوتاک کي به يې يوه برخه د اشپزۍ له
پاره وه، نغري به يې پکښې جوړ کړي ول، بله
برخه به د ناستي ځاى وو، کمبلې به پکښې
اواړي وې او بستري به شاوخوا پرته وي. د
شپې د خوب له پاره يې هم له دغه ځايه کار
اخيست. د لمانځه له پاره به يې بله برخه
ټاکلې وه. دې ټولو ته يې په مجموع کي
اوتاک وايه. د روسانو د اشغال پر وخت د

کندهار په ماله جات او ارغنداو او نورو
سیمو کې د مجاهدینو اوتاکونه ول.
په پښتو کلاسیک ادب کې د اوتاک لغت
زیات راغلی دی. په دستارنامه کې "اسباب
معیشت" تر عنوان لاندې داسې لولو:
"بل اوتاک یعنې د استوگنې ځای"
(۱۴۵- مخ)

په فراقنامه کې وایي:
اوس یې رخ د _____لنګۍ او د دوهی
دی
د خوشحال چې سرای اوتاک و واړه تېر شه
(۷- مخ)
بل ځای:

_____هغه ملک واړه اوتاک دی
چې پکې کښلی بختناک^(۱) دی
(۳۸- مخ)

دمیرزاحنان بارکزي به دېوان کې اوتاک کلمه
په قاف لیکل سوې ده خومرادي
(خونه، کوټه، اطاق) نه دی، بلکې مطلب یې هغه
راز اوتاک دی
کلاسیک شاعرانو پخپلو اشعارو کې راوړی دی. دی
وايي:
لکه ځغلي لېونۍ سپی له اوتاقه
هسي ورک شوه رقیبان دشکرلب
(۴۴ مخ)

پوهاند زیار صاحب چې د اوتاک کلمه د
عربي (طاق) گڼلې ده (د خوشال ادبي پښتو - ۳۶ مخ)
د تأمل وړ خبره ده. د پښتو (اوتاک) غالباً
له تورکي ژبې څخه راغلی دخیل لغت دی. په
تورکي کې "اتاق" د خونې او خپمې په معنا
کارېږي او وایي چې کله کله یې د "اتاغ" په
شکل هم تلفظ کوي (وک: غیاث اللغات). زما خیال
دی ته چې د عربي "طاق" به هم د تورکي
"اتاق" معرب شکل وي ځکه په قرآن کې د
"طاق" کلمه نه ده راغلې (وک: معجم المفهرس - د
الف ردیف. هوري تاسي د "طاق" کلمه نه مومي).

^(۱) بختناک د خوشحال خان زوی وو.

دوکتور هاشميان صاحب "اتاق" دري ژبي
ته له ترکي څخه راغلې کلمه بولي (وگ: آئینه
افغانستان، شماره مسلسل: ۱۱۸ - صفحه ۳۳).

+++++

اوستری:

آخري، وروستی.
قاموسو هم په همدې معنا ثبت کړی دی.
مذکر حالت يې (اوستری) دی لکه: اوستری
دیدن

دا لغت په کندهار کي په همدې شکل
ژوندی کلمه ده. یو متل دی چې وایي "اوستری
ورځ نامرده ده".

حمید مومند ویلي دي:

راشه که هوا د اوستري دید لرې بې رحمه
_____ ستا د دیدن یې سره کفن کي
ونغاړه
(کلیات - ۲۲۳ مخ)

+++++

ایڅي:

په ظفراللغات کې دې لغت ته کښلي دي:
"په تکو ویل، مجازاً یوه خبره ښه یادول" او
په مثال کي د خوشحال خان همدا بیت چې ما
هم رااخیستی دی، راوړی دی.

د کندهار په لهجه کي کوچنیانو ته د
"قاعده بغدادی" د تدریسولو په وخت کي د
کلمو د حرکاتو له مخي د هغو د تلفظ زده
کولو یوې طریقې ته (ایزگی) ویله کېږي. د
مثال په توګه د "معلم" کلمې تلفظ داسي
ورته ښوول کېږي "میمه عین زرمع، لامه میم
زیرلیم، معلم" دا طریقه د تلفظ زده کولو
یوه پخوانۍ اوږده تخنیکي قاعده وه چې اوس
لا هم د کورني تعلیم په نصاب کي شامله ده.
د خوشحال خان په کلام کي دې عمل ته
"ایڅي" ویل سوی دی. (ایڅي) او (ایزگی) سره
ورته لغتونه دي.

خوشحال وایي:

هغه کوم سبق د ناز او د نیاز دی
چې وما یې په ایځي نه دی راکړی
(۳۵۲- مخ)

دغه راز لوست ته "په زور و زېر ویل"
اصطلاح هم په کندهار کې سته.
+++++

ایداد:

(ایداد) په لوېدیځه لهجه کې د (سرزنش،
سزا، تړل) په معنا عام لغت دی. علامه رشاد
د امیر شېرعليخان او سردار محمدامین خان
د مخالفت په برخه کې د امیر له خولې لیکلي
دي: "... سردار محمدامین ته ووايه زما ستا
سپکاوی نه دی هېر ... که زه په بري کابل
ته راستون سوم، ایداد به درکړم (د کندهار
یاداشتونه - ۱۸۲مخ).

ډاکټر پالوال صاحب یو ځای کښلي دي:
"څنگه چې ساگزو له انگلیسانو سره په جنگ
کښي د سرغنه محمدايوب ملاتړ وکړ، نو تر بري
وروسته، امیر عبدالرحمان خان، چې په
کندهار کښي په تور امیر سره شهرت لري،
ډیری ساکزیان ئې په ایداد کښي له هلمند
ناوې څخه د افغانستان و شمال ته فرار کړل"
(معیاري پښتو - ۴۴مخ).

د کندهار ښځمنې یوه وراشه لري: "مور و
پلار مې وکړه ازارونه، ما خواري تې راکړه
ایدادونه".

د خوشحال په شعر کې دا لغت څو واره
راغلی دی خو کاتبانو او ناسخانو یې په
لیکنه کې څو شکله (هداد، اهداد، احداد)
ثبت کړي دي.

تل گریوان په اوشکو لوند، ساره آهونه
چې خوشحال مین کړېده دا یې هداد دی
(۳۵۲- مخ)

په حاشیه کې کښلي دي: "په دریمه کې
(ایداد) په ارمغان، کلیاتو او دوهمه کې
(احداد) دی".

يا بل خای له پښتنو څخه د سر ټکولو په وخت کې وایي:

اول زه، دا نور د پسه
خو شته واره د احدا د دي
(۳۵۹ - مخ)

دې ځای ته مرتب هیڅ رازحاشیه نه ده ورکړې او داسې ښکاري، چې د چاپي متونو ترتیبوونکي د دې کلمې په معنا کې مردود (شکمن) ول ځکه یې همداسې پرې ایښی دئ. کاتبانو او ناسخانو د ایداد پر کلمه باندې د عربي "احداد" خیال کړی دئ. د عربي احدات د عبدالقادر خان خټک د دېوان (د ۱۳۶۸ش کال چاپ) په لغتنامه کې په "په جرم حد لگول، سزا ورکول، تعزیر" معنا سوی دئ. دا معناخو له ایداد سره هم نږدېکت لري خو د پښتو ایداد مستقل او په پښتو کې مروج لغت دئ او دعمومي عادت له مخې به عربي گڼل سوی وي.

خو د دې خبرې يادونه به هم په زړه پورې وي چې په قاموسو کې د (احداد) لغت په دغه معنا ثبت سوی نه دئ. په لغتنامه دهخدا کې د (احداد) لغت ته داسې ليکل سوی دي: "... سوگ داشتن زن بشوهر، ... باز ايستادن زن از زينت. جامه سوگ پوشیدن، ... تيز کردن کارد و امثال آن بسنگ وسوهان".

با:

ساقی نن د سرشاریه شراب
راکړه

محتسب چي حاضر نه دی، څه احداث شي
(۴۱۸ - مخ)

دلته بيا فکر کوم له (ايداد) څخه
(احداد) جوړ سوی دئ.

: L

چې بل ————— څخه وټه نظر کړم دده د شم
تورې زلفې يې دورې دي اویزاندې
(۴۲۹ - مخ)

(هداد) د (ايداد) مسخه سوي شکل دئ. په حاشيه کي يې ورته کښلي دي "په لومړي کي

(احداد) او په دوهمه او دريمه کي (اهداد) دی."

یا:

په گل چه هومره مينه بلبل کا
سيل د بلبلو باندي غلغل کا
د نياسته و عاشقان ډير دي
عالم به ولي اهداد د گل کا
(د خوشحال رباعيات - ۲مخ)

د رحمان بابا په دېوان کي هم د "اهداد" په شکل ثبت دئ.

هر اهداد چه راکاوه شي ستا په مينه
په ليمه څه ما قبول هغه اهداد دی
(۲۴۱ مخ او دغه راز ۲۵۹مخ)

هجري ويلي دي:

په تگي مي يې زړه يووړ اوس مي سر وړي
چي دې مست مي ورکاوه دا لوی هداد دی
(۱۹۹- مخ)

عبدالقادر خان وايي:

نور چی بوس و کنار کا عيب يې نه وي
زه چی تش کاته کوم زما اهداد شي
(۲۹۶- مخ)

په حاشيه کي يې ورته کبلي دي: "ک:
(هيداد)، (پ، آ): اهداد".

حميد مومند وايي:

چي په ما دي هم له ما دي
پرې ناحق د بل ايداد کړم
(کليات - ۱۴۴مخ)

یا:

چي مي کړی خود کړده په ځان فساد دی
هر چې شومه بڼه چې شوم دا مي اهداد دی
(۴۳۲- مخ)

کامگار خټک وايي:

وابه نه وړم د دابرو له جواره
خپل پردي که همگي زما اهدادکه
(۱۱۳- مخ)

په دې باب نور مثالونه هم سته.
"اهداد، اهداد، هداد، هيداد" ټول د
"ايداد" مختلفي املاوي دي.

دا لغت د راحت زاخيلي په لغات افغاني
او د وزير محمدگل خان په پښتو سيندکي نسته
او له دې څخه څوک ويلای سي، چي په ختيځو
لهجو کي يې رواج عام نه وو. ظفراللغات بيا
اخيستی دئ او زما يقين دئ چي د هغه ماخذ
به هم کلاسيک متون وي نه عامه محاوره.

+++++

ايسېدل:

د کندهار په لهجه کي د (ښکاره کيدل،
معلوميدل) پر ځای د (ايسېدل) کلمه زیاته
باب ده. خو په " ښه مي نه ايسې" عبارت کي
يې معنا دا ده چي " ښه مي نه درځه راځي"،
" بد مي په نظر راځي". دا کلمه په کلاسيک
ادب کي سته خو اوس يې د استعمال هڅه کمه
سوې ده.

حميد مومند ويلي دي:

هر خاکسار چي خاکساري نه کا ښه نه کا
هر څوک ښه ايسې په خپل رسم و رواج
(کليات - ۵۳ مخ)

بل ځای وايي:

لکه شوم چي په خورونکي سپي نازېږي
هسې ښه _____ اېسي د ترکو رقيبان شوخ
(۶۰ - مخ)

ميرزاخان انصاري وايي:

مينه ښه _____ شي بي ديدنه
ديدن ښه ايسې په مينه
(۱۹۰ - مخ)

مولوي بريالی وايي:

زوی چي دم د بي لاری په ځان کي پوکئ
نور زیاتي ورته بد اېسي د خپل پلار مخ
ما چي دم د شـوـخو سترگو پر ځان پوکئ
ته وا څه به مي ښه _____ اېسي د بل کار
مخ

(اهار - ۲۶ مخ)

+++++

بارخو:

په لوېديځه لهجه كي (بارخو) د (رخسار) له پاره كارېږي. د پښتو په نورو لهجو كي ورته (اننگي) وايي. خوشحال خان خټک خال خال (اننگي) لغت كاروي خو د (بارخو) كلمې د استعمال پله يي درنه ده. خوشحال خان پخپله جوړه كړې الفبي كي د (ر) توري له پاره پر (ر) باندي همزه ږدي. ما ته دا فكر رالوېږي چي په "بارخو" كي به كاتبانو دغي همزې ته سمه پاملرنه نه وي كړې. خو دا صرف يو حدس دئ. دا خو خايه به په گډه سره ولولو:

گل د لاله ښه دی، راته وایه که بارخو یې؟
ســـــتا زیبا بارخو به له گیاه

کرم برابر؟

(۶۰ - مخ)

يا :

په بارخو دې مار حلقه شو که صهبا می
ستا د تورو زلفو خولې وته سر مات کړ
(۷۲ - مخ)

د خوشحال ربا عيات (د پښتو ټولنې چاپ)
کي يې "بارخو" کښلي دي.

بارخوويي نه دی گل د گلاب دی

زلفی یی طعن د مشک ناب دی

راشه كه دواړه شونډې يې ګوري

چی پری مستیری هغه شراب دی

(رباعیات - ۱۲۳ مخ)

د خوشحال خان او رحمان بابا په دېوانو
کي ځای ځای د (بارخو) پر ځای (اننگي)
ورلوېدلی دئ چي ښاغلي پالوال صاحب يې
تفصيلي يادونه او هغه وړانې بيان کړی دئ،
چي د دغي لاسوهني له اسپته د رحمان په
شعرکي پيښ سوی دئ. (وگ: معياري پښتو - ۲۳مخ)

+++++

برای: برایشه، تیره شیه

دا لغت یہ لوہدیخہ لہجہ کی دہر عام دئی

او یہ ختبہ لہجہ کی یی پر خای "بی گاہ"

ويل كېږي. په كلاسيك ادب كې يې مثالونه ډېر موندل كېږي. اشرف خان وايي:
د دوو سترگو كسي غواړم مونده نشي
شاید يوره برايه دغه سيلاب ستا
(۲۷۷- مخ)

بل حای :

برایه غـمان؟ راغلی د هجران وو
د لښکرو حد یې نه وه بې پایان وو
(۴۲۲- مخ)

عبدالقادري خان ويلي دي:
برايه مي اشنا وليده په خوب کي
په ژړا مي کـــدر په اوشکو بستر تر
(۵۶ مخ)

حمید مومند و ایی:

لايو ٻڪلي گل اندام چي شاهد نام و
برايي زمـــــــــــــونڊر په کلي کي مقام و
(کليات - ۴۹۶ مخ)

+++++

برقه ، برقع :

(د ښاري پښتنو ښځمنې يې د حجاب په خاطر پر سرکوي. دا کلمه او جامه پښتنو ته له بلې خوا راغلې ده. کلمات يې ټول فارسي دي، لکه: کله گۍ، چښکي، تا، چين، د لاق، ...)

یہ فراقنامہ کی لولو:

شې
او کنه پرې بـــــــــــــــــــــــــــــه وگړي الفته

(١٥ - مخ)

هجرى وىلى دى:

دېدبه د نمر باطله هغه دم شی
چه سرگنده تر برقي د مخ ضیا کا
(۱۰- مخ)

+++++

برمنڊ : لڻ، لوڻ

خوشحال خان ویلی دی:

دا لغت په کندهار کې د صفت په شکل کارېږي. که له (ځوانۍ) سره راسي نو (برنده ځوانۍ) د ځوانۍ اول ټاپۍ، د ځوانۍ د مستۍ

شپې و ورځي معنا ورکوي. که له سترگو سره راسي نو بيا (برندي سترگي) د شوخو سترگو معنا ورکوي. دا لغت قاموسو اخیستی دي او همدغه شاني معناوي يې ورته کښلي دي. په کلاسيک ادب کي يې هم په همدې معنا موندلای سو. هلته چي کله له "کښېنستل" سره يو ځای کار سي نو "برند کښېنستل" د مغرور کښېنستلو معنا ښندي. دغه راز کښېنستلو ته په کندهار کي "په اډه مار کښېنستل" وايي. اډه مار د (په ځان مغرور) معنا لري.

خوشحال خان په دستارنامه (۱۱مخ) کي ويلي دي: "څوک چه دستار تري - د دستار په حقيقت د وپوهيزي - د دستار حق د وپيژني - قابليت او لايقت د ئي حاصل کا - که قابليت او لايقت ئي حاصل نه کا - دستار په سرکا - برندکښيني - دا هسي دستار، دستار باله نه شي".

برنده:

خوشحال خان وايي:

چي سترگي په رنجو کړې، برنده کښيني خوري زلفي

چي غټ به درته گ_____وري يو يو مرد
ب_____ويه بللي

(۳۲۲ - مخ)

په سواتنامه کي لولو:

نوم په ځان باندې کيږده د عالمانو

په دا هسي علم برند کښيني ملا شي

(۳۴ - مخ)

يا:

د خوشحال غوندي به مست گرځي په ميو

چي هوا د برندو سترگ_____و

چا ستا وي

(۴۰۹ - مخ)

هجري ويلي دي:

يوه سترگه يم د گنگ بله ج_____منا کړم

چه رايايې برندي سترگي د اشنا کړم

(۸۴ - مخ)

رحمان بابا وای:

وبه نه وينې د ترکـــــــــــــو برندي سترگي
مگر خان په خپلو وينو کشي سالو کرې
(۴۹- مخ)

د کندهار مولوي بريالي صاحب ويلي دي:
يا مي خيال د برندو سترگو سو په زړه کي
يا په برخه د بداي س و
دولت رنځ
(اهار - ۳۰ مخ)

په ظفرالغلات کي يې د " غصه ناک، سپين سترگي او بي حيا" معناوي هم ورته کبيلي دي. د دې معناوو مصداق ما نه په کلاسيک ادب کي موندلی دئ او نه مي پخپله لهجه کي. تر کومه ځايه چي ما څېړنه کړې ده. (برند، برنده) دواړه په مثبتو صفتو کي راځي.

+++++

بدلی، سندری:

غزلی، ترانی

مفرد يې (بدله) ده. دا لغت په لوېديځ
گردود کې د (غزل) له پاره زيات کارېږي.
نوی نسل اوس د (سندري) ویی هم کاروي خو په
عامه محاوره، په تېره بیا د ښځمنو په
خبرواترو کې (بدلي) لغت ډېرکارېږي. په
ختیځ گردود کې د (بدله) جمع په اوږده (ې)
سره لیکي.

خوشحال خان وایي:

هومره بدلی هومره سندری

تـــمامی نه شوی د عشق خبری

فهم می و کرد عشق په کار کښې

لـري نژدی دی نژدی دی لری

(رباعیات - ۲۸۰ مخ)

په دستارنامه کې د "ازدواج د معاشرت" په برخه کې راغلي دي:

"جي ميره پي غائب وي... سندري بدلي دا

دي نه وايي - حزن دلگيري دي پري غالب وي."

(۱۲۲ - مخ)

د سيد راحت الله راحت زاخيلي په لغات
افغاني، د وزير محمدگل خان مومند په پښتو
سيند او د ميا بهادرشاه ظفر کاکاخېل په
ظفراللغات کي د دې لغت نسته والی پر دې
خبره باندي دليل کېدلای سي، چي په ختيځو
لهجو کي دا لغت دونه عام نه دئ چي قاموسو
ته دې لار موندلې وي خو د خوشحال خان په
ژبه کي دا لغت موجود وو.

+++++

بوده :

د بار وړونکي حيوان (خره، آس) په
معناپه لوېديځه لهجه کې ژوندی کلمه ده.
خوشحال خان يې هم راوړي:
په هر نام چې دي رضا هغه مي بوله
آدم زاد، فرشته، پري، بوده، ليوه يم
(۱۲۵- مخ)

+++++

بیہان :

د کندهار په لهجه کې بيهان د آس بچی ته وايي. په نورو لهجو کې يې د (بيان) په شکل تلفظ کوي. څښتنه جنس ته يې (بيانـه) وايي.

خوشحال و ایی:

بیهان د اســـــــــــــو کله یکسان دي
ځینې تټوان دی ځینی اســــــان دي
ځینې د بار دی د زیست روزگار دي
ځینې د تـــــــــــــــــوری د برگستوان دي
 (رباعیات - ۱۵۶مخ)

مولوي بريالي وايي:

د رقيب په خوشگويي به غلط نه سم
پای بسته وي پـــــــه اول مزله بيهان
(۹۰ - ۹۱ مخ)

+++++

یدل :

په لس زره پښتو لغتونه کي يې د دې لغت معنا "اثر" کښلی دئ. لغات افغاني نه دئ ثبت کړی. پښتو سند په "تأثير" سره معنا

کړی دئ او ظفراللغات یې "شعور، بې عقل، اثر" معناوي بللي دي. پدل ماتېدل یې په "بې اثر کول" سره معنا کړی دئ. د خوشحال خان خټک کلیات (نوی چاپ) په وېپانگه کې یې "گټه، فایده، مثبت اغېز، ښېگڼه" معناوي ورته کښلي دي.

دا لغت د کندهار په لهجه کې ډېر عام دئ خو کومي معناوي چې قاموسو کښلي دي، د کندهار د لهجې له استعمال سره ډېرې نږدې نه دي. په کندهارۍ لهجه کې (له یو چا سره پدل ماتېدل) دا معنا لري چې له هغه سره اوس په خلاصه خوله، بې له کوم مانع او خنډه او بې له کومي ملاحظې راشه درشه، خبرې اترې کېدلای سي. د مثال په توگه یو څوک د یو چا مجلس ته د شرم او حیا یا کوم بل دلیل له اسیته ورتللای نه سي. یو بل څوک یې له ځانه سره دغه مجلس ته بیایي. تر دې وروسته نو د ده پدل مات سو او نور نو په پوره زړه نوموړي مجلس ته ورتللای سي.

خوشحال خان خټک دا لغت کار کړی دئ خو په معنا کې یې زه شکمن یم. نه هغه معنا پکښې موندلای سم چې قاموسو راوړې ده او نه هغه مطلب ځنې اخیستلای سم چې زما پخپله لهجه کې ځنې اخیستل کېږي. گویا دا لغت په "حل طلب" لغاتو کې راځي.

خوشحال خان وایي:

نه یې قدر شته نه پدل

ډیر ترمور اوتر جراد دي

(مخ-۳۵۹)

دا بیت په ټولو چاپو "مرغلري"، "ارمغان" او "د خوشحال خان خټک کلیات" کې په همدې شکل ثبت دئ او د هغې غزلې د پای له خوا دوهم بیت دئ چې د پښتانه په ذم کې ویلې سوې ده او مطلع یې ده:

پښتانه که آدم زاد دي

په خویونو کېږي هناد دي

په نوموړي بیت کې "ترمور" کلمه ما ته

"ترهور، ترور" ایسي او چاپي متونو دا کلمه

سمه ثبت کړې نه ده. ځکه اول خو د (ترمور)
لغت هیڅ معنا نه لري او هیڅ قاموس هم دا
لغت نه دئ راوړی. دوهم دا چې په نیم بیټي
کي "ترمور، اوټر، جراد" پرله پسې راغلي دي
او مترادف لغتونه باید وي. (ترهور، ترور)
وارخطا ته وایي، (اوټر) هم وارخطا،
سراسیمه ته ویل کېږي او (جراد) د بې پروا،
زړه ور ته وایي. دا معناوي له بیت سره
لگېږي هم.

په ارمغان خوشحال (۳۹ مخ) کي راغلي
دي:

د ناقصي پوهي بدل په کار نه دی
د دانا فکـر خطر لري
خطیر

+++++

پسور:

د (عرض، بر) په معنا په کلاسیک ادب او
لوېدیځه لهجه کي کارېږي. په ختیځو لهجو کي
له (پسور) او (سپور) دواړو څخه (پ)
غورځېدلې ده خو په لوېدیځه لهجه کي بیا دا
دواړه لغته له (پ) سره تلفظ کېږي. په
کلاسیک ادب کي هم له (پ) سره یو ځای راغلی
دئ. په ځینو ځایو کي چې (پسور) د (سور) په
شکل راغلی دئ، یقین ته په نزدې گمان سره
ویل کېدلای سي، چې دا به یې د شاعر خپل
تلفظ نه وي. مثلاً خوشحال خان د (پسور) لغت
په مغیره حالت کي (پساره) کاروي.

خبردار یې په پساره په اوږده نه وي
چې دریاب تر کومه لار دی پهن تر
(۵۷- مخ)

دلته که له (پساره) څخه (پ) وغورځول
سي، یو بې معنا شی ځني جوړېږي.

د (سپور) ویی هم له (پ) سره یو ځای
راوړي.

د جهان بلا دې کل وي

خو دې نه شي ویی سپور

(۶۸- مخ)

+++++

پل:

(د لومړي توري به زوه ره کي) معاف، بخښل
د کندهار په لهجه کي (پل) په همدې
معنا ژوندی او په محاوره کي عام لغت دی.
څوک چي په کوم غټ سفر ځي، دوستانو ته وايي
"حق راپل لرئ" يعني که مو حق راباندي پاته
وي، راويي بخښي. دغه راز غوښتني ته "حق
پليت" وايي.

(پل) لغت په همدې معنا په نورو لهجو
کي نسته. ارواښاد سرمحقق دوست شينواري په
"زړه پانگه" کي د دې لغت په باب ليکلي
دي: "... (پل - پله = معاف، بخښلي) صفت
دی، چي د پښتو په لويديځه (د کندهار) لهجه
کي بيخي ژوندی او مروج لغت دی. خو په
ختيځه لهجه کي له استعماله وتلی دی. دغه
کلمه نه يوازي دا چي زموږ په لرغوني ادب
کي زياته استعماليدله بلکي په آريايي ژبو
کي يي ژوره ريښه لرله..." (زړه پانگه - سريزه
- ۴ مخ. نقل قول کت مټ او د چاپي متن په املاء رانقل سوی
دئ. م. م. ه.).

خوشحال خان ويلي دي:

ما خپل خـون ورته پل کړی
که زما د مرگ عذاب شته^(۱)
(۲۹۴- مخ)

ميرزا خان انصاري وايي:

چي په قصد و هسي جنگ وته هوس کړی
اول خپله خـونړېزي
کـره پله پله
(۱۷۹- مخ)

+++++

په مټي:

د کندهار په لهجه کي دا لغت د (ايله،
ايله بېله) په معنا کاريري. پوهاند زيار

^(۱) د ظفراللغات په مثالو کي دا بيت داسي ثبت دی: "که زما
د خون عذاب شته"

صاحب يې (په) ځني غورځولې دئ او پر ځای يې
يوازي "متې" کاروي.

حميد وايي:

په دا رنگ يې تر بېگه په هـــــــــــــــــزار
متې

وساتلې په گرېوان کې سرې سکروټې
(۴۸۹- مخ)

مولوي بريالې وايي:

ناميد اوســـــــــــــــــه له شکلو "بريالیه"
دوی په متې عملي کا اول خپل ناز
(۱هـار- ۴۸مخ)

+++++

پوري ووري:

"په يوه خوا ننوتل او تر بلي خواوتل"
ته ويل کېږي. په قاموسو کې په "آنطرف
واينطرف" ترجمه سوی دئ. په لویدیځه لهجه کې
عام مروج لغت دئ . په کلاسیک ادب کې يې
داستعمال مواردسته .

ميرزا خان وايي:

ښايسته بانه يې غشي د خدنگ دی
تر دا سختو زړو به ووزي پوري ووري
(دېوان - ۲۲۵مخ)

شمس الدين کاکرويلي دي :

دهجران په سيخ سوری شوم پوري ووري
لکه نی له هره بنده جداوایم
(۹۱مخ)

+++++

پوونده :

په لوېدیځه لهجه کې کوچيانو ته
(پوونده) هم ويل کېږي.

ميرزا خان انصاري ويلي دي:

ځيني ځيني پـــــــــــــــــوونده شي
څوک حاصل له تجارت کا

(دېوان - ۲۰مخ، د کابل چاپ - ۱۳۵۴ش)

بل ځای:

(۳) په حاشیه کی یې کښلې دي چې د (پېڅر) لغت د چاپي دېوان؟ ترتیبوونکوسم نه دئ لوستلئ او (پخسر) یې لیکلئ او په ارمغان کې یې (پې خرته) ځنې جوړ کړی دئ . د کابل چاپ کلیات سم ثبت کړی دئ.

تسپي:

دا لغت د عربي (تسبيح) مفغن شکل دئ. د
کندهار په لهجه کي يې وینگ عام دئ. خوشحال
خان يې هم (تسپي) ليکي (د پېښور چاپ ۴۴۲ مخ د
پوهاند زيار صاحب د خوشال ادبي پښتو، ۲۴ مخ په حواله).
د عبدالحميد مومند په کليات او نورو
ټولو چاپو کي يې هم (تسپي) کښلی دئ:
ساده د _____ ټوټه کمند ږدي د
نيولو

چي په لاس تورې تسپي کا د آبنوس
(کليات - ۹۳ مخ)

+++++

تښتن:

د کندهار په لهجه کي تر ما وړاندي نسل
دا کلمه (څښتن) نه تلفظ کوله بلکي (تښتن)
يې ويله. په کلاسيک ادب کي هم (تښتن) تر
(څښتن) زيات کار سوی دئ.
ميرزا خان وايي:

چي _____ وجود ته ثريا دی له ثرا
د تښتن له حکمه نه دی ماورا
(۵۷- مخ)

د ميرزا په دېوان کي زه يو ځای پر
(څښتن) پېښ سوی يم (۶۱- مخ) او دا راته د
کاتب يا مرتب مداخله ايسي.

+++++

تلتک:

تلتک ته د پښتو په زياترو لهجو کي
(برستن، برستنه) وايي. په کندهار کي
(تلتک) ډېر رواج لري. جمع يې (تلتکان)
وايي. خوشحال خان هم تلتک لغت راوړی دئ:

کشکې ځوان د پښتانه په ننگ کښي مړ وای
نه چي گور _____ ره روان
ش _____ و له تلتکه

(ارمغان - ۶۱ مخ)

په متن کي د (واي) پر ځای (وی) او د
(تلتک) پر ځای (تولتک) راغلی دئ.

+++++

تندی :

تندی د فارسي (پيشاني) په معنا د خوشحال خان په عصر کي معمول لغت وو. دا لغت په لوېديځه لهجه اوس هم ژوندی او د ورځنی محاورې لغت دی. په نورو لهجو کي د تندي پر ځای (وچولی) زیات کارېږي. عبدالقادر خان وایي:

په د لاري تله په سترگو په تندي شي
ځكه پاتـــــــــــــــــــــــو د ناقص ځني قدم شو
(۱۴۳- مخ)

بل حای و ایی:

خو دي زړه هـــــــــــــومره ستم کوه دلبره!
په تندي مي قبول کړی ستا ستم دی
(۲۶۸- مخ)

حمید مومند ہم (تندی) لغت راوری دئ:
وابه نه روم نور مخ له ســـــــــــــاده
رويو

که د خط اړه مې کښېږدي په تندي بیا
(کلیات - ۱۰مخ)

کامگار ختک وایي:

په فراق يې د خور (و) لېو ميگړنو
دو دسـته تندي وهم لکه مگس
(ديوان - ۴۵ مخ)

بل خای یی ویلی دی:

چا چې زېرمه په دنياد دين ونه كړه
په ارمـان به دودسته تندي وهي
(۱۵۶- مخ)

د کامگار خټک په دېوان کې يو ځای
(وچولی) هم کارسوی دی:
(چې مې) ښکلي د ښو په غشي ولي
نه کړم وچولی خپل تريو لکه هدف
(۵۳ - مخ)

د دغه بیت د اړوندي غزلي هر نیم بیټی
یوولس هجاوي (خپې) دئ خو که څوک څیر سي د
هماغي اړوندي غزلي په ټولو بیټو کي صرف د
همدې یوه بیت وزن ډېر وړان سوی دئ او له
دې وړانۍ څخه بیا څوک حکم کولای سي چې د دې

ورانى گوته د کوم بل چا لاسوهني ته نيول
کېدای سي. زه حدس وهم چي د دې بيت اصلي
بڼه به داسي وه:

"نه به کرم تندي خپل تريو لکه هدف"
خوشحال خان هم د "وچولی" ويی راوړی
دئ:

په کاغذو کېښي خـــــــوانا يې ولولي
چه کېښلي نه وي هغه څوک څه لولي
هسې مردان شـــــــته په دا دنيا کېښي
تختې د وچـــــــولي تختې د زړه لولي
(رباعيات - ۱۶۲مخ)

دلته هم د څلوريځي وروستى بند د
خوشحال د شعر رواني نه لري؟
+++++

توري:

فلزي پيسې، پول سياه (پارسي)، ايکى
توري د فارسي (پول سياه) او د انگرېزي
(change) په معنا هم د کندهار په لهجه او
هم په کلاسيکو ادبياتو کې سته. د نورو لهجو
ويونکي يې دومره نه کاروي.

دا ناکسان دى وگـــــــړى کسى
د غره واورته لاســـــــونه نيسي
درجه په سپينو په سرو موندل شى
دى يې په تـــــــورو پيسو رانيسي
(رباعيات - ۲۹۵ مخ)

د کندهار په لهجه کې "رانيول" د
"پېرودلو" په معنا کارېږي. خوشحال خان يې
هم په همدې معنا راوړي. د پښتو د نورو
لهجو ويونکي يې نه کاروي. همدا سبب دئ، چي
زياتره يې "راونيول" ليکي خو هغه بيا د
"گرفتني" معنا لري.

خوشحال خان په دستارنامه ۳۷مخ کې
وايي: "ځنې خوش نويس يوه قطعه، دوه درې
بيته اوکښي، په مهربها کيږي - ځنې په
روپۍ، ځنې په تورې ...".

په سواتنامه کې هم دغه لغت راغلی دئ:
کله کله پکې هسې ارزاني شي

تیک:

دا کلمه په لوېديځه لهجه کې د (قد راست) په معنا زيات رواج لري. علامه رشاد ويلي دي:

تيک تیک څه څه اخله اوړده اوړده گامونه
په پسې د سرو، مایه اوښو کتار
(د افغانستان بډي ورځي - ۴۲ مخ)

دکندهارشاعرشمس الدين کاکړوايي :
وشهرت وته داهسي رنگ تياردئ
په ليرتاوشي لکه ډول وماته تیک
(۷۵ مخ)

دخوشحال خان په کلام کې يوځای
(تيکه) کلمه راغلي ده اوله
(تاجکه، ورکه، کنډکه، خټکه،...) سره قافيه کړې
ده . دکلياتوپه کابل چاپ (۲۳۰ مخ)، دانش چاپ
(۱۴۹ مخ) کې په همدې شکل ثبت ده
خودکندهارچاپ (تيک) ليکې ده (۱۸۷ مخ). ماته
د (قدراست) او (سيده) په معناښکاري چې
همدا (تيک) بايد وي .

چې يې توره پکار نه وي حېطه ده
که يې روغه وي د سپينو زرو تیکه
(۲۳۰ - مخ)

د عبدالحميد مومندپه دېوان (۱۷۴ - مخ)
په در او مرجان (۵۴ مخ) او د عبدالحميد
ديوان په (۷۷ مخ) کې د "تک" په شکل ثبت دئ
:

په لير تاو مه شه نادانه
لکه ډول و شر ته تک
(دېوان - ۱۷۴ مخ، د ۱۳۶۳ ش چاپ)

د حميد مومند په کليات (۱۳۰ مخ) کې يې
په متن کې "تک" ثبت کړی دئ خو په ويپانگه
کې د "تيک" په شکل کښلی دئ.

په مختلفو چاپو کې د دغه راز ثبت څخه
څوک ويلای سي چې د (تيک) لغت په همدې راز
وينگ د دغو چاپو د ترتيبوونکو په لهجو کې
عام استعمال نه درلود.

د عبدالحميد مومند کليات په ويپانگه
کې يې "تيک" ته ليکلي دي:

"سینه وتی ولاړ، هغه ولاړ چې سینه او
خپټه یې راوتې وي"

+++++

جوړه ۵: (فشار پر وروستی خپه دئ)

په کندهار کې ناوې ته تر واده دمخه د
خسر له کوره او تر واده وروسته د پلار له
کوره چې کالي، پسرول او نور سوغاتونه لېږل
کېږي، دې ته "جوړه" وايي. په دغه معنا یې
خوشحال خان په دستارنامه کې راوړي:

"... لکه د پښتانه دود د کشیده قميص،
د پایڅو د سرکاه د مقنع، دا دودونه دي نه
پرېږدي - هر کله چه په دا جوړه واده شي -
نورې مهینې جوړې دي زرگونه ورسره وي".
(۱۳۲- مخ)

+++++

چخه:

د سپي د شړلو له پاره، چغه.

میرزا خان وايي:

اوس د نفس اماره په کومي کښېووت
ناز پرور کوکری به څوک کا ځني چخه
(۱۲۳- مخ)

+++++

چغر:

په لوېديځه لهجه کې "چغر" هغه چاته
ویل کېږي چې یوه سترگه یې له بلي څخه په
رنگ یا جوړښت کې توپیر ولري. دا صفت له
څارویو او مرغانو له پاره هم کارېږي.

په هېلیو کې یو راز هېلی سته چې سترگي
یې یو مخ د مرغلري په شان ټکي سپیني وي.
نینک یې بالکل نه معلومېږي. دې هېلی ته

"چغر" وايي. په انگرېزي یې (**Ferrugineus**

Duck) بولي. (وګ: ښکار او کندهار - ۹۲ مخ، د لیکنکي
اثر)

خوشحال خان په دستارنامه کې د آس په
باب وايي:

"... په يوه سترگه چغړ، دا دي نه وي -
کم خوردي نه وي - کهنه لنگ دي نه وي..."
(۵۰ - مخ)

+++++

چغلي:

د يو چا خبره بل ته رسول "چغلي" ده.
په عربي يې (نمامت، سعایت) او په پارسي يې
(سخن چینی) بولي. په کلاسیک ادب کې په همدې
معنا راغلي ده او په کندهار کې هم دغه عمل
ته چغلي وايي. (پښتو سیند) او (لغات
افغاني) دا لغت نه دئ راوړی او داسی ښکاري
چې د دغو قاموسو د لیکنې پر وخت د قاموسو
د ترتیبوونکو په لهجوي حوزه کې زیات مروج
لغت نه وو. په دغو قاموسو کې "چغلباز" لغت
راغلی دئ، چې هغه چا ته ویل کېږي چې تر
واده دمخه د ناوې کور ته تگ راتگ کوي. د
کندهار په لهجه کې دغه کار ته "گردني"
وايي. ظفراللغات د "چغلي" لغت اخیستی دئ.

خوشحال خان په دستارنامه کې ویلي دي:
"... هغې معشوقې د بن زې په خوله چغلي
کړې وه..."
(دستارنامه - ۱۹۰ مخ)

پا بل ځای:

"ملوک چه بي تمیزه شي، د غمازو د چغلو
د رشوت خورو بازار گرم شي."
(۱۹۱ - مخ)

اشرف خان هجري وايي:

هر ستم په مین کړه چاره یې نشته
حکایت د غماز فهم کړه چغل دی
(۵۰۳ - مخ)

+++++

چمکلی:

د ښځو یو راز گڼه ده، چې د تاج په
شاني په سر کې ایښوول کېږي. (پښتو سیند)،
(لغات افغاني) او (لس زره پښتو لغتونه) دا
لغت نه لري خو ظفراللغات راوړی دئ.

په کندهار کې دا ګینه او نوم یې دواړه ژوندي دي. په کلاسیک ادب کې یې هم مثالونه سته.

اشرف خان ویلي دي:

چمکلی یې ځکه سره د یار په وینو
چه خالاش ته یې هر دان لکه نشتر کا
(هجري - ۲۶مخ)

+++++

چوتي:

د ښځو د سر د شا پاله ورېښتان چې په
مخصوص ډول پېچل سوي وي. په (لس زره پښتو
لغتنه) کې یې په "ګیسوی کلان" معنا کړی
دئ.

هجري وايي:

چه یې زړه د ډیر عالم قتل پسند کا
څړی هـله د چوتي په سر پیوند کا
(هجري - ۲۹۳مخ)

+++++

چوهارۍ، چورۍ:

د کندهار په لهجه کې (چورۍ) د (اصیل)
په مقابل ښځینه نوم دئ. ذکر یې (چورۍ) دئ
او جمع یې (چوریان) دي. په کلاسیک ادب کې
دا نوم د (چوهارۍ، چوهارۍ) په شکل کار سوي
دئ. په ظفراللغات کې یې معنا "خاکروب"
راوړې ده.

"د چوریانو کور" اصطلاح د کندهار په
لهجه کې د بې سرښتې ښځې د کور له پاره
کارېږي. د (چورۍ) نوم د (مېرمن) ضد لغت
دئ.

رحمان بابا وايي:

چوهارۍ د حلال خور په نامه بولي
له ښو خلقو بدگويي نه ده ممکنه
(۱۹۲- مخ)

حمید وايي:

رغروي مې زـمـانه له محتاجیه
لکه سپی د چوهارۍ رقیب په پښو
(کلیات - ۱۷۳مخ)

کندهاري شمس الدين کاکرويلي دي :
عشق سړی کاجوهرې غوندي بې باکه
که هرڅووي په نسبت په ذات شريف
(۷۱مخ)

+++++

څڅويکي:

په کندهار کي يې څڅواکي (څاڅکي) بولي.
رحمان بابا ويلي دي:
د _____ بهار په گلو ووري
باران_____ونه
د څڅويکي طاقت نشته په حباب کښي
(۱۶۵- مخ)
بل ځای :
د غفلت بنياد د اوښو په موج خيژي
يو څڅويکي خواب آ_____ود لره طوفان شي
(۲۲۸- مخ)
دا لغت اوس په عامه محاوره کي نسته
خوپه يوه معما کي د **اسي** راوړل **سوی** دئ:
_____م چي واراوه يونس
څڅواکي ځيني پرېووت
هوش د مدهوش ورک سو
اسم ل_____وی سو د هغه

+++++

خاربندي:

په کندهار کي د باغو پر شاوخوا د
دېوالو نخري او کنډوونه په ځوزانو بندوي.
د دېوالو پر سرو باندي هم له يوه سره تر
بل پوري د اغزيو بوټي په خټه کي ايږدي.
دغه کار ته خاربندي وايي.
عبدالقادر خان ويلي دي:
خاربندي مې د بنو ک_____ره
ترې چاپيره
غوندي خيال د يار په سترگو کي حصار کړم
(۱۰۰- مخ)
د دې لغت اصل خو به فارسي وي خو زما
يې له مورويلار سره کار نسته زه يې د
استعمال اشتراک ته گورم.

کامگار خټک وایي:
(مشکین) خط دې چابیره تر ښکلي مخ شه
خواربندی وشه د باغ کلکه
(۱۱۸- مخ)

+++++

ختکی :

يوه مېوه ده چي له لوېديځي لهجې پرته
يې په نورو لهجو كي (خربوزه) بولي. د
کندهار نجوني په لوبو كي وايي: "هلته هلک
ژاړی، چنجن خټکی غواړي، چنجن خټکی نسته له
کابله بې راغواړي".
په کلاسیک ادب كي (خټکی) لغت راغلی
دئ. **خربوزه که راغلي هم وي، زما په سترگه سوې
نه ده.**

عبدالقادار خان خټک ویلي دي:
 که په رنگ د خټکي یې په دا څه شو
 چی مزه د خټکي نه لـــــــرې پهوته
 (۱۷۰- مخ)

خوشحال خان وایي:
که د نغن سره یې خورې خټکې ښه دی
په نهاره یې خورل دي
تنه‌هاشر
(ارمغان - ۵۸ مخ)

بل خای وایي :
نه یې بوی شته نه یې رنگ شته نه یې
خوندشته

مې د سپلميه خټکي دي
(۳۵۸ مخ)

+++++

خچی گوتہ :

د لاس په گوټو کې تر ټولو کوچنۍ ته په لوېديځه لجه کې "خَمَجه گوټه، خچۍ" وايي. د خچۍ گوټي يادونه په سواتنامه کې راغلې ده. خوشحال خان وايي:

دريا خان مي د خچۍ گوټي څلي دي

ایمل خان می د پگری شملگی دی
(سواتنامہ - ۱۱مخ)

په کندهار کې د کوچنيانو په لوبو کې يوه داسې ده چې د کوچني (ماشوم) د لاس هرې ګوتي ته يو نوم بيانوي. په دې ډول: "دا خچې مچۍ، دا پر بند نرۍ، دا لاکو لکره، دا د رزق ګوته، دا پنډو کاپره".

ميرزا خان وايي:

د صورت په کمینۍ کېښي درجه ده
د نګین لايــــــــــــــقت ورغی و خچه
(۱۲۰- مخ)

+++++

درختہ ، ونہ :

د کندهار په لهجه کې (درخته) او (ونه) دواړه رواج لري. ښاري اوسېدونکي (درخته) زیاته استعمالوي او (ونه) پر خپله اصلي معنا سربېره د (قد) له پاره هم کاروي "پلانی په ونه جگ سری دئ".

خوشحال خان دا دواړي کلمې راوړي دي خو
د (درخته) کلمه په هغه تلفظ نه راوړي چې
په کندهار کې عام دئ. په کندهارۍ لهجه کې
(درخته) د لومړي او دوهم توري په سکون
سره ویله کېږي.

خوشحال و ایی:

د بهار په وخت يې بيا نشوونما شي
په خزان چې پانې پرېوزي له درخته
(۱۹۵- مخ)

په دې بیت کې د (دَزَخْتَه) کلمه له فارسي تلفظ سره سمه راغلي ده او (دال) او (رې) یې دواړه فتحه (زور) لري.
با:

په سم دي، که په غره دي د بهار خاصه گلونه
آخر به رڼون وي و له درخته
گل (۱۹۸- مخ)

دغه راز د خوشحال خان په کلام کي (ونه)
داسي راغلي ده:

چې په شاخ يې ډول ډول ميوې زانگي
لا به کله د وصال د ونې
بر خورم
(۱۴۰- مخ)

يا :

د وفا میوه د دهر په باغ نشته
بیهوده یې هـــــــــــــــــره ونه لټوم
(۱۴۳- مخ)

+++++

درست:

دا لغت د کندهار په لهجه کې د (تول،
گرده) په معنا کارېږي. خوشحال خان يې خورا
زیات کاروي.

که د کنډلیو د دیدن مینه
گناه ده

سکه خوشحال خٲک درست عمر جنایت کا
(۳- مخ)

درست عالم یی په بازار په کوڅه وایي
 لا و چا و ته ښه کاره نه دی
 راز زما
 (۲۱- مخ)

عبدالقادر خان وای:

د عالم فساد، فساد د درست عالم دی
شیطان کله ————— وومره ډیره ویاړني کا
(۲۷- مخ)

+++++

دَرَسْتِه :

وسله بند ، وسله :

په دستارنامه کې اولادو ته د چنگیزخان د وصیت کولو کیسه راغلې ده. هورې داسې لولو: "په وخت د مرګ د چنگیزخان وصیت و اولادو ته دا وه چې درسته یې راوغوښته، یو غشی یې د درستی نه وکیښ ...".

(۲۰۸ - مخ)

یہ فراقنامہ کی داسی لولو:

بیا یی تشی هـ م په ما کری
چې، درستی می ورتر ملا کری

(۶۱- مخ)

د کندهار خلک وايي "درسته هغه ده، چي په لاس درغله".

+++++

دروازه:

د کندهار په لهجه کي "در"، "ور" کلمات په محاوره کي سته. ډېر نژدې گاونډي ته "در په دېوال همسايه" وايي. ډېر غريب او سرگردانه و لا لهانده ته "دربدره، خاک په سره" ويل کېږي. خو په ورځنيو خبرواترو کي د "در" پر ځای "دروازه" ډېره مروج ده. اشرف خان وايي:

سحرگاه که اهل دل رب ته نیاز
هـمـغـه دم وي دروازه د قبول باز
(۳۳۴- مخ)

+++++

ډرونه:

د انسان باطن ته (ډرونه) وايي. خو په کندهار کي د "زړه يخولو" پر څنگ "ډرونه يخول" اصطلاح هم رواج لري. خوشحال خان هم "ډرونه" راوړي ده:

د دوزخ لمبې به کار په عاشق نه کا
چي يې تاو د ډروني دی په دا دال
(۸- مخ)

+++++

دفتين، دفتي:

د کندهار صحافان دفتي هغه کلکه کاغذي تخته چي د کتابو وقايې ځني جوړوي، دفتي بولي. خوشحال خان يې د "دفتين" په شکل ليکي. "مشق په تخته بدفتين بويه - که په نری قلم ډير کېږي، خوش نويس به نه شي" (دستارنامه - ۳۹مخ).

"بدفتين" زما په گومان د متن ناسمه لوستنه ده. سم شکل يې "مشق په تخته په دفتين (پر دفتي باندي) بويه".

+++++

دلی او وھوری :

رحمان بابا وایی:

نه دلي شوي نه هوري شوي

تر مينځ ډوب شوي مذبذبه

(۱۲۴ - مخ)

حمید و ایی:

کہ دلی سوال و خواب کرے مرد ہالہ یی

جي غلط نه شي هوري په سوال جواب

(۳۳ - مخ)

د کندهار په لهجه کی د دی دوو مکانی

اشارو پر خنگ (دوري) هم سته چي په نورو

لهجوي د (هېسته) لغت يو څه ورنژدی دی.

بريالي صاحب وایي:

د تنصیح عسکر دوری ساته ناصحه

زما د عشق په بغاوت دئ د زړه سرای اړ

(اھار - ۴۸ مخ)

+++++

دنده :

د کندهار په لهجه کی "دنده" د دوهمی

خپې په فشار تلفظ کېږي او د ختيځي لهجې

تلفظ يي د لومړۍ خپي په فشار دئ. خوشحال

خان پی له کندهاری تلفظ سره سم کاروي،

فشار یی پردو همه خیه اچوی اوله (بنده،

(گندہ) سرہ یہ یوہ قافیہ کی راوری۔

چه نوکری کا خوک پیر گندہ کا

سری آزاد وی خیل خان بنده کا

تر آزادی ننه بهتر هیڅ

نشته

چہ خوک یہ کور کبھی خیلہ دندہ کا

(رباعیات - ۴ مخ)

+++++

دَ وَخْتَه :

دېر یخوا، وختی لا، اول لا، مدتها پیش

(یا رسی) :

د ا لغت په کندهاری لهجه کی سته او په

ورخنی محاورہ کی ژوندی اور استعمال اور

لغت دئی. له ظفرالغات یرته می یه نورو

قاموسو کي نه دئ په سترگه سوی. په نورو
لهجو کي یې د کارولو په باب دقیق معلومات
نه لرم.

خوشحال خان ویلي دي:

د لور عفت غـ_____واړه د زویه توره
هـ_____غه چه دا لـ_____ری بلا یې
دوره

چه دا یې نه وی مرگ یې مېلمه شه
مور دې دوخته شی په دواړو بوره
(رباعیات - ۷۸ مخ)

په فراقنامه کي راغلي دي:
په هر دم دي په ماڼي مرم
خو په مرگ دي مړ دوخته
(۲۴- مخ)

میرزاخان انصاري دا کلمه ډېره کار کړې
ده.

لکه لمر دوخته لـ_____وی په نظر کښېوزي
چي شعله یې په کمال شي صورت کم کا
(۲۸- مخ)
یا:

د عـ_____نقا طلب یې نه وکړ دوخته
د نوسک په نغوته پاته شو پرتهور
(۷۱- مخ)

+++++

دیدی (سترگي):

اشرف خان هجري وايي:

نه به وصل درانـ_____جاوشي له هیره
نه به هیر دیدي روشني په رانجا کا
(۴ - مخ)

په متن کي "روشن" دئ چي د یوې هجا
کمبود په شعر کي سکت ه راوړې ده. په اصل کي
ښايي تر نون لاندي زېر یا له کاتبه پاته
سوی وي، یا به د متن چاپوونکي دقت نه وي
ورته کړی.

+++++

دي وه :

"دي وه، دي وي" قسميه كلمات دي، يعني
 د قسم (سوگند) پر وخت کارېږي.
 اشرف خان هجري وييلي دي:
 د احمد رسول په حق دي وه يا ربه
 خطا مه کـــړه د خټک بنده ايمان
 (۱۱۰- مخ)

"ستا دي وي که به يې راڅخه پتوې"
 اصطلاح په کندهار کي عامه ده
 ++++++

ډکۍ:

(فشار پر لومړۍ خپه دئ) وچ ښاخ، وچ
 لرگۍ:

رحمان باباوييلي دي:
 سره لمبه گـــوره چې څه کا په وچ ډکي
 مخ د يار په رحمان هسي چاري کاندې
 (۱۳۵- مخ)

يا:

کم بختان د يار په وصل کښي مهجور دي
 د وچ ډکي بهـــــــــــــــــره نه وي په
 بهار کښي
 (۱۶۲- مخ)

هجري وييلي دي:

چنبې زير گلــــونه وزوول له تنه
 هريو ډکې نمونه د چندن هار که
 (۱۳۱- مخ)

په متن کي "ډکۍ ئې" دئ چي د نيم بيتي
 يوه خپه يې زياته کړې ده او شعر يې عيبي
 کړی دئ. که يې د هجري پخپله ژبه "ډکې =
 ډکۍ يې" لوستلی وای دا عيب يې له منځه تۍ.
 په کندهاري لهجه کي يې "ډوکۍ، ډوک"
 بولي.

"هوا داسي سره وه چي مرغه پر ډوک يخی
 کېدی" (زما د سپين سري مور له خولې).
 ++++++

رو:

لار، وار، مجازاً د ازدحام، گڼه ګڼه
په معنا هم کارېږي. په لوېديځه لهجه کې
ژوندی لغت دی.

هجرى و اىي:

په دوکان د ښکلو رو د صورت نشته
واړه زړه سودا کوي صاحب مدار دی
(۵۰۴ - مخ)

خوشحال خان د (لار) په معنا کار کړی دی:

زه خوشحال خټک د هغه چا بنده يم
چي يې رو د زړه د خولې سره يکسان وي
(د خوشحال خټک کليات - ۳۵۷مخ)

+++++

رودبار :

رودبار په لوېديځه لهجه د (رودخاني، د
رود غاړه) په معنا کارېږي.

رحمان بابا ویلی دی:

هغه ملک چي په کښي سيند و رودبار نه دي
دهقانان به يي هم

خ_____انه خراب وي
(۱۰۷- مخ)

کامگار ختک وای:

بې له تا په ما د گلو باغ زندان دی
ماهی کله بې رودباره مومي حظ
(دېوان - ۴۹ مخ)

+++++

روک:

په کندهاري لهجه کي "روک" د (صريح، خرگند، په ډاگه، تورت) په معنا کارېږي.

هجرى و اىى:

دانايان دي روک دماپه شعر گوري
نيک و بد به يې روشن کاندې محک يم
(۴۰۸ - مخ)

په چاپي متن د لومړۍ نيم بيتي ثبت سم نه دئ او داسې ثبت سوی دئ:

"دانايان دي روک د شعر په ما گوري"
ما گوتي پکښي ووھلي او سم مي کړ.

+++++

رېز:

د مرغانو (چغار او خواندن) ته وايي.
په لوېديځه لهجه کې ژوندی لغت دئ.
عبدالحمید مومند وايي:
په چمن کې د بلبلو او اورم رېز
رنگ د گلو دی له رنگه د رنگرېز
(۸۶ - مخ)

مولوي بريالی وايي:
سهار رېز بلبلان یو په بل وصیت کا
چې د "گلو پسته گلزار نسته باور"
(۱۰۴ - مخ)

+++++

رېگ:

د پښتو په ځینو لهجو کې د (رېگ) له
پاره (شگه) لغت عام دئ. خو په کندهاری
لهجه کې شگه اورېگ دوه جلاجلانومونه دي. رېگ
هغه ماده ده، چې په انگرېزي ژبه کې یې
(sand) بولي او شگه هغو میدو ډبرو ته وايي
چې په انگرېزي ورته (gravel) ویل کېږي. د
"رېگ" په نامه د کندهار په جنوب کې یوه
منطقه هم سته چې د پاکستان سره پوله
جوړوي.

رحمان بابا وايي:
عمارت په سر د رېگ روان کاندې
هر چه کاندې عمارت په دا دنیا
(۷ - مخ)

عبدالقادر خان وايي:
که عقل پوهه که تیځ که دېگ وو
په پښتانه کې د خوشحال بېگ وو
زړي همت وته په شمار د سلو وو
زړي سخته د صحرارېگ وو
(۳۷۶ - مخ)

بل ځای یې "شگي" داسې راوړي دي:
جمعیت چې له دنیا په دنیاغواړي
هغه غـري په معنی د شگو پری
(۲۴۹ - مخ)

حمید و ایی:

لکه سږل چې رږوي کمر د شگو
نړوي مې هسې مینه وار په وار
(کلیات - ۶۹ مخ)

دلته "شگي" د "رېگ" معنا نه ورکوي.
بل ځای:

کوم ساعت به دې سر لاندې ځنې لگي
د شگلن کمر په سر باندې ولاړه

(۲۲۰ - مخ)

بل خای "رپگ" ہم را وری:

په خوله پټه يشېده لکه پوخ دېگ
رژېده يې د ژوندون لکه مخه رېگ
(۳۹۱- مخ)

شمس الدین کاکر (شگی) د (رېگ) په معانہ
راوړي :

که به خوک شمېري غمونه دهجران لیر
دهغوپه نظرشگی دبیابان لیر
(۶۱مخ)

+++++

زنڱا ري :

يو راز رنگ ته ويل كېږي. د كندهار
تلفظ يې "زنگالي" دئ.
رحمان بابا وايي:

د گلگــــــــــــــــــــــــــــونو ميو ناوې راته ناسته
زنگاري کميس اغوستی د مينا دی
(۲۲۱- مخ)

+++++

سازل :

د "خلقت" په معنا په لوېديځه لهجه کې
سته. په دغه لهجه کې (رازل) هم په دغه
معنا کارېږي.

میرزا خان وایی:

مخلوقات د آدم زاد دپاره وشول
او سړي دي معرفت سرع سازلي
(۴۵- مخ)

خوشحال خان خټک د (سیوري) تر څنګ د (سایه) کلمه هم زیاته راوړي او دا هغه کلمه ده چې د عامیانه معیاري ژبي لارویان یې د کندهار د لهجې د ګډوډۍ په ثبوت کې راوړي. خوشحال خان وایی:

درومی یه قفا

:L

(۲۱۳ - مخ)

: ٤

(رباعیات - ۱۰۱ مخ)

سایه لاندی ناست وه - اصحاب یه نمر وو".

هجرى و اىي:

(۵۰۹ - مخ)

عبدالقادر خان وایلی:

(٣٠ - مخ)

رحمان بابا يې يو ځای د شعري اړتيا له مخې (سايا) هم راوړی:

(۱) یہ اصل کی (مومی) دئی .

نه یم خویش د سرو گلونو په سایا
زه

خویشیم ستاد مخ په اور باندي جلیازه
(۱۵۳- مخ)

حمید و ایی:

له مستيه ښاخ ښوره د سحر باده
چې سايه يې پر زلفانو وښورېږي
(کليات - ۲۸۵ مخ)

میرزا خان ویلی دی:

مخ په مخ یې واړه رنگ له رنګه ویوست
په _____ایه یې دولت راڼیو
له هماغه

(١٠٤ - مخ)

بل خای و ایی:

منقلب د ناز په سیوري فراغت کا
 بی سایی برهنه خبر دی له تموزه
 (۱۴۶- مخ)

ميرزا احسان بارکزي ویلي دي :

سیابختی لکه سایه را پسِ خُغلی
چي داستاپه توروزلفوشم اشنا
(۳۶مخ)

د خوشحال په دېوان کي (سيوري) د
(سوره) په شکل هم سته.

جي ڀي سيوره په ما وه لکه بادشاه وم

ستاد تورو زلیفو سیوره همایی
ده

(۲۸۲ - مخ)

عبدالقادر خان خٹک ہم سیورہ راوری دہ :

مستغنی دی د جهان له بادشاهی کرم

د هـ مای تر سیورې بهه ده ستا سیوره

(۱۹۱ - مخ)

د میرزاخان په کلام کي هم (سیوره) خو
ځایه راغلی ده.

که تـه مخ په نمر ونیسی

در پسې به درومي سيوره

(۱۳۴ - مخ)

خوشحال خان هم يو ځای (سيوری) د جنس له مخی مونث کار کړی دی.

اشـهـنـا تـه وایـه نه شي، ناـشـنا به
 خه خبریږي
 دا راز چې له مانه دی اورېدلی خپلې سیورې
 (خوشحال - ۴۳۶مخ)
 دا هم باید وویل سي چې د کندهار په
 لهجه کي (سیوری) کلمه هم سته. مولوي
 بريالی وایي:
 ما د تشهیر منصب بخښلی دئ او مه
 زاهد ته
 د گمنامی د پردې سیوری مي وجدان کئ پوخ
 (اهار - ۲۸مخ)
 ++++++

سپم :
(د لومړي توري په سکون) د ستني سوری .
د رحمان بابا په دېوان کي يې "سم"
ليکي:
بې د ستا له زيبامخه و بل مخ ته
منتظر د يوې ستني تر سم نه يم
(۷۵- مخ)

+++++

سپومی :
 مرسپی .
 خوشحال ویلی دی :
 دا دواړه بدان نه گوري
 له کسته
 په ښه مخ باندې ومه شه دانې، سپومی
 (۴۰۷- مخ)
 د کندهار په لهجه کي مرسپی د مخ د
 پوست یو راز ناروغي ده، چي پر مخ باندې
 سپړې، یاسرې تپلي (داغونه) پیدا کېږي.
 زما په خیال مرسپی به هغي جلدي ناروغي ته
 وایي چي کابلیان یې (رشک) بولي.
 ++++++

ستاره :
(د لومړي توري په سکون) :
دا لغت د "دېدې، درنښت، هېبت" په
معنا په کندهار کې کارېږي. شخمنې يې ډېر

وايي. کوچنيانو ته چي دوعا کوي، داسي ورته وايي:

"خداى دى د ستارې و د بارې كه". د
 "ستارې" كلمه له (ستر) سره ژبنى رابطه
 لري.

خوشحال خان په سواتنامه كي وايي:
پوهېدم دما ستاره وه پرې غالبه
له هـــــــــــــــــــــــيبته يې دا ووتله له ژبه
(۵۵ - مخ)

+++++

سرگومہ :

بي هوښه، هغه ناروغ چې سر يې د راپورته كېدلو نه وي. د كندهار ښځمني وايي: د زوی مي ټكولې تبه ده، له پرون راهيسي سرگومه پروت دئ. رحمان بابا وايي:

خداى را پېښه نرى لار كړه ناليدلى
لكه وړانه ماشوره چي وي سرگومه
(۸۰ - مخ)

+++++

سَلَسَى :

يو راز دښتي بوټي دي. په رېگستان كې زيات پيداكيږي. د كندهار خلك يې د اور د پېلوڅي په توگه كاروي. خوشحال خان ويلي دي:

ستا د مخ په سینه سوزم، لولپه شوم
د آتش لـمبه هـیڅ نه پریرېدي د سـسي
(۳۵۶ - مخ)

+++++

سمندر :

د(سمندر) کلمه چي اوس د(بحر) په معنازياته رواج لري،په کلاسيک ادب کي په دغه معنانه موندله کېږي اودکندهارپه لهجه کي هم په دغه معنانسته .په دغه معنا يې درواج زمانه ،چي داردوژبی تراغېزې لاندي پښتوته راننوتلی ده ،ترشلمې پيړۍهاخواته نه

اورېدېږي . هغومستشرقينوچي په پښتو ژبه كې
څېړنې كړي دي، دا كلمه د (درياب ، بحر) په
معنا نه وه اورېدلې . پروفيسور دورن او هنري
والټربيليو پخپلو ترتيب سوو قاموسوكي
د (بحر، درياب) په معنا نه ده ثبت كړې، بلكي
په هغه معنایي ثبت كړې ده چې په كلاسيك ادب
كې راغلې ده . په كلاسيك ادب كې (سمندر) دهغه
حيوان په معنا راغلی دئ، چې وايي په اوركي
ژوندكي كوي .

وزير محمد گل خان مومندپه پښتوسيند (د ۱۳۱۶ش
چاپ) كې د سمندر كلمه گرسره لري نه . ده
د "اوقيانوس" له پاره پښتو معادله كلمه
"سيند" بللې ده (۵۱ مخ) . ددې معنا داده چې
دوزير صاحب مرحوم په ژوندكي دغه
كلمه (سمندر) د (بحر) له پاره نه كارېدله .
كه سمندر كلمه دده په ژوندكي د پښتوكومي
لهجې د (بحر) له پاره كارولای، هر وروړو يې
ثبتوله .

په (لس زره پښتولغتونه) قاموس كې چې
د ارواښاد وزير صاحب
(پښتوسيند) څلور كاله وروسته د كابل
د پښتو ټولنې د معاون محمد اعظم ايازي او دلغت
د څانگې دنورو غړوپه همكاري ترتيب سوې دئ، هم
د (سمندر) كلمه نسته .

د ارواښاد سيد راحت الله زاخيلي په (لغات
افغانې) نومي كوچنو ټي قاموس كې چې (سمندر)
كلمه هم د "دريای اعظم — آگ كاكيرا" په
معنا و ثبت سوې ده، زه يې داردو ژبي اغېزه
بولم . (زما سره چې دلغات افغانې كومه نسخه پرته
ده، د چاپ نېټه نلري)

(سمندر) په پارسي ادب كې هم دنوموړي حيوان
په معنا كار سوې دئ .

شيخ سعدي عليه الرحمه وايي :

سمندر نه ای گرد آتش مگرد

كه مردانگي بايد آنگه نبرد

په لغتنامه دهخدا كې كښلې دي چې سمندر له
يوناني لغت "سالامندرا" څخه مشتق سوې دئ

اوپه فرانسوي ژبه کي هم له همدغي ريښې څخه
په همدغه معنا (salamandre) سته .
سalamندر داداورپرښتي (فرشتې) ته ويل کېدله

دخوشحال خان خټک په کلیاتو(د دانش ټولنې
چاپ)کي ماد غزلیاتو برخه د(سمندر) لغت له
اسیته وکتله،فقط یوځای مي وموندله او هورې
هم د(بحر) په معنا کار سوې نه وه :
ژواک ژوندون مې همگي واړه په غم شو
غم په مثل لکه اورزه سمندر
(۴۱مخ)

دخوشحال درباغیاتوپه برخه کي مي سمندرهیڅ
په سترگه نه سو.
حمیدمومندوايي :
هسي یم په دردوغم کي ددلبرخوښ
لکه اوسي په سره اورکي سمندرخوښ
(۹۶مخ)

میرزاحنان بارکزی یي ددریاب په
معنانه،بلکي په دادوهمه معنا کاروي :
حذرڅووکړي"حنان" دعشق له اوره
همېشه وي دا ورځلاص پرسمندر در
(۵۹مخ)

یابل ځای وایي :
دیارعشق راکښي پیداکړهسي سوز
سمندراته حیران دئ شب وروز
(۶۸مخ)

شمس الدین کاکړیي هم ددریاب په معنانه
راوړي :
علاوه دیارغمونه پسي غواړم
نه مړېم سمندرخوندي په اور
(۵۱مخ)

+++++

سنگره :

غټه گردی ډېره . په لوېدیځه لهجه کي
زیاته مروجه کلمه ده .
حمید وایي:
اوس حمید کوي نارې د یار له غمه

چي يې ولي دا رقيب په لوسنگره
(كليات - ۲۲۲ مخ)

ښاغلي پالوال صاحب د ډبرو نور انواع
داسي راوړي دي:

کاني، اړه، پرښه، تيره، گوسه، لپانکي،
گيندجوري، غرگي، بغري، شاخه، بغرگي يا
لوره ډبره، وارئي، مرغ، شگه، ريگ، سال. (د
تفصيل له پاره وگورئ: معياري پښتو - ۲۵۹، ۲۶۰ مخونه).
زه به پر دغو نومو باندې (سنگچل، سخر، او
کرکنډه) هم ور زياته کړم.

+++++

سوی اولوی:

عبدالقادر خان ويلي دي:
يو مجنون سوی او لوی د عشق نه و
ميني ډېر کړل تر مجنونه سوي لوي
(۳۱۴ - مخ)

يا بل ځای وايي:
د عالم له ويري آه وکښلی نه شم
په کوگل کي مې دننه وشول لوي
(۳۱۹ - مخ)

په حاشيه کي يې (لوی) د دود په (گرد)
معنا کړی دئ؟

(لوی) د (الږيل) سره بې رابطې نه دئ.
الږيل پر اور باندي د پسه سوځلو ته وايي.
د کندهار قصابان د ژمي په موسم کي پسه
الږيي. د (الږيل) له پاره د (الوی) اندول
د پښتو په نورو لهجو کي سته.
په (لولپه = مکوت) کي د سر (لو) هم له
(لوي) سره يوه ريښه لري.

+++++

سيب:

خوشحال خان خټک د (سيب) او (منه) کلمي
دواړه راوړي خو د (مني) استعمال بېخي لږ
دئ. د پښتو په لوېديځه لهجه کي د (سيب)
کلمي استعمال عام دئ.
خوشحال وايي:

پوزه یی غونچه وه د زنبق، سیب سپینه زنه
یی
مشک د مخ خال_____ونه په مخ کښلی
مه پارا
(۷ - مخ)
با:

لکه و، د زرخ سیب په هغه شان دی
نه چي اوس یې تیر و بېر دی تلذ
(۴۸- مخ)
با:

لکه سیب زما په خوله کې
شیرین ذقن وای تل
(۱۰۹- مخ)
یا :

چي يا سيب يا بهي کيري
بصل مه شه ، حنظل مه شه
(۲۹۸ - مخ)

په يوه ځای کې چې ما د خوشحال خان په
کلام کې (منه) ولیدله هغه بیا د ترتیبوونکي
له خوا ناسمه لوستل سوې وه. بیت دا دی:
هیڅ پرې نه پوهیږم، دا دي زنه که مېنه ده
خال دي دی د زني که دانه د ممانې
(۴۸۲- مخ)

په حاشیه کې ورته کښلي دي چې په دوهمه او څلورمه خطي نسخه کې دا نیم بیتۍ داسې دي:

هیڅ پرې نه پوهېږم چې دا وړمکه (ده) که مه ده

یا:
 نن په نظر راغـــــــــــــــــله یوه تری
 زنه یې سېږ وه شونډې نری
 بله به نه وی هسې دلـــــــــــــــــبره
 نه پـــــــــــــــــه خشکی نه په تری
 (رباعیات - ۲۸۵ مخ)

په سواتنامه کې راغلي دي:
 ډر، شېبه، کانی، یاقوت ورته یو شان دي
 سېب، شلغم، انار، بهي ورته یکسان دي
 (۲۵ - مخ)

رحمان و ایی:

چي يوسف غوندي هزار پکښې پراته دي
بنديوان د هـ _____ غه سيب ذقن په

چاہ یم

(۷۳ - مخ)

یا بل خای وایی:

که یی زنه د خوانی په وقت کښې سېب وي

هغه سږپ پي په پيړۍ کښې بيا حنظل شي

(۲۰۹ - مخ)

هجری و ایی:

دواړه شونډی یې نبات انګی سبب دی

د عشاقو زړونه ټول په دغه ځوان

ڪ

(۱۲ - مخ)

عبدالقادر خان ویلی دی:

دا یی شونډي دي که لعل یا یاقوت دی که

مرجان

سب دی دا کہ ناشیاتی کہ د بخت ستوری کہ

ذقن

(۱۳۲ - مخ)

حمید مومندیه یوه مخ کی د پنځو بیتو

پہ فاصلہ ہم (منہ) راوړې ده او هم (سږې) .

خه تعریف یی کرم د زنی له د دُر خشه

د عیسی له لاس منه وه حیات بخشه

(٤٨٧ - مخ)

ينڇه بيته وروسته وايي:

په سینه یی جلوه گر دوه غوره سېب وو

مجرّب دارو دوا د

هـ ر آ سیب و و

ميرزا احسان بارکزي ويلي دي :

دایې زنه ده که سېب ده، د "خان" دزړه آسېب

٥ د

چی یہ تش آرزویی کی پری درنخور و زود و ا

(۳۹ مخ)

یہ کلاسیک ادب کی د (سیب) کلمی لہ دونہ

(دومره) یراڅ استعمال سره سره به بیا هم د

عامیانه معیار لارویان حق و لری، چی لویدیځه

لهجه د دغي کلمې د استعمال له اسيته وکړي.

+++++

سیری:

وقف سوې مځکه:

په سواتنامه کې راغلي دي:

چې ملا د "ميان نور" په حکم

درومي

هم هغه د سوات په ملک کې سیری مومي

(۳۶- مخ)

+++++

سیژمي، سیرمي:

د پزي سوري، چې په پارسي يې (سوراخ

بیني) بولي.

خوشحال خان په دستارنامه کې لیکي:

"په ژمي د باز د دومي د زکام د نزلې

هم بدکشنده زحمت دی. سیژمي يې ونیوی شي

... د مهوری مرغونه يې دي واخلي- اوبه دي

يې نچورک - په شیژمو کېنې دي يې وڅڅوي

..."

(۶۴- مخ)

په دستارنامه کې يې د "سیرمي" شکل هم

سته "... په شپه په ورځ که د میره تریوه

سیرمي ویني ځي تر بله زوې ځي "..."

(۱۲۱- مخ)

+++++

سیخ پري، سرخ پري، سرخ سري:

دا درې نومونه د هیلو د جلا جلا جنسونو

دي. (وگ: ښکار و کندهار - د لیکونکي اثر - ۱۰۰، ۱۰۲،

۱۱۴ مخونه).

په فراقنامه کې لولو:

مرغاوی په هـ ر هـ لور وي

سونا هـ م پکې لا ډیر وي

په آخر راشي سـ رخ پري

هم سیخ پري هم سرخ سري

(۴۷- مخ)

دلته د مرغابی کلمه باید د پای د

تانیثي (ی) له اسیده فارسي کلمه ونه گڼل

سي. دغه راز پسوندي (ی) په فارسي ژبه کې
نسې ويل کېدلای.

+++++

سہیل :

په کندهار کې (سېر) د (من) په اجزاوو کې دئ. یو من څلوېښت سیره دئ. د سېر وزن له (خورد) سره برابر دئ. په نورو سیمو کې (سېر) تر منه په تاله ډېر دئ. د کندهار یو من لس پاوه دئ په داسې حال کې چې د نورو سیمو سېر شپاړس پاوه کېږي.

د حمید مومند په کلام کې (سپر) تر منځ
کم ښوول سوی دی:

په غرور د توان تېری په ناتوان مه کړه
چې د منه توله سپکېږي په سېر گوره
(کلیات - ۲۱۷مخ)

+++++

سيله :

طرفداري، پلوي.

په کندهاری لهجه کي په همدې معنا ډېره کارېږي.

خوشحال پہ سواتنامہ (۵۸ - مخ) کی دا
لغت داسی راوری دئی:

که په دا طور اور پورې په درست سوات شي
مگر هـاله دمـلا
سبله مكافات شي

+++++

شایرہ :

د کندهار په لهجه کې (شاخه، شياخه) د قبر ډبري ته وايي "هغه وخت به پوه سې چې سر دي د لحدشاخه ووهی".

میرزاخان وایی:

د قضا شاره به ستا څنگونه مات کا
که ته هر څو پورته پورته په هوا ځي
(۲۴۲- مخ)

+++++

شامت:

شامت په لوېديځه لهجه كي په همدې شكل
د (نحس) په معنا مروجہ كلمه ده. د پښتو
نوري لهجې يې د (شوميت) په بڼه اوس كاروي.
پوهاند زيار صاحب د خوشحال په كلام كي د
"شوميت" شكل د كرلانی لهجې ځانگړتيا بولي.
خوشحال خان د شامت كلمه څو ځايه راوړې

ده:

چې د كښليو ننداره راڅخه لاره
خبر نه يم كوم گناه و كوم شامت
(۳۷- مخ)

يا:

په شامت يې دما تري غرنري
لا پـــــــه دا د اپريديو بصرنشته
(۳۰۵- مخ)

يا:

دا كل شوميت د نفس دی چې په تا شې هسې
شندې

هـــــــزار

غـــــــمونه فسادونه دم په

دم

(۱۵۲- مخ)

يا:

چه كار يې بيایي فلک پــــه كښته
چـــــــاري به كاندې بې مصلحته
كجیر كه خير دی چه بې تدبیر دی
په خزه بند شې له دې شـــــــامته
(رباعیات - ۵۹مخ)

رحمان بابايي هم (شوميت) ليكي:

دا همه واره شوميت دی د شومانو
گڼه ته د چا په زېرمه نه يې ستړی
(۲۴۹- مخ)

عبدالقادر خان خټک وايي:

په شامت د ديو سړيو باران پرېږده
شکر دا چې اور نه ووري له اورو
(۱۳۶- مخ)

زما په فکر د دې کلمو رېښه په "شوم"
کي سته؟

په ارمغان خوشحال کي د "شامت" شکل
خوندي دئ.

(وگ: ۲، ۱۶، ۲۰، ۴۲ مخونه او نور)

+++++

شِبَه:

د لومړي توري په زېر او د دوهم په
زور (فتحه).

يو ډول مصنوعي (نقلي) مری ته ویل
کېږي. په کندهار کي يې ښځمنې پېژني (زما د
خلور اتيا کلني مور په تصديق). ما د لومړي
توري په پېښ او د دوهم توري په زور
اورېدلی دئ. په لغات افغاني، پښتو سيند، د
خوشال خان خټک کليات په ويپانگه کي دا
لغت نسته. ظفرالغلات اخيستی دئ خو هورې يې
د تلفظ په باب څه نه دي ليکلي خو د خوشحال
خټک مرغلري (۳۹ - مخ د کندهار چاپ) په
حاشيه کي يې ورته کښلي دي: "په چاپي نسخه
کي لمړی توری زېر او دوهم توری زور لري،
په قلمي نسخه کي محشي (مشکني) ورته کښلی
دی. چي مصنوعي مری ځني مطلب دی".

خوشحال خان وايي:

له ياقوته دي هاله سيالي شِبَه کا
که د اور په تاو کښې دانه شي بي آبه
(مرغلري - ۳۹ مخ)

په سواتنامه کي لولو:

په تمیز کي سراسر واړه مبهوت دي
چې ږلی ورته گوهر، شبه ياقوت دي
(۲۱ - مخ)

بل ځای:

دُر، شِبَه، کانی، ياقوت ورته يو شان دي
سيب، شلغم، انار، بهي ورته يکسان دي
(۲۵ - مخ)

+++++

شک:

په يوه شي خبر (آگاه).
دا لغت په همدې معنا په کندهاری لهجه
کي ژوندي دئ. "ولاکه په شک لا یم" يعني قسم

ده، که په خبر یم. دا لغت قاموسو په دغه معنا نه دی اخیستی.

خوشحال ویلي دي:

په ناحق یې په زندان کـــم یو
خوکاله

خدای خبر دی که په خپل گناه زه شک یم
(ارمغان - ۲۴ مخ)

اشرف خان هجری وایی:

هسې زشت عمل مي اوليد له ناکسو
چه له گرگه لیده نشي نه پرې شک يم
(۹۶ - مخ)

بل خای وایی:

د نښایست پوله دي چرته ده
حیران یم

نه مې حد يقين موندلی نه پرې شک یم^(۱)
(۴۰۷- مخ)

+++++

شکریا رہ :

د زردالو په شان مېوه ده. معمولاً وچه کارېږي. د کندهار د وچي مېوې په صادراتو کي مهم قلم دی. په قاموسو کي مي په سترگه سوي نه دي.

خوشحال وایی:

دواړه شونډي دې خوږې شكريارې دي

د گلابــــــــــــــــــــــ و گل دې دواړه رخسارې دي
(۳۸۰ - مخ)

+++++

شملہ :

د پښتو په زیاترو لهجو کې شمله د بگری هغه برخه ده چې د ولونو دپاسه د جوغې په شان جگه ولاړه وي. په کندهارۍ لهجه کې شمله د بگری هغه برخه ده، چې د غوړ پر برابري مخ یا شاته کښته راڅرېږي. خوشحال خان سره له دې چې په اشعارو کې یې یو ځای شمله د

(۱) دا نيم بيتی په متن کې "نه ئې حديقين موندلی نه پرې شک یم" دئ. ما سم کړ.

بگری د جوغي په معنا کاروي (دستارنامه - ۱۲مخ) خو په مجموع کي يې د شملې تعبير له کندهاري لهجي سره سم دئ. دی په دستارنامه (۵ - مخ) کي د حضرت رسول ﷺ د شملې د اندازې په باب ليکي: "په ځينو روايتونو د رسالت پناه درې دستاره ياد شوی دی - يو اته لس گزی، شمله يې نيم گز شرعی - دويم دواژه گزی، شمله يې يو گز هغه د جنگ ده - دريم شپاړس گزی، هغه به يې په اختر په جمعه په سرتاره".

لوسټونکي متوجه دي که خوشحال خان د بگړۍ له شملې څخه مراد د هغې جوغه وای، نو نیم گز یا گز شرعي جوغه جگه درېدلای نسي او نه په پښتنو کي چا په دغه اوږدوالي جوغه لیدلی ده.

ٽر ڊي چي ورتيڻ سو، خوشحال خان پخيل
يوه شعر کي شمله له زلفو سره تشبيه ڪري
ده . زلفي ڇڙپڏلي وي جڳي نه دربري. بيت دا
ڊي :

یو خل بیا سرته ووره مسته
راښکاره شه!

چي گيسو دي په سپين مخ شملې شملې وي
(۳۶۴- مخ)

اشرف خان هجري هم شملې او زلفي سره
تشبيه كړي دي. دى وايي:
توري زلفي دي دائم شملې شملې دي
له ښه مخه دي هـ رگزمه شه جدا نور
(۳۳۱ - مخ)

+++++

شموخه :

په وريجو کي هغه ناپاکه سوې دانه چې
پوست پر پاته وي. کندهاريان يې "شماخه"
بولی.

ميرزا خان ویلی دی:

له عاده عبادت لـــــــره نه درومي

په پاڅه اټام کښې اوم لکه شموڅه^(۱)
(۱۲۴ - مخ)

د کابل چاپ دیوان په لغتنامه کې دا
لغت نسته. خو د پېښور چاپ په "فرهنگ" کې
دې لغت ته کښلې دي: "یو قسم واښه چه خوند
ئې تریو دی". په پارسي یې (شماق) بولي (د
لس زره پښتو لغتونه په حواله).
+++++

شنه:

وحشي واښه.
په دستارنامه کې راغلي دي: "د آس
سرکشي ... د سواره د ناپوهۍ شي- یا یې بې
روڅه په تازیانه ووهي، یا ملونه ناموافقه
ورواچوي، خوله یې خور کا - یا جای بند وي،
شنه یې خورلي وي..."
(۵۰ - مخ)

په کندهار کې قصابان د پسرلي پر وخت
وايي: "پسونه پر شنو دي، غوښه یې بېخونده
سوې ده".
په پورته نقل قول کې "جای بند" اصطلاح
هم په کندهار کې عامه ده. د دغه ځای خلک
وايي "تر جای بنده آس، گښته خر ښه دئ".
+++++

شوپرک:

شوپرک ته د پښتو په نورو لهجو کې
"کڅلکی، اسمان کڅلکی" لغتونه سته.
عبدالقادر خان یې د "شوپرک" په نامه
راپېژني. د کندهار پښتانه یې هم "شوپرک"
بولي.
عدل چي د ده لکه افتاب په جـــــهان وخوت
پټ په سوراخونو کې ظالم، شوپرک وار شو
(۴۷۸ - مخ)

میرزا خان انصاري ویلي دي:
شوپرک چي په حجاب گرزي له ورځي

^(۱) په پېښور چاپ دیوان کې دوهم نیم بیتي "په پاڅه طعام
کښې اوم لکه شموڅه" دئ.

د دیدن طَـاقت یې نه لري نظر

(۶۶ - مخ)

بل خای و ایی:

عارفان د دواړو کونو ننداره کا

شوپرک په تیاره گرزي بې نظره

(۱۳۱ - مخ)

په زیاتره دېوانوکي دپارسي میرزايي کتابت تراغېزې لاندې د (شوېرک)نوم (شب پرک) لیکل سوی دئ . دمیرزاحنان بارکزي په کلام کي لولو:

رقیب نہ شي ستادمخ سيل کولای

شب پرک شي له پرتوه د آفتاب ورک

(۷۸ مخ)

مولوي بريالۍ وايي:

سره څه دي د گلرخ او د شيخانو؟

پر ډېوه کله وهي شوپرکان موج

(۱۵۸ - ۲۳ مخ)

په اصل کي د ميرزايي کتابت تر اغېزې

لاندي (شب پرکان) ليکل سوي دي .

+++++

شوڪور :

هغه څوک چې د شپې له خوا په سترگو هیڅ

نه وينى.

عبدالقادر خان وای:

چي رقيب يي مخ ته گوري زه هم گورم

دا ڪتل به مڻي شو ڪور ڪاندي پوهي ڀرم

(١٠٤ - مخ)

مولوي بريالۍ وايي:

چي د لمر تر ډوبېدو يې کي شوکوره

و شوم بم ته بس دغه آسيب د صبح

(اھار - ۲۴ مخ)

یہ چابی متن کی (شبکورہ) .

+++++

شولان ، شولانونه :

سالن ، سالنونه .

سالن هغه کتخ ته ویل کېږي چې د وریجو (پلو، چلو) پر څنگ یې پخوي. غورمه، کوفته، دوپپازه، سبزي، دولمه او نور په سالنو کې شمیرل کېږي.

خوشحال و ایی:

څوک چه ډوډی د دهــــــــــــــقانی خوری
خواره د حـــــــــــــورو د مهمانی خوری
چه یی په ظلم خوری واړه یی زهر شه
که شـــــــــــــــــولانونه د سلطانی خوری

(رباعیات)

خوشحال خان په دستارنامه کي ليکلي دي: "د مردانو په شولان کښې د هر چا برخه شته...".

(۱۴۳ - مخ)

شولان ما ته د (سالن) په معنا سهي ښکاري او شين راته د هغه ژبني جريان اغيزه ايسي چي د (سو، سي، سم، ...) سينان يې په شينانو باندې اړولي دي.

د خوشحال کلیات (نوی چاپ) کی یې شولان ته کښلي دي: "کمند، کمندونه" چي سهې نه . ۵۵ .

• 52

د خوشحال فرهنگ (د یارمحمد مغموم خټک) شولانونه لغت او د خوشحال په کلام کې یې مثال راوړی دئ (۱۳۳- مخ)، خو معنایې ځنې پاته سوي ده.

د خوشال خان خټک کلیات په وییپانگه
(۱۲۳۲- مخ) کې چې شولانونه په "کمند،
کمندونه" معنا سوي دي، د حیرانتیا ورڅېره
ده!

سالن لغت د ارواښاد عبدالهادي ريشاپه
يوه شعر کی داسی دی:

که پلو وي که سالن وي که مېوه وي

که شیدې که پراتې که کېک کولچه وي
خدای و هست که خه لنده وي اوکه وچه
نوش جان دارو درمـ_____ان دي د میلمه وي

+

شلومبي:

په کندهار کې یې هم شلومبې بولي. په نورو لهجو کې ورته (تروې، شرومبې، شناوی) وايي.

خوشحال و ايي:

که د غوا د بزو شلومبې خورې زیان یې نشته

اشتها
سرسري زیاته کا په خور

(ارمغان - ۵۷ مخ)

په ارمغان (۲۵، ۳۹ مخو کي) د " شلمبو" په شکل هم ليکل سوي دي. په رباعياتو کي "شڼوبی" ثبت دئ.

کلیه رویه بسته ایسته روغه وی

خوچه سوراخ شی نوربی فروغه وی

هيڏوڪ دڇيلو وشنوبو بد نه وائي

صفت د هـ ر چا له خپله دوغه وي

(رباعیات - ۲۱۹ مخ)

پوهاند زیار صاحب لیکي چې خوشحال خان "شلمېبي" کلمه هغه شان کاروي لکه "چې په لويديزه پښتو کې هم همداسې دود لري". (وگ : د خوشال ادبي پښتو - ۳۶ مخ)

رحمان بابايي هم "شلونبي" د وې هجايي
کاروي:

واړه تشي شلونې شاربې

خبر نه ش_____وې له مطلبه

(۱۲۵ - مخ)

په نورو لهجو کې (شلومبې) درې څپې
تلفظ کېږي او شين ته زور (فتحه) ورکوي.

+++++

شَوْلَه :

شوله هغه درد دئ چې دوامداره نه وي. کله چې راولاړ سي، کرار کرار پسې زیاتېږي خو خپل اوج ته ورسېږي. بیا بیرته لږېږي خو وشلېږي. د لنگون درد ته شولي وايي. د پېچ یا اسهال پر وخت د کولمو درد ته هم شولي وايي. د کندهار شخمنی یې په ښراوو کې هم

کاروي: "د کولمو شولي دي درولوېري" په
کندهار کي ډېره عامه بېرا ده.
خوشحال خان يې د "خواری، مشقت، زحمت"
په معنا کاروي. دی په دستارنامه کي د شعر
په باب وايي:
"يو يو بيت يې لکه فرزند زوول هسي
شولې لري. خدای دي په دا رنځ څوک گرفتار
نه کا".

حمید مومند هم دا کلمه راوړې ده:
يو لـــــــه ځلې د سبق سبقت اندېش
بل له شوئو د رخصت په خاطر رېش
(کليات - ۴۳۹ مخ)

د دغه کليات په ويپانگه (۷۸۸ مخ) کي د
(شوله) معناراوړې ده خو تلفظ يې (sola)
ليکلی دئ. چي گویا د کلمې د سر شين (پېښ،
ضمه) لري. دا تلفظ ناسم دئ او د دغه لغت
اصلي وینگ د شين توري په سکون باندي سهي
دئ.

"شولَه" په کندهاری لهجه کي د (ډېر
تېره) په معنا هم کارېږي. د مثال په توگه
"دا چاکو داسي تېره دئ لکه شوله" يعني
دونه تېره دئ، چي ورېښته په خريل کېدلای
سي.

+++++

صيادي:

په کندهار کي "صياد، سيات" هغه ښکاري
ته ويل کېږي چي مرغان د خرڅلاو له پاره
نيسي". (وک: ښکار او کندهار - ۲۶ مخ)
خوشحال هم د "ښکاري" او "صياد" توپير
کړی دئ. دی ليکي "د ماهی ښکار د صيادی
ښکار چه د اهل حرفت د روزگار عالم ښکار
دی، دا صيادی د قديمه لا د آدم (ع) د وخته
ده...". (دستارنامه - ۵۵ مخ).

د "اهل حرفت" څخه د خوشحال خان مراد
دا دئ چي دا ښکاريو راز کسب و کار و پېشه
ده. په کندهار کي هم صيادي خپل کاسبان
لري.

د (ت) او (دال) ابدال نور مثالونه هم سته :
جلات - جلاد ،
فساد - پسات ،
آباد - ابات ، ...

+++++

غَاو :

غالمغال، اعتراض، شكايت.
په دغو معناوو د کندهار په لهجه کې
ژوندی لغت دی. قاموسو اخیستی دی او په
نورو لهجو کې هم سته.
خوشحال خان په دستارنامه کې کښلي دي:

"سرودهـــورتە دی روا
چە نه غاو وي نه غـــــــــــــــــــــــوغا
سامعان يي صاحب دل وي
نه وي نفس نه يي هـــــــــــــــــــــوا
(مخ-۱۶۱)

اشرف خان هجري وايي:
د حاسد په صعنه غاو نه کا رشتینی
په سنگینه زمکه شور لري سیلاب
(۳۲- مخ)

عبدالقادرخان خټک وايي:
 که هر څو ورباندي غاو رقيب غماز کا
 عاشق کله غـ _____ وړ د ديو په
 آواز کا
 (۱۸- مخ)

پخوا به د ښار د معتبرو خلکو د کورو په دروازه کې یوه خونه وه چې "غاوچیان" به پکښې اوسېدل. غاوچي د "قابوچي" مغلن سوی شکل دئ او قابوچي تورکی کلمه ده، چې د (دروازه وان، دربان) معنی لري. په خوشحال فرهنگ (۱۵۴- مخ) کې چې "قابوچي" په "خودغرض، مطلب پرست" معنا سوی دئ، د تامل وړ خبره ده.

+++++

غارى غرڭه :

د کندهار ښکاريان يې "غاري موري" بولي (وګ: ښکار او کندهار - ۳۳مخ).

خوشحال وايي:

اې چه په رو کښې گزار ته ساز يې
سترگې دې لکې غوړ په اواز يې
غاري غرخه دی درباندي درغی
په تخرگ يې وله که تیر انداز يې
(رباعیات - ۲۴۲مخ)

خوشحال خان یو ځای ځان له "خواجه خضري
غرخه" سره تشبیه کوي:

په مثال خواجه خضری غرخه خوشال و
چی گوزار ورباندي وشوناگهان
(دخوشحال خټک کلیات — ۹۷مخ)

+++++

غولی:

غولی د کور (انگر) ته وایي چي په
فارسي يې (حیاط) بولي. دا لغت په کندهار
کي مروجه ژوندی کلمه او فولکلور ته يې هم
لار موندلې ده. د کندهار کوچنيان د باران
نه اورېدلو پر وخت کور په کور گرځي اوږه،
خوړې يا ايکي ټولوي. دا لوبه (ارگوري)
بولي چي په اسلامي ثقافت کي ورته (استسقاء)
وايي. د استسقاء له پاره خاصي دوعاگاني
سته. ارگوري د استسقاء پښتني دود دی. د
ارگورو پر وخت کوچنيان دغه مسجع عبارتونه
په گډه وايي:

"ارگوري، برگوري. خدای دي یو زوی درکي
چي پر غولي درته ښوري، ډولډنگه څه غواړي،
یوه کاسه اوږه غواړي، اسمان خري اوږه
غواړي، مخکه شنه وایه غواړي".

خوشحال خان خټک سره له دې چي د (انگر)
او (انگن) کلمې هم راوړي خو د (غولي) لغت
زیات کاروي:

ودې نه زېږي فرزند
بابا په غولي، وند
(۴۶- مخ)

یا:

هغه دم چي تور گیسو په خپل صورت باندي
خواره کړي

خوشبویی د خاصه مښکو په درست غولي شي
پریشانه
(۲۴۹- مخ)

يا :

په کـــــــــــــــــــــوټه باندې دا دواړه حبښه دي
چې دې تش په غولي گرزي هم بلا دی
(۳۱۴- مخ)

یا :

که وینې ژاړم ګرېوان چاک چاک کړم
په غولی ګرځم غوغا بلغاګ کړم
په دا به تله تله
یاران رانه شي
سکه بایدې دا دی چه خان بې باک کړم
(رباعیات - ۲۸مخ)

: لا

کښېنه په انگرکي مخامـخ چې درته
گورم
تور لونگين، دواړه چنډي هار په سينه ټال
کړه
(۲۸۸- مخ)

خوشحال په دستارنامه کي کښلي دي:
 "... په لوړ ځای درېدل - په بام ختل،
 په غولي کښي گرزېدل، دا دي هرگز نه وي
 ...".
 (۱۳۰- مخ)

رحمان بابا ویلي دي:
د زړه غولۍ مي نیولی ستا غمونو
نور غمونه دي له زړه ويستلي ما
(۲۲- مخ)

هجري وايي: اقبال نه ورځي هرگز د چا په غولي
خو همراهِ ورسره نه کاندې زوال
(۷۵- مخ)

میرزاحنان بارکزی وایي :
دښادی رخ مې ونه لیدپرداغولي
چپه خُغلم بېهوده لکه فرس
(۷۰مخ)

+++++

غی پر :

په لوېديځه لهجه کې يې هم "غېږ" وايي خو په ځينو نورو لهجو کې "غېږه" ده. خوشحال خان يې هم هر وخت د "غېږ" په شکل راوړي. که ځيني استثنائات موجود وي هغه راته د خوشحال خپل انتخاب نه ښکاري. (د خوشال ادبي پښتو ۳۲ مخ) کې يادونه سته.

میرزا خان انصاری وای:

د عالم هنر به واره پرې تمام
کړم

که سرکین خاطر پہ غیبر کی ونیسمہ
(۱۸۴ - مخ)

+++++

کاگل :

کاگل د کندهار په لهجه کې د (اخېر) پر ځای کارېږي. مثلاً وايي: په مني مو د کور بامونه کاگل کړي دي.

ميرزا خان انصاري وايي:

اوهاله به يې د مراد تخم زرغون شي
چې د نيو پـه په اوبو جمال کاځل کا
(۶۱- مخ)

+++++

کالکوجن:

دا لغت په ظفرالغلات کي په "دهوکه باز،..." معنا سوی دئ. د خوشال خان خټک کلیات په وییپانگه کي نه دئ اخیستل سوی او د مغموم په خوشحال فرهنگ کي می هم په سترگه نه سو. په کندهار کي (کارکچو، کرکچو) د غالمغال، شور، ږور (زور) په معنا مروج لغت دئ. عموماً د مرغانو، په تیره بیا میناوو د شخول له پاره کارېږي. لیري نه ده چي له کالکوچن څخه د خوشحال خان مراد (غالمغالی، شریر،...) وی.

خوشحال خان پہ سواتنامہ کی ویلی دی:

د"کاجو"نمسی نه خان دی، نه ملک دی
کالکوچن، دروغ—ژن غشی د هلک دی
(۳۱- مخ)

تور کجکان، ما ته جابی راوړه
که جابی نه وي ما ته غاړه بلوڅی راوړه
مولوي بريالی وایي:

تاو کجک دي په پرېشانه کاکل بند کړه
د سنبل غوټی په شپه دلگيري ښه دي
(اهار - ۱۳۴مخ)

+++++

کچاری:

د تجارتي دعوو د فیصلې محکمه.

رحمان بابا وایي:

د وصال دلالت کوم طرف ته غواړم
چې بندي شوم د هجران په کچری
(۸۸ - مخ)

مولوي بريالی وایي:

سودا په نقدو کېږي د ژوندون په کچاری کې
ولیا په دې دوکان کې تبادل څه په کار نه
دی

(اهار - ۱۳۲مخ)

د کچاری په نامه د کندهار د احمدشاهي
ښار په کابل بازار کې یوه ودانۍ سته (وگ:
احمدشاهي کندهار، د لیکونکي اثر - لومړۍ ټوک، ۲۳مخ).
کچاری ته یې په کندهار کې (پنچات) هم وایه.
دا هندي کلمه ده او په کندهار کې یې د
پنچات دفتر ته (فیصله منازعات) هم وایه.
بريالی صاحب وایي:

د غمزو پنچاته لـــــــبر څه خو
مـــــــدد کړه

"بريالی" په دې سودا کې تاواني ولاړ
(اهار - ۴۹مخ)

+++++

کچری:

کچری یو راز خواړه دي چې له پنډو
وریجو او ماشو (میو) څخه پخېږي او پر سر
باندې کورت او سره کړي غوړي اچوي. دا
خواړه په کندهار کې په ژمي خوړل کېږي.
خوشحال خان وایي:

تود کچری د غوا غوړي په وخت د ژمي
تر حلوا تر ســـــــلوا زیات
لـــــــري هنر
(ارمغان - ۵۸مخ)

ځيني کسان د پکتيا د سيمي ژمني خواږه
(ډنډکي) له کچري سره يو شان بولي. خو کچري
او ډنډکي جلا جلاخواږه دي.

+++++

کړدې:

اعمال، چاري.

خوشحال خان په فراقنامه کي ويلي دي:

چي د بل ښي کړدې ويني
ځان اوبه کانډي خبيث
(۱۸- مخ)

د اول نيم بيتي "ښي" په چاپي متن کي
"شي" دئ. که دا چاپي غلطې نه وي، نو ښايي
د خټکو لهجه به د مرتب په پام کي وه.
عبدالقادر خان وايي:

مرد يي مه گڼه چي لافي ښي کړدې کا
مرد کرده ښي لافووکا، ښځه لافي ده
(۱۷۹- مخ)

په ځينو متونو کي د "کړدې" په شکل هم
ثبت سوی دئ. هجري وايي:
په خوله واږه ع_____مل کا د اولياوو
له کړدو يي لاس په غورو د کافر دی
(۱۸۷- مخ)

حميد مومند وايي:

ناکړدې د محبت و س_____ري ورکا
په يوه لاس کي پياله په بل همسا
(کليات - ۱۳ مخ)

ميرزاخان انصاري وايي:

عام وخاص کا د مسکين په نامه فخر
چي ويل ک_____رده يي دواږه ده حنيفه
(۱۶۷- مخ)

+++++

کرکنډه:

غټه گردی ډېره چي انسان يي د پورته
کولو قدرت نه لري. په لوېديځه لهجه کي
مروج لغت دئ.

حميد وايي:

عشق مي هسي ښي اختياره دماغ کوز کړ

لکه ورغري کـــــــــــــرکند په
سر خوره
(کلیات - ۲۳ مخ)

+++++

کیرہ ویرہ :

شکل و قواره، قیافه، خد و خال.

عبدالقادر خان وای:

که لب دي لعل کړم لعل خوشيرين نه دی
که غاښ دي دُر کړم، دُر هسې سپين نه دی
که مخ دي نمر کړم د نمر کړه
وره نشته

که سنبل کرم زلفی (خودا) مشکین نه دی

(۳۹۲ - مخ)

د دې رباعي وروستی بند په چاپي متن کې
همداسي ناسم راغلی دی. په کندهار چاپ
(۱۸۴ مخ) کې داسې دی:

"که دی سنبل کرم سنبل مشکین نه دی"

+++++

کست :

ڪست دوي معنوي لري. يوه يي د (قصد = عمد) پښتو سوي شکل دئ او بله د (رخه) معنا ده، چي په عربي ورته (غبطه) وايي. دا لغت په دواړو معناوو په لوېديځه لهجه كي سته. د (ڪست) كلمې له پاره په نورو لهجو كي د (رخه) كلمات رواج لري. په كندهار كي (ڪست) عام استعمال لري. خوشحال يي هم د (رخه) په معنا راوړي:

یہ لومری معنا :

ما په وړيو ســـــــــــــــــــــترگو ډير ياران خوړلي
په ځيرځير دې مخ ته نه گورم له كسته
(۱۹۶- مخ)

یه دو همه معنا :

د اسـمان له عاشقانو سره کست دی

هر زمان يې په هجران سره غمناک کا

(۹ - مخ)

يا :

عبدالقادر خان خٹک ویلی دی:

وايم مه خنده بل چا سره زه سوځم
ته زما له کسته لا زياته خدا کړې
(۳۳۰- مخ)

د اشرف خان هجري په دېوان کې د دې لغت دوه رازې لیکنه لولو. دی "قست" هم لیکي لکه په دې لاندې مثالو کې، او "قصد" هم (۲۸۷ مخ) :

چـ نار ټولې پنډې پرانتي له شوقه
د بلبل په صوت يې لاس وهل له قسته
(۴۴۳- مخ)

: L

تل قدم د گل په سرکږدي له قسته
کور يې نه کا يو ورق د گوشو پلونه
(۴۴۶- مخ)

دغه قاف د هغه کاف بدلون دئ چې خوشحال خان په سواتنامه کې (۵۱ - مخ د کابل چاپ) کې سر ځنۍ ټکولې دئ.

+++++

کشمش :

په نورو لهجو کي (ميمز، مویز) دئ. رحمان بابا وايي:

له خوبانو نه به څوک څه وفا غواړي
ســـــــــــــروي کله د کشمش مېوه نيولي
(۱۷۷- مخ)

عبدالقادر خان وایي:

د کشمشو پوره لذت به څه پوهیږي

چې يې خوله وي عادت شوې له املوکه
(۲۱۴ - مخ)

حمید د انگورو پر څنگ "کور" هم راوړي
دی:

هر قدم يې چول زړونه د دلبرو
په مثال لکه دانې د پخو کورو
(کليات - ۳۶۷ مخ)

: ٤

په هنر د پاکـــوبی چې آغازگیت کړ
سنگین زړه لکه د کورو جیت کړ

(۳۸۳ - مخ)

+++++

ککوري:

ککوري يو راز ډوډی دي چي د کاک په شان
بي له تبی، دابښ، تناره څخه پخېږي.
رحمان بابا ویلي دي:
که ښندلي دي په خدای وي يو کیکوری
نمایان یې په جهان کښې لکه نمر کرې
(۱۵۱ - مخ)

په کندهار کي ښځمني یوه بدل وشمه
وراشه لري او د هغه چا په باب یې کاروي چي
تر پزي پوري یې مری خوړلې وي خو دی لا د
لوري څخه شکایت کوي. وراشه دا ده:
دوې کاسې سرسر، یو د غوايي سر، درې د
اور ککوري، آ! زما نهاري لوري!
حمید وایي:

ټول دې مه شه ————— زرگونو زر و سیم
چې ته یو کیکوری خوړې پکې یا نیم
(کلیات - ۱۵۴ مخ)

+++++

کمبله:

هجري وایي:
هر سړی چې په اسرار د کار خبر شي
تر اطلسو خوښوي کنبله ښاره!
(۴۵۰ - مخ)

+++++

کوټر:

پوهاند زیار صاحب د خوشحال کلیات د
پېښور چاپ په حواله لیکي:
" (کوټر) یې زیاتره بي ښځینه پایلي
ښځینه او کله هم نرینه کارولی دی:
اوشټو لره پخته کوټر باید دی " (د خوشال
ادبي پښتو - ۵۱ مخ)

د کندهار په لهجه کي "کوټر" د نر له
پاره او "کوټره" د ښځې له پاره عام رواج
لري. د کوټري نر تر ښځې ښې بازی کوي. په
پورتني بیت کي خوشحال همدې ټکی ته اشاره

وبه نه کـــــــــــــــــرم نور نظر په جام د جم
کښې
(۱۶۲- مخ)

په کندهاري لهجه کي د غريبي محقر کور
ته "کونډغالي" وايي.
+++++

کوکو:

(په اوږده واو) د کوچنيانو په ژبه
(ښه، اعلي).
ميرزا خان وييلي دي:
د دانا د وړاندي لهوولعب څه دي
د هلک تر فهمه سره لمبه کوکو ده
(۱۲۷- مخ)

+++++

کولک:

کولک دوې معناوي لري:
د خوني کولک: د خوني په چت کي سوري چي
د رونا د داخلېدلو او د دود د وتلو کار
ځني اخيستل کېږي:
هجري وايي:

تر کولک چاپېره مه گـــــــــــــــــرزه
عابده

گڼه خون به دي په غاړه شي توبک يم
(۹۴- مخ)

بل د سترگو کولک چي د سترگو کاسي ته
ويل کېږي.

خوشحال خان ليکي: "د سترگو رغول څو
پردې لری - وازدې تر چاپيره په کولکونو
کښې تور سپين پاسه کولکونه کلک د هډونو د
سترگو د محافظت دپاره ...". (دستارنامه -
۲۱مخ).

+++++

کويلی:

کوينی، تاديگی.
د وريجو يا اوگرې هغه برخه چي د ديگ
په بېخ پوري نښتي وي. د کندهار په لهجه کي
يې (کوينی) بولي.

عبدالقادري خان ويلى دى:
زويه په كور كې وچ ټوك به ژويي
زوى يې له لـــــــــــــــــوري كويلي كويي
رشتيا متل دى هـــــــــــــــــوښيار ويلى
دنيا خوړه ده تر څـــــــــــــــــان تر زويي
(مخ - ۴۰۷)

د لام او نون ابدال په نورو پښتو
كلماتو كې هم سته. يو څو مثالې يې دا دي:
لمر - نمر،
لمونځ - نمونځ،
لمانځل - نمانځل،
نولس - نونس،

+++++

كيسر:

په كندهاري لهجه كې (كيسر) د خرو يو
راز ناروغي ده. په دغه ناروغي كې د خرو
گډه باد كوي.

د حميد په كليات كې د "قوصر" او
"كوسر" په شكلو راغلي ده.

آه سرد نوي مين لـــــــــــــــــره ښه نه دى
له تازه پرهاره باد قوصر ژغوره
(كليات - ۲۱۵ مخ)

په ويپانگه كې يې معنا نسته
بل ځاى:

چې وهلى د مظلوم د آه قوصر وي
مه كړه طمع د صحت له هغه رېشه
(۲۳۲ - مخ)

يا:

لا يې اور د غـــــــــــــــــم تازه د خسو
خار كړ
دې كوسر يې هلك زخم لوى پرهار كړ
(۳۶۴ - مخ)

+++++

گرگه:

گرگه د وچ لرگي كوندې ته وايي. د ښاخو
تر وچېدو وروسته د يوې درختي (وني) د تنې
پاته برخه.

حمید وایي:

عشق په زړه د تن پرورو کله لگي
د ا چې نه کا اور اثر پـــــــه لنده گرگه
(کلیات - ۲۳۹ مخ)

میرزا خان وایي:

د وصال راحت به هیڅ ورڅخه نه وي
د هجران په اور کي سوځي لکه گرگه
(۱۷۶- مخ)

شمس الدین کاکروایي :

لکه اورنه کړي اثرپرلنده گرگه
هیڅ اثرراباندي نه کانصیحت
(۴۰مخ)

گرگ (د لومړي په زور) د اینې (جگر) یو
راز ناروغي هم ده. په کندهار کي یو متل دئ
چي وایي:
"گرگه ! بله چاره دي نسته بی له
مرگه".

شمس الدین کاکروایي :

څه خاصیت وستادلب په قنبيله کښي
چي یي ویوست زماله زړه دهجرگرگ
(۷۷مخ)

قنبيله یاگنبيله یورازدارودي .

+++++

گری:

د (گری) ویی د لحظې، شېبې، ساعت په
معناپه لوېدیځه لهجه کي ژوندی او جنس یي
مونث (ښځینه) دئ. په نورو لهجو کي یي جنس
مذکر دئ.

خوشحال خان یي هم مونث جنس راوړی او
له "وړی" سره یي قافیه کړی دئ. دی وایي:
که ســـــــــــــــــر د ښځي سپیني وړی شي
زړه یي و... ته هـــــــــــــــــره گری
شي

ســـــــــــــــــری نـــــــــــــــــه ده لکه

پېړی ده

چي ... پرې ولاړ شي هاله سری شي
(رباعیات - ۲۲۲مخ)

رحمان بابا ويلى دي:

په یوه گری یې مخ وي

پہ یوہ گری یی شا

(۲۰ - مخ)

ښاغلی پالوال صاحب (گری، گهړی) هندي نغت بولي او د رحمان بابا په دغه غزل کې چې شپږ ځايه (گری) او لس ځايه (ساعت) راغلي دي، دې نتيجه ته رسېدلی دی چې دغه شپږ ځايه (گری) د رحمان خپل نغته نه دي او د بل چا لاسوهنه ده (وگ: معياري پښتو- ۲۳۵ مخ).

میرزا حنان بارکزی (گری) مونثہ کلمہ گپی .

دی وایي :

پيروي هره گړۍ دهغوبويه

چي يي خاوري د بېدياوي په گذر زر

(۹۵ مخ)

+++++

گل‌قند :

طبيبان د گل گلاب پاني په پسرلي كي په مخصوصو دېگو كي د عرق ايستلو له پاره اچوي او عرق (ارغ) يې باسي. د ارغ تر ايستلو وروسته د پاڼو تفاله له بورې سره گډوي او يوه خوړه از خوندوره ماده ځني جوړوي، چي د نس د درد او باد له پاره يې ناروغانو ته ورکوي. دغي خوندوري مادې ته گلچند وايي او د کندهار خلک يې له ناروغۍ پرته هم کاروي. ميرزا خان ويلي دي:

او قوت به دي هـ ر دم پسې
زياتيږي

چي علاج يي په د ا هسي شان گلڼد کړي

(۲۲۷ - مخ)

+++++

گنج :

حمید و ایی:

بیا یی خه نوې متاع په بازار
راغله

جی پی واخیست نوي گنج نوي بازار نن

(د عبد الحمید مومند دیوان - ۲۱۸ مخ)

دا کلمه د عبدالحمید مومند د کلیات په

۱۶۶ مخ او د درو مرجان په ۶۸ مخ او د

عبدالحمید دېوان په ۸۹ مخ کې "کینچ"؟
راغلي ده. دا لغت یې په پورتنیو چاپو کې
معنا کړی هم نه دی. زما په فکر یې د
هیوادمېل ثبت سم دی. (کینچ) لغت زه د
کاتبانو مسخه بولم. په مروجو قاموسو کې یې
دا راز لغت په سترګه سوی نه دی.

په کندهار کې (ګنچ) کلمه د (بازار،
منډي، نخاس او مارکیت) په معنا همدا اوس
ژوندی ده او ظفراللغات هم په همدې معنا
ثبت کړې ده. **دکابل اوشاوخواسیمي خلک**
د(نخاس) کلمه پرمهده ځای کاروي. په زاړه
کابل کې د(نخاس) په نامه یوه سیمه هم وه.
(د لرګو ګنچ)، (د پسو ګنچ)، (د خرو او
غویو ګنچ)، (د وریجو او غورو ګنچ) ټول د
کندهار د اوسني ښار مشهور او معلوم ځایونه
دي.

د حمید مومند په پورتنی بیت کې راغلی
"کینچ" همدا (ګنچ) دی.

دشمس الدین کاکړپه کلام کې هم د(نخاس)
کلمه په همدغه معناراهلی ده :
"شمس الدین" غوندي زرګوني
یې خرڅېږي پرنخاس
(۶۲مخ)

+++++

گوار:

د کندهار خلک په ښکېلو کې "د گوره زو"
جمله کاروي. زما یو وخت داسې فکر ته راغلي
وه چې دلته به له "گوره" څخه مراد "پرنګی"
وي ځکه "پرنګی" ته په هندوستان کې "گهوارا"
وایي چې اصله معنا یې "سپین" ده؟
خوشحال خان په سواتنامه کې ویلي دي:
درست عالم یې د گوارو په شماره دی
تر تاجکـــــــــــــــــــــو لا په زیست کې آواره دی
(۲۲- مخ)

هجري ویلي دي:

زه خټک په چا خوږې کړم سترګې خپلې
تور گوار پکښې میشته نوم یې څېیر شه

(۴۵۶ - مخ)

+++++

گورم:

(فشار يې پر دوهمه خپه دئ).

د غواوو گله،

کندهاريان هغه چا ته چي د پسو رمه
پيايي، شپانه وايي، هغه چي غواوي او غوايي
پيايي، گوروان يې بولي (گوروان ته په نورو
لهجو کي "غوبه" هم ويل کېږي^(۱)).

هغه چي د اوشانو گله پيايي ساروان يې
بولي.

خوشحال په دستارنامه کي ويلي دي:

نه يو سور د تير انداز و

ننه گورم د نيزه باز و

(۵۱ - مخ)

+++++

گوندي:

(فشار يې پر لومړۍ خپه دئ) د (شايد،

ممکن) په معنا.

د کندهار په لهجه کي ژوندۍ ويی دئ. په

نورو لهجو کي د (گوندي) پر ځای (گني)

کلمه کارېږي.

خوشحال وايي:

گوندي وي چې د وصال په خوښۍ خوښ شي

چې خوشحال په جداييه کي ډېر

نول کا

(۴ - مخ)

يا:

ما وي زړه يې گوندي نرم په ژړا کړم

چې اثر پرې ژړا نه کاندې څوک څه کا

(۸ - مخ)

(^۱) حميدويلي دي:

شپون غوبه ځکه سنگدله ويلاره شي
چې روزگار يې وي له کانو د بيديا

دغه راز په دستارنامه (۲۳۱- مخ) کې
کښلي دي: "... بل حماقت دی له جهله- سړی
گوندي په ډېر علم تربیت خلاص شي".
+++++

لار:

دا لغت د پښتو په ختيځه کي (لاره،
ليار) ويل کېږي. د کندهار په لهجه کي يې
(لار) بولي. د خوشحال کلیات په شپږم مخ کي
د (لار) په شکل راغلی دی او ورته ليکلي يې
دي چي په چاپي ډېوانو کي د (لاره) په بڼه
ثبت دی او داسي ښکاري چي دوی له خطي نسخو
څخه اخيستی دی.

تلم په خپله لار راسره مله شوه نگارا
شوځه، غمزه گره، خنده رویه، خود آرا
(۶ - مخ)

یا:

يار مې لار شو په دا لار ورپسې درومم
که ډېر سترې په دا لار يمه په ځای يم
(۱۳۸- مخ)

یا:

د يار مهر تر ما راغی زموڼا مهر تر
ياره
رښتيا ده دا خبره چې د زړه ده لار د زړه
(۲۹۷- مخ)

دغه راز په سواتنامه کي راغلي دي:
درې څلورمياشتي دا لار وي ښه روانه
ډېر آفت لـــــــري له برفه،
له بارانه
(۸ - مخ)

رحمان بابا هم (لار) کلمه له لوېديځ
گړدود سره سمه راوړې ده.
چه ويریږي له کوهي او له گړنگه
هغه نه درومي پـــــــه لار د دې دنيا
(۵-مخ، ۴۸- مخ)

هجري هم پر دغه لار روان سوی دی:
رڼه لار يې پـــــــه رياض کړه برابره
چه هر گل يې له عذارو لون سود کا

(۱۳ - مخ)

عبدالقادار خان هم دغه لار اخیستی ده :
نن یې بیا کښېښو په سر باندي دستار کچ
لکه مست هـــــــــــــــــــــاتي په لار کوي رفتار کچ
(۴۸ - مخ)

حمید مومند ویلی دی:

لار به كله شي د عشق په ستغو غاښو
دا په سمه لار كې ستړی ستومان عقل
(كليات - ۱۳۷ مخ)

ميرزا خان انصاري ويلى دي:

چي يې لار ليدلې ننه وي رهبري کا
رناورخ به توره شپه کاندې په وعظ
(۷۶- مخ)

یا :

پر دا عامه لار یې لویه لومه کښېښوه
هیڅ دانا ځني خلاص نه شو بې قانعہ
(۱۵۸- مخ)

دکندهار شاعر میرزا حنان بارکنزی وایي :
ستاد د قدراتلو لارگوري دلبره
چی دباغ تردېوال سروی سربدرکړ
(۶۳ مخ)

+++++

لولىه :

عبدالقادر خان خٲڪ ويلي دي:

گاه باران شي د ژوندون اوبه کا تويي
کله اور شي لولپه کا تويي

(٦٠ - مخ)

په حاشيه کې ورته کښلي دي چې په (الف، ک) نسخوکي دا مصرع داسي ده: "گهي اور شي سرې لمبې کا تمام شهر". دغه لمنليک چې ما ولووست، په زړه کې مې وويل چې په "لولپه" او "سرې لمبې" کې يوه هر وروږ د کاتب لاسوهنه ده. دواړه د عبدالقادر خان کلام کېدلای نه سي. له امکانه ليري نه ده چې د کاتب په لهجه کې دي د "لولپه" کلمې وجود

نه درلود، نو يې په "سرې لمبې" باندي
الیشه کړه.

(لولپه) په کندهاری لهجه کی مروجہ

کلمه ده . مولوي بريالي ويلي دي:

که لا مکوت و لولپه ســـــم پر یوه

حال یمہ

د يکړنگۍ د توحيدقول مي ايمان کی پوځ

(اھار - ۲۷ مخ)

+++++

لـي و ه :

لېږه هغه جناور ته وايي چي د کندهار

په لهجه كي يې بل نوم (شرمين) دئ او په

پارسي ورته (گُڙگ) وايي:

ڊاڪٽر عبدالرازق پالوال د (لڀوه) مفهوم

لري. څه پراخوي او ليکي: " لږو په پښتو

کڻبي عموماً د شرمين معادل پيژندۍ کيږي. خو

په ځينو لهجو کښي لکه د هلمند او بريڅستان

پښتو، لړۍ د ټولټاکنو ځوانانو مجموعي

نوم دئ. یعنی چغال هم لېو دئ، بروې هم

لہوئی دہ: کور ہم لہوے دئی، پرانگ او زمري

هم لېوان دي. د لېوء نوم له يوناني او

لاتینی خخه و پښتو ته راغلی دی. په دغو ژبو

کڻسي لڏو ۽ زمري ته ويل ڪڏري...". (معياري

پښتو - ۱۷۰ مخ. نقل قول د ډاکټر پالوال په

لیکدود دی) .

د (لېو) لعت په کلاسیک ادب کې ریا

راڻي دٿي او دا چي په ڪلاسيڪ ادب کي (لڳو)

او (سرمیس) دواړه راغلي دي، د ډاکټر پالوال

اسدلال په پیاوړی دېږي.

حوسحال وایي:

عاشق یو لکه لږه په سسماں پایي

بل پڻ ٻه ٻيا سرڪو ڇوڏ ڪا لڪه سويو
(۲۸۲ = م.خ)

(۱۸۱) (مخ)

نہ اعمم رہے آدمیت آم

نہ دے گا۔ یہ کہیں سے آئے ہیں۔

(١٦٨ - م خ)

(مع)

هجري وايي:

په دوو چشمو مي شيرينه تر ليلي ده
خو په زړه مي خرابي لکه لیوان کا
(۱۲- مخ)

قادر خان خټک ويلي دي:

په معنی کي بشر نه دی پړانگ لیوه دی
چې د ده له لاسه مومي
بشرشر
(۵۶- مخ)

کامگار خټک ويلي دي:

د مجاز په صورت څرنگ شایسته یی
په معنی کې یا لیوه یی یا بقر
(۳۸- مخ)

په ظفرالغلات کې (لېوه) په (گرگ) او
(خرس) سره معنا کړی دئ او د خوشحال فرهنگ
مولف او د هغه په پیروي د خوشال خټک کلیات
په وییپانگه کي شرمېش، چې دوی دواړه یی د
خوشحال د وینګ پر خلاف "شرمخ؟" لیکي، او
لېوه یو حیوان بللی دئ (۱۳۱- مخ).
د کلاسیکو شاعرانو په کلام کي ځای ځای
داسي قرینې سته، چې (لېوه) دي د کندهاری
لهجې په شان د شرمېش له پاره کار سوی وي.
اشرف ويلي دي:

هر ساعت یی د ستم په دارو نیسي
د یار یاد لکه لېوه، هجري بره شه
(۱۱۴- مخ)

یا بل ځای:

خو یاران لکه رمه هسې غنچه وو
د هجران لیوه په زور سره جدا کړو
(۱۱۱- مخ)

په دې دوو بیتو کي د (رمه)، (بره)
لغونه پر دې خبره دلالت کوي چې (لېوه) دي
د (شرمېش) په معنا راغلی وي.

+++++

مالامال:

تر څوکي پوري ډک لوبی.
خوشحال وايي:

خوبی د عـمر تر څلوېښت کاله ده
 چه په ځـوانی کښي ماله ماله ده
 حواس که درست لرې شکر وکاره
 څو دې ودانه د عـمر څاله ده
 (رباعیات - ۶۸ مخ)

+++++

ماہی، ماہیان :

په لوېديځه لهجه د (کې) له پاره
(ماهی) لغت عام کارېږي. په کلاسیک ادب کې
هم د (ماهي) کلمه ډېره موندلای شو.
خوشحال خان ویلی دی:

ستا وصال لکه دریاب دی، زه ماهی
په هجران دې هر زمان دی په ما، هی
(۳۳۲- مخ)

رحمان بابا وای:

لکه غوښي چه ماهيان خوري په درياب کښي
په هـ وـ کښي هـ مـ
دغه کاندي مرغان
(۸۲ - مخ)

رحمان بابا (کب) ہم راوری دئی (۹۱) -
(مخ).

هجرى و اىى:

هر صنم و خپل مين ته حميده وي
ماهي خوش په بحر نه وي تر تالاب
(۳۲- مخ)

میرزاخان ویلی دی:

د ماهي له اوبو هيڅ انديښنه نه شي
ســــــــــــــ مندر څه پروا نه لري له حرقه
(۱۶۹- مخ)

+++++

متکا :

دا لغت هم په کندهاري لهجه کي سته او
يو راز اوږده بالښت ته ويل کېږي. خوشحال
خان ويلي دي:

کله مست د مال و ملک شي

کله مست شي د ص ص هېا
د مسند د پاسه کښي نې

لور په لور دي مټکا
(ارمغان - ۴۵ مخ)

په کندهار کې ما دا ټوکه اورېدلي ده چې وايي: د يو پټا کور ته مېلمه راغلي وو. د کور خاوند پر زوی ږغ وکړ، چې کاکا ته دي مټکا راوړه. مېلمه په مټکا نه پوهېدئ، فکر يې کاوه چې مټکا د خورلو شي ته وايي او په جواب کې ورته ويلي وه "از مټکايټ قربان، بان که اولادها بخوره". خود به نو د مېلمه ژبه پارسي وه، چې جواب په پارسي ويل سوی دئ.

د بالهټ له پاره خوشحال خان د
 "سروېږدی" لغت هم راوړی دی:
 پروت به یې په خاورو تر سر لاندې اومه خښته
 اوس که دې سروېږدی نهالې کاشاني
 دی

(۱۸۵ - ۱۸۵۸)

د "سروېږدی" کلمه ما د کندهار ښار د اوسېدونکو ناصرانو له سپین ږيرو څخه اورېدلی ده .

+++++

میرونہ ، میرانہ :

میرونه ، می پرانه .

خوشحال خان مرانہ، مرونہ، مرنٹوب لہ
کندهاری لهجي سره سم ليکي.

هم می دولت شته هم می ملکونه

هم مي خوانان دي هم لوي لوي غرونه

دا واره هیخ دی په کوم حساب دی

چي ڀڪڻي نشسته ٻيه ٻيه مرونه

(رباعیات - ۲۰ مخ)

پوهاند زیار صاحب هم دا خبره تایید کړې ده (۳۸ مخ). زه باید پر زیاته کړم چې د دې پر څنګ خوشحال خان "مېړه" له لوېدیځ ګردود سره سم زیاتره د "شوهر" په معنا کاروی.

لاس می که هر خویه دنیا بخ دی

نه چي دولت مي د غاري مخ دي

زہ یی می پرہ یی م دنیا می ژگہ دہ

زړه مې په هر څه ورباندې یخ دی

(رباعیات - ۳۶ مخ)

دغه راز په دستارنامه کي مېړه د (شوهر) په معناراغلی دئ:

"... که په هغه خونه د دې په ویل د دې مېړه ومري دا به هم هسي راضي وي" (۱۴مخ).

په مړانه د (شجاعت) په معنا داسي راغلي ده:

"... مړانه دا ده چه په غليم راشي - يکدله ورباندې مټ يک جلب وکړي..." (۸۰ مخ).

حمید وایی:
 ترکو ډېر په خپلو زلفو دي نیولی
 زاهدان دي لافي نه کا د مړانی
 (کلیات - ۳۰۸ مخ)
 رحمان بابا هم "مړنی" د صفت په توگه
 کاروي نه "مېړنی".
 مړنی ویلی به ویه و هغه
 ته
 چه به وجهي آزار نه کا هیڅ سړی
 (۹۸ - مخ)

هجري ويلي دي:
عابد خان مصلحتي هم مرنى دى
د غليم سره خال د لکه تبر دى
(۱۹۰- مخ)

حمید مومند وایي:
آخر حسن زړه ورمه گـــــــوره حمیده
مړني د لښکر درومي په دنبال پس
(د عبدالحمید دېوان - ۶۴ مخ، در او مرجان - ۳۸ مخ)
په کلیات (۹۱ مخ) او د عبدالحمید مومند
دېوان په (۱۲۵ مخ) کې "مړني" لیکل سوي دي.
د حمید د کلیاتو د نیرنگ عشق په برخه
(۳۸۰ مخ) کې د شاهد د توصیف په ترڅ کې د
"مړنیو" کلمه راغلې ده:
په دوو سترگو، کینه گر لکه مزی
د پـــــــرهېز لـــــــه مړنیو وړي
بری

دا بیت د وړاندي او وروسته بیتو په
سياق باندي ما ته سم ثبت سوی نه ایسي. په
بیت کی د "وړی = مېردي" فعل باید "وړی =

بُرده است" وي. په دې صورت کې نو د "مړنيو" شکل هم بايد بدلون ومومي او د څلورو څپو پر ځای بايد درې څپې "مړنو" سي او همدا يې بيا ته سم ثبت ايسی:

په دوو سترگو، کینه گر لکه مزی
د پرهیز لکه مزی وری

دغه راز په ۴۹۸ مخ کي يې هم "مړنو" ليکلي دي.

په کندهاري لهجه "مړانه" د بلوغ په معنا هم استعمالېږي. په پلاني کال مړاني ووهلم. يعني بلوغ ته ورسېدم. (د بلوغ له پاره "کوزه اخيستل" اصطلاح هم مروج ده).

+++++

ملا چرگک:

يو مرغھ دئ چي په عربي يي (هدهد) بولي. ملا چرگک ته په نورو لهجو کي "گوډی چرگ" وایي. په کندهاری لهجه کي يي ملا چرگک بولي^(۱). په کلاسیک ادب کي دا دواړه نومونه راغلي دي.

ميرزا خان انصاري وايي:

سجدہ خو کړې بې حضوره

د ناسوت کښې ملاچرگه

(۱۷۴ - مخ)

خوشحال و ایی:

گودی چرگ تر مخکە لاندی اوبه وینی

ولی نه وینی په مخکه باندي لومه

(۲۶۰ - مخ)

+++++

مباحث:

د خوشحال خان په کلام کې موږ د (مياشت)
کلمه هغه راز مومو، لکه د پښتو په لويديځه
لهجه کې چې په عام ډول مروج ده. په دې
لهجه کې (مياشت) دېرشو ورځو ته هم ويل

(۱) د دغه مرغې د پوره پېژندنې له پاره وگورئ: ښکار او کندهار - ۱۱۷ مخ.

کېږي او د (سپوږمۍ) اولو او آخرو شپو ته هم. د خوشحال خان په دې بيتو کې مياشت د (سپوږمۍ) په معنا راغلې ده:

نوې مياشت به دې په مخ گوري وگري
که په مخ باندي دې جوړ سم د سمند کا
(۲۴- مخ)

څه لره اې مياشتې! ته خپل مخ ستايي و ما ته

يار په مخ مې نورځي ستا په مخ درومي تورتم
(۱۲۴- مخ)

د دستارنامې په ۱۹ مخ کې بيا مياشت د (month) په معنا راغلې ده: "...چه تنومند شي، تر شپږمې مياشتې پوري يې قابل د زوولو کا- په نهمه مياشت وزېږي..." او په (۹۱- مخ) کې بيا د "سپوږمۍ" په معنا کارسوې ده.

په فراقنامه ۱۰مخ کې هم د سپوږمۍ په معنار اغلې ده "مياشت دوه نيمې ورځې په هر برج کېنې مقام لري..."

رحمان بابا که څه هم د "سپوږمۍ" لغت مکرر کاروي خو يو ځای دوه يې "مياشت" د سپوږمۍ په معنا راوړې ده.

خم ابرو د يارمې نقش په ليمه دي
لکه مياشت چې په لوی بحر کېنې لیده شي
(۲۱۰ - مخ)

عبدالقادر خان هم مياشت د سپوږمۍ په معنا کاروي:

ښکلي مخ يې مياشت خجله کړه نمر هم لا
قد يې سرو کړ سرکوزی عرعر
هم لا
(۳۵- مخ)

د خوشحال خان په پېښور چاپ کليات کې چې ځای ځای "مياشته" راغلې ده (د پوهاند زيار صاحب "د خوشال ادبي پښتو - ۳۲مخ" په حواله)، ما ته د خوشحال خان خپل تلفظ نه ايسي.

حميد مومند وايي:

سرترونی نوې مياشت تر سر جار باسي

د هر ښکلي درد په سر دی ستا له دود
(کلیات - ۲۰۶ مخ)

+++++

می رمن :

دا لغت په عام ډول د ښځې له پاره اوس
عام سوی دئ. په کندهار کې "د کور مېرمن"
خاص مفهوم لري او هغې ښځې ته ویل کېږي چې
د کور سرېشته، اداره او تنظیم یې پرغاړه
وی.

خوشحال خان وایلی:

تر مېرمني وينځه بڼه ده په ښه خوی کېږي
نه مېرمن چي نه يې خووی وي نه
بشر

(ارمغان - ۶۰ مخ)

رحمان بابا یی پھ ہمدی خاص مفھوم
راوری:

نه رسيږي ستا و حسن و ته حوره
څه به رسي و مېرمن و ته مزدوره
(۱۴۰- مخ)

حمید و ایی:

لیر لیر بیه هم مناسب له
نفسه نه دی

غله مېرمن کاندې خان مور په خکه خکه
(کليات - ۲۳۸ مخ)

ميرزا خان ویلی دی:

تـــه گدای د ولایت یی
شاه د دوو کونو مېرمن ده
(۱۲۵- مخ)

یا بل خای :

ای حاجی له پټه بخته سیالی مه کړه
چي د کور مېرمن ونه ویني مه ویاړه
(۱۴۰- مخ)

+++++

نابوده :

په لغت کې (بد، د "ښه" ضد) ته وايي نابوده سړی يعني ډېر بد سړی او په اصطلاح کې دغه لغت د (دنیا) له پاره کارېږي.

نابوده دنیا، يعني فاني دنیا، هغه دنیا چي د خدای نېکانو نه ده خوښه کړې. دا لغت په کلاسیک ادب او لوېدیځه لهجه کي ما په یوه معنا لوستلی او اورېدلی دئ. خوشحال خان ویلي دي:

هم خداي غواړې نادانه! هم فاني دنيا
نابوده

په خو به دي روزي شي، فکر وکړه دا دوه
سوده

(٢٠٧ - مخ)

شمس الدین کاکروایی :

خوک به بنادی ک_____ری په دانا بوده

خوک به سس و دمن شی ددی له سوده

که یی مقصودشی تمام یه لاس کنیی

خوالی به درومی له دې مقصوده

(۱۴۷ مخ)

د کندهار ښځمني وايي: "چي زما تر سر
سي تېره، خدای دي نه کي دا نابوده دنيا
پېره".

+++++

نارہ :

د کندهار په لهجه کې (ناره) د فاصلې د واحد په توګه هم کارېږي. دا چې وايي: "پلانی کلی له دې ځايه څخه یوه ناره ليري دئ". مخاطب پوهېږي چې دا فاصله څونه ده؟ خوشحال خان هم ناره د فاصلې له پاره راوړې ده.

که رشتینی محبت لری مه ناره
په یوه ناره بیل شوی یار و ژاره
(۲۹۱- مخ)

د (ناره) بله معنا (مسلل ژړا، چيغاري) ده.

"دا هلك ولي داسي په يوه ناره دئ"،
يعني ولي پله پسې ژاري او ژړا يې نه
درېږي.

عبدالقادر خان وایي:

که غمونه د دې خپل خاطر ښکاره کړم

لوی هلک به هـــــــــــــــــمه واړه په ناره کړم
(۱۰۲- مخ)

دلته له "ناره" څخه مراد (ژړا) ده.

+++++

نالي:

توشک، کوربچه.

د کندهار په لهجه کې په همدې شکل مروج
ویي دئ، خو په نورو لهجو کې ورته (نيالي)
ویل کېږي.

عبدالقادر خان ویلي دي:

اسمان خونه د فقیر ده

نالي مځکه نمر لحاف

(۷۷- مخ)

شمس الدین کاکړویلي دي :

خدای به کله داسې وکا، چې یوکت یومونالي وي

چې زه پروت یم یو طرف ، نازنین پر بل طرف

(۷۱مخ)

+++++

نالي:

د رود یوه برخه، د رود (سیند) یو ښاخ.

ښاغلي ډاکټر پالوال صاحب لیکلي دي: "

له رادۍ یا سینده څخه چې یو ښاخ بیل سوئ

وي، او اوبه یې دوه گرایه یا درې گرایه تر

رادۍ لږي وي، ناله بلله کیږي" (معیاري پښتو-

۱۷۱مخ).

عبدالقادر خټک ویلي دي:

چې ډیر ډیر د جـــــــــــــــــــــــــدايي له غمه ژاړم

په رخسارو کې مې سازې شوې نالي

(۳۴۸- مخ)

حمید وایي:

که یار غواړې هومره ژاړه څو درځي

"عبد الحمیده"

دا په دا چې دُر مـــــــــــــــــونده شي په دریاب

نه په ناله کې

(کلیات - ۳۰۲مخ)

+++++

نامي:

نامتو، د وتلي نامه خاوند (نوموتی).
د کندهار په لهجه کې (د نامي زوی) د
قهرمان په معنا کارېږي.

هجري وايي:
د ليلی غونډې رشتيا وکړه نامي شه
په مجنون پسې وطن کـــړه هندوبار
(۶۶- مخ)

+++++

ناویات:

نادر، انتیک.

خوشحال خان په سواتنامه کې ویلي دي:
په دا هسې شــــــــــــــان کتاب یې مباحث
دي

د جامي تر "هفت اورنگ" ورته ناويات دي
(۴۷- مخ)

+++++

نچار :

په کندهار کې د (ترکان) لغت باب نه دی
او هر وخت یې پر ځای باندي (نچار) ویل
کيږي:

حمید مومند هم د (نجار) ویی راوړی دئ:
چې د عشق نجار اړه کـــم سر تر
پایه

تن می پروت تختی تختی، شه دره دره
(کلیات - ۲۲۲ مخ)

شمس الدین کاکړوایي :
بې مېوې ونه که پرې که
پرنجارنه شي غضب
(۳۸ مخ)

+++++

نفس:

په لوېديځه لهجه كي د (گېډه) كلمه
زيات استعمال نه لري او پر ځاي يې (نس)
ويي كاروي. خوشحال خان هم سره له دې چي
(گېډه) هم راوړي خو (نس) يې ډېر راوړی دئ.
په كاته شم و عالم وته حيران
چي د نس دپاره څه كا دا سگان

(۱۵۳ - مخ)

یا :

په خواړی کې، زیست روزگار تر مرګ بتر دی
یا د بل ګیډه یا خپله
ګیډه بڼه کړه

(۲۰۳ - مخ)

د رحمان بابا په دېوان کي هم "نس" او "گڼده" دواړه راغلي دي:

نَس پِه خاورو پِه خَس ډک ښه دِی بې غمه
 نه د غ م
 خوارو خَس پَخه حلوا پِه

(۱۳ - مخ)

که تمام جهان په خپله گډه وڅوري
یاد به نه شي په درود و په
دعا

(۱۳ - مخ)

دغه راز هجري ويلي دي:

مخ د مخکي که فــــراخ دی ستا پر څه دی
ستا نصیب د دې په نس کښې درې ذراع
(۶۷ - مخ)

عبدالقادر خٲٲک ويلي دي:

که وصال عبدالقادره د یارغواری
یو قدم په دنیا کښې پرده بل په نس
(۶۷ - مخ)

حمید مومند د "نس" لغت خورا ډېر کاروي:

ای مدام د نس په زېرمه مبتلا

خان تہ ولی وینسوی ویدہ بلا

کامگار ختک وایی:

و ا ف د روح مې په قفس د تن زهير شو

جي انيس ورسره نس لکه عقيق شو

(٨١ - مخ)

+++++

نغائر:

تا وول ، یی چل .

په مشتقاتو کې يې (نغارکي) د کندهار
په لهجه کې عام لغت دئ چې د کوچنۍ
نالي (نيالي) معنا لري.

د کاکړو په باب ویل کېږي: "کاکړ څه کې؟ کاغذ په گوتو نغاړي، یو شر د خدایه غواړي".

خوشحال په سواتنامه کي داسي ويلي دي :
د دنياحرام، حلال وبله نغاري
همه مدعي دي چې خدای غواړي
(۵۸ - مخ)

رحمان بابا وایي:

تمامي جـــــهان لـــــــمن
راڻڻه نڀاري

سپین زړوکی می اغوستی تور کودی شوم
(۷۷- مخ)

مولوي بريالۍ وايي:

د دماغ معلم مي بس بس راته وايي
گمنامي مي لمن نغاري په تابوت
(اهار - ۱۵ مخ)

+++++

نونس:

نزدہ (پارسی) ، ۱۹ عدد .

۱۰ عدد په نورو لهجو کي (نولس) ويل
کېږي او د لوېديځي لهجې تلفظ يې (نونس)
دئ. خوشحال خان يې هم (نونس) ليکي.

خه صفت د هسې حسن په غــــــــــــــزل کړم
چې په نونس بابـه کل مشکل پسند دی
(۳۱۷- مخ)

د خوشحال خان خټک د دېوان په ټولو چاپو کې، له ارمغان پرته، "نونس" ثبت سوی دئ (د کامل مرحوم چاپ راسره نسته)، ځکه نو څوک ویلای سي چې همدا به یې د خان خپل تلفظ وو.

+++++

نمای :

په کندهار کې "نمای، نمایداره" د
سایست، موډ، فیشن له پاره کارېږي. خوشحال

يې هم په همدې معنا راوړي. دى په
دستارنامه كي ليكي:

"خبر شه چه دستار په سر كول د شيوې او
نماى دپاره نه دى. دستار د مرد شرم او عزت
دى". (دستارنامه - اول فصل - ۴ مخ - د پېښور اكيډمى
چاپ - ۱۹۹۱ع).

رحمان بابا وايي:

چي يو غاښ په خوله كښي زورند شي يا ووزي
درسته _____ خوله پرې
بدنمايه شي هرگور
(۱۴۵- مخ)

هجري وايي:

سره كوندى يې په مړوند عجب نماى كا
ه_____رگز مه شه په آفت د
گردون ماته
(۳۴- مخ)

عبدالقادر خان ويلى دي:

چي تنكى لښته وي وخت د
ن_____ماى وو
ه_____ر
دي حركت
ز_____په راي وو
چي ښاخ شوې شوې تېر تر ښځ غواړي
محنت مي واړه ض_____ايع
بي خاي وو
(۳۷۷- مخ)

+++++

نوغي:

نوغي د (شرم، پېټ) په معنا په لوېديځه
لهجه كي كارېږي. نوغي د پزي يا غوړ پرې
كول دي. پخوا به يې د بداخلاقي په سزا كي
د ښځو پزي، يا غوړونه پرې كول. دا عمل يې
(نوغي) باله. نوغي په پوري سو، وراشه به د
هغه چا له پاره ويل كېدله چي دغه راز سزا
به وركړه سوې وه.

خوشحال "نوغي" يوازي د (داغ) په معنا
راوړى دئ خو د كندهار په لهجه كي نوغي (د
شرم داغ) ته وايي. ښځه چي له مېړه سره پر

بي وفايي باندي گير کړي نو ورته وايي چي "مړه دي کړم که نوغی درپوري کړم". ښځي زياتره مرگ قبول کړي.

خوشحال وايي:

مهينه توره خورنگ تمام وړی
ځينې يې گيده يا يو اندام وړی
ځينې منځ واړوي نوغی ونه کا
د هغو تورو ناحق څوک نام وړي
(رباعيات - ۲۳۰مخ)

+++++

واته:

د (وتل) له مصدر څخه. په کندهار کي يوه وراشه سته چي وايي "سترگي مي له حيرته ورته ووتلې". خوشحال عين مطلب راوړی دی: په تورو خاورو کښي که گوهر پراته دي په خوارو سترگو سترگو ورتنه کاته دي

په د ا کم نه شي د
گ وهر رو قدر
د پ وهو سترگو و باندي
واته دي

(رباعيات - ۲۹۴مخ)

دغې څلوريځي ته يې په حاشيه کي کښلي دي: "ښايی واته د باور په معنی وی ځکه وتنه په دغه معنی په ادب کښي ډېره (واته، وتنه) دواړه د حاصل مصدر شکلونه دي". دې حاشيې ما ته دا فکر پيدا کړ، چي د محشي په لهجه کي "د سترگو واته" وراشه نسته. که وای داسي غير محتمله معنا يې نه ورته کښله.

+++++

واري:

تر جارېدل، تر قربان کېدل.
عبدالقادر خان وايي:

بل که هر څو ښايسته وي خدای دي نه کا چي يې گورم

تر يـــــــوه بانه د کښلي دي
جـــــــــــــــــهان شه واري واري
(۲۸۴- مخ)

معصوم هوتک ويلي دي:
درواري سم، درواري سم آزمويږ ښکلي کندهاره
آ اشرفه د ښارونو آ تاجداره آنامداره
+++++

واله، ولي:
دا لغت په نورو لهجو کي (وياله،
ويالې) تلفظ کېږي. د لوېديځې لهجې وينگ يې
(واله، ولي) دئ، چي په کلاسيک ادب کي زيات
موندل کېږي.
خوشحال خان وايي:

د بادشاهـــــــــــــــــانو چي امرگان دي
د يوه بحر ولي شـــــــــــــــــان شـــــــــــــــــان دي
واله چه لـــــــــــــــــويه که کم لښتي وي
اودس پاکی لره واړه يکسان دي
(رباعيات - ۱۸۹مخ)
دغه راز په دستارنامه کي لولو:
"... د درياب ولي لکه د درياب د اوبو
مزه هسې د ولو د جويونو د شهنشاه د حکم
وتلي دي ...".
(۱۶۸ - مخ)

خوشحال په فراقنامه کي وايي:
گاه د آه لمبې تر خولي ځي
گاه له دوو سترگو ولي ځي
(۵۱ - مخ)

په سواتنامه کي داسي لولو:
په هر کلي په هـــــــــــــــــر کور کي يې
ولي ځي
هم يې خوري، هم يې هر لوري ته غلې ځي
(۴ - مخ)

رحمان بابا وايي:
ستا له غمه مي په مخ باندي ولي دي
لږ مي وپوښته له حـــــــــــــــــاله چه ولي دي
(۲۰۶- مخ)
کامگار خټک وايي:

په ژړا ژړا مې اوسکې نه وچيري
په دا دوه ولې لوی بحر څرنگ کم کړم
(دېوان - ۶۲ مخ)

پوهاند زیار صاحب "واله" د خوشحال خپل "تبرنی گردود" بولي (۳۷مخ). گویا د خوشحال تبرنی گردود په دغه برخه کې له لوېدیځ گردود سره یو راز قاعده لري.

شمس الدین کاکرد (ولې = ویالې) لغت داسي راوړی دی :

لکه سرونن دجووی

پرکنار راغی
(۱۳۱ مخ)

د خوشحال په بیان کې دغه راغلي (جوى) ته، چې تر ولو (ويالو) يې د غټوالى په حساب درجه وروسته ده، ته د کندهار په لهجه کې (لشتى) وايي.

خوشحال خان بل خای وایی:

"... حفر نهر، د ولو جاري كول، د كوهي كيندل، باغ پر مرتب كول، دا كارونه په عمر جاويد شمارلی بويه".

(دستارنامه - ۴۸ مخ)

ښاغلی ډاکټر پالوال صاحب ليکلي دي، چې "د نالي نيمائي برخه اوبه چې له راء څخه بيلي کړل سوي وي، پاتاو باله کيږي (پاتاو اصلاً يوناني لغت دئ). د پاتاو نيمائي اوبه

چي بيل بهيد وړي "وا — wa" نوميزي. د
 "وا" نيمائي اوبه "بېله" نوميزي. د "بېلې"
 نيمائي اوبه "واله" نوميزي ... د "والي"
 درېمه برخه اړه "لستم" نوميزي. (وگ:

معیاری نیستو- (۱۷۱ مخ)

مولوی بریالی ویلی دی:

اې زخمي ژر بـــــــــــــــه دي سي گل د هوس وچ
چي غفلت دي کی جاري لښتی د وس وچ
(۱هار - ۲۸مخ)

+++++

والى:

گوشواره (پارسی) غوروالی.
اشرف خان ہجری پہ مغیرہ شکل داسی
راوری دئی:

د قیامت ساعت نازل په زمانه کا
هغه دم چي یې ژړنگا شي د والیو
(۴۲۱- مخ)

+++++

وچ موری :

هغه کوچنی (ماشوم، طفل) چې مور يې د ده پر يو کلني باندې بيا اميندواره سي يا يې شيدې د کومې بلې پېښې له اسسته وچي سي، (وچ موری) بلل کيږي. په لس زره پښتو لغتونه کې دا ویی راغلی دئ او په "شیرسوخته" يې معنا کړی دئ. نورو قاموسو هم اخيستی دئ. په لوېديځه لهجه کې هم عام استعمال لري.

میرزا خان وایی:

دا جـهـان په نعمت پور دی
په خواری کي دی وچ موری
(۲۱۱- مخ)

+++++

ورخ :

ورخ د اوبو هغه دانه (دهانه) يا بند ته وايي چي له هغه څخه كُردو (كوردو) ته اوبه ورځي. "ورخ اوبو يووړ" اصطلاح هغه وخت كارېږي، چي كار تر كار تېر سوي وي. رحمان بابا وايي:

تر ورخ تیري اوبه بیرته نه جاروزي
نه جاروزي تیر ساعت په بیرته بیا
(۱۱۲- مخ)

قادر خان خٲک وایی:

نه گوري که وگوري احوال به مي معلوم کړي
ځي چې ځي په مخ زما د سرو اوښکو ورځونه
(۲۳۰- مخ)

+++++

ورون :

د پښې تر زنگانه لوري برخي ته په
لوېديځه لهجه کي ورونه وايي. نوري لهجې
ورته (پتون) وايي.

اشرف خان هجري ويلي دي:

د حرص تيغ دي ناحق په غـــــــاره کيښو
پرې غوڅ کړی دي د صبر د آس ورون دی
(۴۷۴- مخ)

یا:

زه د یار د عشـــــــقه چیرته گرېز
وکړم
چه داغ کړی مي د زړه د آس پتون دی
(۴۸۱- مخ)

عبدالقادر خان ويلي دي:

په قامت د مـــــــوذن قیام پسو
کړم
شایسته مي په ورانه باندي سر ایښی
(۲۵۰- مخ)

شمس الدین کاکروايي :

تازیانه ورسره وصل لکه لم وي
یو دم نه وي له ورنودده جدا
(۳۱-مخ)

+++++

وری:

بار ته وايي.

عبدالقادر خان وايي:

هسې دروندوری يې بار په ما ضعیف کړ
چي اسمان ورته خپل ځان نیولی نه شي
(۳۰۰ - مخ)

+++++

هول:

وارخطايي.

په کندهاري لهجه کي هولکي (اولکي) وارخطا
ته ویل کېږي.

میرزاخان انصاري ويلي دي:

د قیامت هول و هیبت راباندي تېر شو
د اجل پیاله يې راکـــــــړه پر حیات شوم
(۹۲ - مخ)

شمس الدين كاكروايي :
له دوامغزی پېچمه لکه طفل
زړه مي هول دطبيب له دواوخور
(۵۹مخ)

+++++

یک لخته:

په کلاسیک ادب کي زیات راغلی دئ. د
کندهار په لهجه کي د (یومخیزه) په معنا
رواج لري. خوشحال وایي:
یا د مارغوندي راضي له خپله بخته
چي د غم له پوسته ووتم یک لخته
(۱۹۵- مخ)

یا:

په وخت د ښو گلونو وصال
باده نوشلي
د زړه اندوه دې واړه دا عشرت یوسي یکلخته
(۱۹۸- مخ)

+++++

یوم:

د پښتو په نورو لهجوکي د (یوم) له
پاره (بېل) لغت عام استعمال لري. خوشحال
خان يي (یوم) بولي.
د دهقان فـــــــــــــــــهم په پانه؟ یا په یوم دی
د سپاهي نظر په توره، په تیرکش وي
(۳۶۷- مخ)

میرزاخان وایي:

د پندار پـــــــــــــــــه نوک يي گروي
شرک يي عين د زړه یوم دی
(۵۲ - مخ)

+++++

یوې:

په نورو لهجو کي يي قلبه بولي.
اشرف خان هجري ویلي دي:
د فرقت یوې مي دل هسي سادين کر
چي يي بېخ د عیش یور د غم په سپاره
(۱۲۰- مخ)

حمید ویلي دي:

ستور په یوې کې په کیل برابر درومي
ولې ته له شـ____رعي درومي ناصواب
(کلیات - ۳۳ مخ)

+++++

۴، ۲: متفرقات

ده غلامان:

په دې نامه د کندهار په جنوب کي يو
کلی سته .کندهاريان يو متل لري چي وايي:
"په مريانو که ابادېدلای، اوس به ده غلامان
آباد وای". رحمان بابا هم "ده غلامان" د
ځای او کلي په معنا راوړی دئ (۱۹۳- مخ).
داسي ښکاري چي د سيمي له پاره دا نوم
يوازي په کندهار پوري محدود پاته سوی نه
دئ.

+++++

چغتي:

په کندهار کي چغتايانو (مغولو) ته
چغتي وايي. د چغتي په نامه په کندهار کي
يوه کورنۍ سته.
هجري وايي:

_____ به محبس غ_____مونه

ژوول

که رشوت د چغتي په دربار پور وای
(۵۱۵ - مخ)

په چاپي متن کي "وی" دئ.

+++++

مغولگی:

د خوشحال خان خټک په يوه بيت کي پارسي
ژبه "مغولگی" بلله سوې ده.
ما ساده پښتانه څه زده چې يې وايي
په پارسي پارسي خبرو مغولگی
(۴۹۳- مخ)

هجري هم وايي:

د پښتو ژبه مي ناوې کره په نظم
د مغلو په شعر هم عالي مکان يم
(۱۰۱- مخ)

د فارسي ژبي له پاره دا نوم ما له
ملاعبدالباقي افغان پرته د بل چا په کلام کي

که لوستلی نه دئ. ملاعبدالباقي افغان په
تهذيب الواجبات (شپږم مخ) کې وايي:
فارسي خواره د کم ځای چې آب و نان و څه ته
وايي

مغولي ژبې بلله، پښتنو ته کله ښايي
دا مشابهت ما ته په زړه پوري دئ خو دا
خبره د ژبني مشابهت په کتار کې نه شمېرم،
هسي مي د حسن ختام په توگه راوور.

+++++

۴، ۳: نتیجه:

د پښتو په کلاسيکه مرحله کې د پښتو
قواعد، لغتونه، اصطلاحات، تلفظي ځانگړتياوي
تر ډېري اندازې پوري د پښتونخوا له يوه
سره تر بله سره پوري سره يو شان او يا سره
نژدې وې. په دغه دوران کې لکه "ټول پښتون
چې له کندهاره تر اټکه د ننگ په کار کې پټ
و آشکار" سره يو وو، دغه راز يې ژبه او
لهجې هم د نن په شان سره ليري نه وې. تر
کلاسيکې مرحلې وروسته، چې د کال و مياشتي
په حساب يې ما ته نېټه ټاکل مشکله خبره
ده، پر پښتنو او پښتو باندي مخکني و
اسماني اپتونه نازل سوي دي او دې اپتو يې
پر ژبه هم درنې اغېزې کړي دي. په پښتو کې
خورا ژور گرامري، تلفظي او لغوي بدلونونه
راغلي دي. په دې بدلونو کې د اقتصادي،
سياسي او ټولنيزو حوادثو تر اغېزې لاندې د
پښتو ژبې لهجو د يووالي او نزديکت پر ځای
د سره ليري والي لار اخیستې ده او دا لری
تر دا ننه هم روانه ده.

تر څو په پښتنو کې د قبيلويت روحيه
واکمنه وي، د ژبې د لهجو موسسات به يې هم
ژوندي او فعال وي. د لهجو نفی کول له ځان
سره نوري ستونزي راولاړوي خو نزديکت يې هم
ځان ته خپل تاداو غواړي. دا تاداو په
نصیحت کولو نه ودانېږي، بلکې د پښتنو په
ژوند کې د اقتصادي او ټولنيزو بدلونو په
راتگ سره د فرهنگ او ژبې موسسه هم ورسره

بدلون مومي. گویا د ژبي د یووالي او کره والي او د لهجو د نزدېوالي ستر کار د پښتنو په ژوند کې د اقتصادي و ټولنیزو تغیراتو او تبدلاتو سره تړلی دی.

په ژبه كې بدلونونه راتلل يا راوستل يوه طبيعي پېښه ده. وايي، بدلون د طبيعت ناموس دئ. د ژبي د بدلون په وړاندي د لهجو عكس العمل يو راز نه وي. ځيني لهجې دا بدلونونه ومني او ځيني يې بيا پخوانۍ قاعدې، لغتونه او تلفظونه يې وساتي. لكه تاسي چي په دې كتاب كې ولوستل، د پښتو لوېديځې لهجې د كلاسيك ادب ډېر څه خوندي ساتلي دي او دا هغه څه دي چي ما يې په دې خپل كتاب كې د څرگندولو او بيانولو هڅه كړې ده. دا چي دې هدف ته په رسېدلو كې به ځونه بريالۍ سوۍ يم، سپينډل يې په تاسي درنو لوستونكو اړه لري.

خدايه! چا وته يې کښم، خوک به پرې پوه شي
_____ ويلي

هـ ر یو بیت دی

دفتر و نه

(خوشحال ختک)

(پای)

اونتاريو، اوکوویل - کانادا

د جون اوله ۲۰۱۰ع

د سه شنبې ورځ

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library